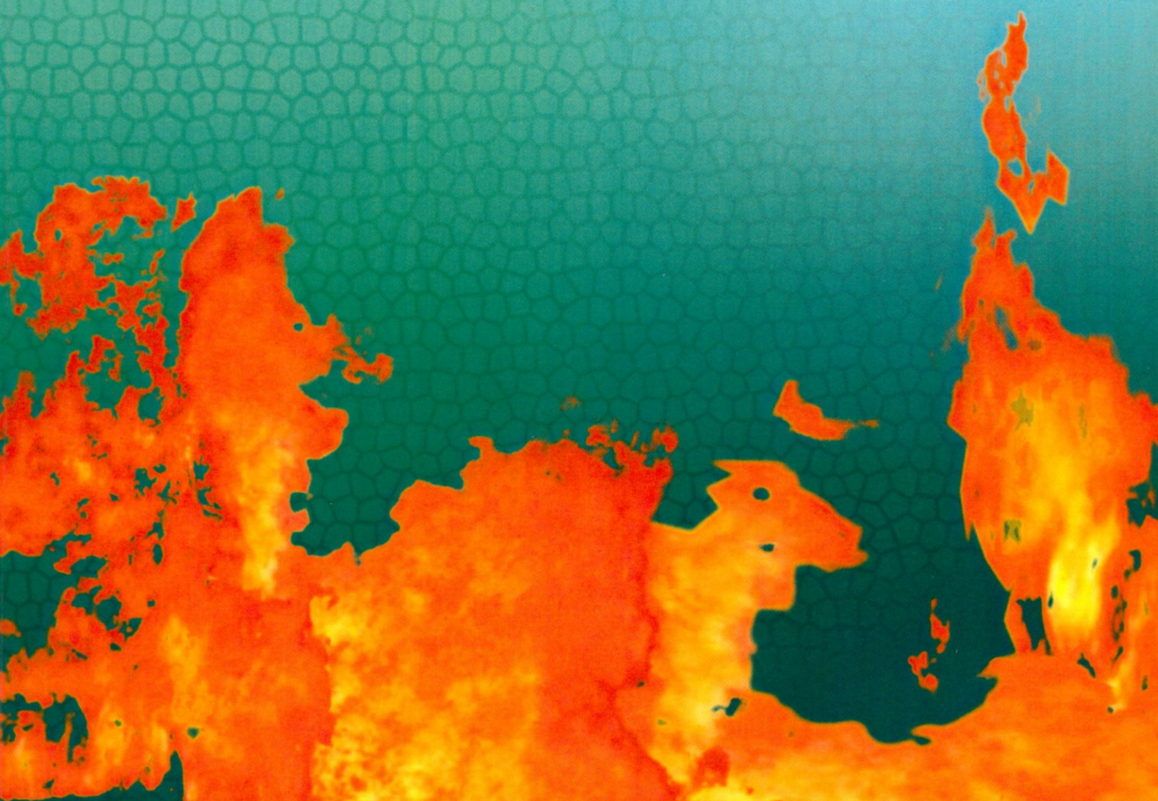
UGNIS

SENOJOJE LIETUVIŲ TRADICIJOJE

MITOLOGINIS ASPEKTAS

Dalia Senvaitytė. Monografija

Dalia Senvaitytė

UGNIS SENOJOJE LIETUVIŲ TRADICIJOJE

MITOLOGINIS ASPEKTAS

UDK 29(474.5)

Mokslinė redaktorė habil.dr. Nijolė Laurinkienė

Recenzentai prof.habil.dr. Vacys Milius
dr. Laimutė Anglickienė

Knygos rengimą parėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas

ISBN 9955-12-072-X

TURINYS

PRATARMĖ

Ugnis – viena iš pagrindinių pasaulio stichijų. Ji jėga, kuri persmelkia bei jungia pagrindines pasaulio sferas – dangų, žemę, požemį, užtikrina pasaulio egzistenciją.

Ugnies simbolika skirtingų pasaulio tautų mituose bei papročiuose plati ir įvairi. Daugelis su ugnimi susijusių simbolių pasižymi universalumu, archetipiški. Antra vertus, įvairūs ugnies pavidalai įprasminami gana skirtingai. Universalios mitinės tiesos skirtingose kultūrose išreiškiamos specifiniais tų kultūrų atstovams suprantamais simboliais. Šiame darbe siekta pažiūrėti kaip populiarus ugnies vaizdinys, ugnies simbolika išreikšti lietuvių tradicijoje. Stengtasi taip sutvarkyti ir pateikti su ugnimi susijusią medžiagą, kad išryškėtų ugnies prasmė bei funkcijos lietuvių mitologijoje.

Mitinei ugnies reikšmei atskleisti pasitelkti istoriniai šaltiniai, liudijantys ikikrikščioniškąją lietuvių religiją bei nuolat akcentuojantys ugnies svarbą joje. Su istorinių šaltinių pateikiama informacija lyginama gausi tautosakinė ir etnografinė medžiaga, kurioje užfiksuotos archainių tikėjimų liekanos. Nesiekta aprašyti visų faktų, susijusių su empiriniu ugnies panaudojimu (jų būtų gausybė), bet siekta išsiaiškinti ugnies mitologinę prasmę apeigų, papročių kontekste.

Nors monografijoje nagrinėjama lietuviškoji tradicija, tačiau mitologinei rekonstrukcijai atlikti pasitelkta ir atitinkama kitų kultūrų, religijų (visų pirma – baltiškoji ir indoeuropietiškoji) medžiaga: atskira mitologinė tradicija analizuojant negali būti atsieta nuo bendro mitologinio konteksto. Kai kurie aptariami mitologiniai dalykai yra baltiški, kai kurie – indoeuropietiški, o kai kurie apskritai universalūs, tarp jų neįmanoma nustatyti griežtų ribų. Ugnis tiesiog nagrinėjama, daugiausia remiantis lietuviška medžiaga.

Rašant darbą ir analizuojant istorinius šaltinius daugiausia naudotasi lietuvių mitologijos tyrinėtojo N. Vėlius sudarytu baltų istorinių šaltinių sąvadu[1], taip pat naudoti ankstesni istorinių šaltinių sąvadai bei atskirais leidiniais publikuoti istoriniai šaltiniai.

Tautosakos duomenys rinkti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne. Naudotasi šio instituto darbuotojų sudarytomis tautosakos katalogų kartotekomis: visų pirma Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartoteka, sudaryta B. Kerbelytės, taip pat Lietuvių patarlių ir priežodžių katalogo kartoteka, parengta vadovaujant K. Grigui, ir Lietuvių liaudies dai-

---

[1] BRMŠ - Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, 1996-2003, T. 1-3.

nų katalogo kartoteka, sudaryta instituto darbuotojų kolektyvo. Etnografinė medžiaga panaudota iš Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus fonduose saugomos tikėjimų ir papročių kartotekos. Be šių tautosakinių ir etnografinių šaltinių duomenų bazių, naudotasi ir publikuota tautosakine bei etnografine medžiaga, kurioje pateikiami liudijimai, susiję su ugnies mitologija.

Kai kuriuos mitologinius ugnies aspektus padėjo rekonstruoti ir kalbos duomenys. Žodžiuose, frazeologizmuose išlikę daug senojo pasaulėvaizdžio reliktų. Ieškant mitinių kalbos duomenų naudoti publikuoti lietuvių bei kitų kalbų žodynai, visų pirma daugiatomis „Lietuvių kalbos žodynas"[2] .

Atliekant mitologinę rekonstrukciją naudotasi kompleksine metodologija. Metodikos pasirinkimą lėmė darbo tikslai ir įvairus analizuojamos medžiagos pobūdis. Derinti du pagrindiniai metodai – lyginamasis bei struktūrinis tipologinis. Lyginamasis metodas padeda atrasti iš pirmo žvilgsnio nepastebimus dalykus, rekonstruoti mitinius vaizdinius. Jis ypač svarbus todėl, kad senosios lietuvių religijos bei mitologijos šaltiniai pateikia tik atskirų tikėjimų, vaizdinių fragmentus. Kaip pažymėjo G. Lančkovskis (*G. Lanczkowski*), lyginimas iš esmės naudojamas kaip hermeneutinė priemonė ir reikalingas ne tik atskiriems religiniams reiškiniams, bet ir jų esmei suvokti bei suprasti[3] . Gausioje surinktoje medžiagoje atrasti tam tikrą sistemą, tam tikrą struktūrą padėjo lietuviškos medžiagos lyginimas su vediškąja tradicija, kurioje ugnies įvaizdis labai populiarus, gerai atsispindintis ugnies dievo *Agni* paveiksle. Dėl šios priežasties studijoje neretai pateikiami palyginimai su Rigvedos himnų medžiaga. Medžiagą klasifikuoti ir sisteminti padėjo ir struktūrinis tipologinis metodas, kurio žymiausiu pradininku laikomas K. Levi –Strausas (*C. Lévi-Strauss*). Metodas į mitus žvelgia kaip į tam tikrų universalių priešinimų išraišką, naudojant vidinės koherencijos principą leidžia atstatyti mito elementų semantinius ryšius, atsekti prasmines objektų sąsajas.

Įvadinėje studijos dalyje pateikiama istorinių šaltinių, minėjusių ugnies ir su ugnimi susijusių elementų garbinimą ar gerbimą, apžvalga, taip pat pristatomi visi ligšioliniai tyrinėjimai, vienaip ar kitaip susiję su ugnies vaizdinio senojoje lietuvių religijoje ir mitologijoje analize.

Mitinis ugnies vaizdinys lietuvių tradicijoje nagrinėjamas trijuose monografijos skyriuose. Jie išskirti gana sąlyginai, tarpusavyje siejasi. Pirmajame knygos skyriuje analizuojama bendra ugnies fenomeno reikšmė mitopetiniame pasaulėvaizdyje. Daroma prielaida, kad ugnis, būdama vienu iš pirminių pasaulio

---

[2] LKŽ - *Lietuvių kalbos žodynas*, 1968 - 1998, T. 1-18.

[3] Beresnevičius, 1997, p. 342.

elementų (greta žemės, vandens ir oro), įeina į įvairių kitų objektų sudėtį, pasireiškia įvairiose visatos sferose, turi kosmogoninę reikšmę. Žiūrima, kaip tokie tikėjimai atsispindi lietuvių mitologinėje tradicijoje. Antrasis knygos skyrius skirtas ugnies panaudojimo atvejams ritualinėje praktikoje aptarti bei ritualinių ugnies funkcijų mitinėje plotmėje analizei. Ritualinių funkcijų analizė susieja šį skyrių su pirmąja šio darbo dalimi, kadangi ugnies panaudojimas ritualuose glaudžiai susijęs su bendru ugnies vaizdiniu. Trečiajame skyriuje pereinama prie konkrečių lietuvių ugnies dievybės įvaizdžių, minimų šaltiniuose, analizės. Aptariamos visos šaltiniuose paminėtos ugnies dievybės, naujai peržiūrima tradicinė jų interpretacija.

Šio darbo, kaip ir kiekvienos mitologinės rekonstrukcijos, rezultatai turėtų būti vertinami kaip hipotetiniai. Tačiau tikimasi, kad toks atskiro mitologinio fenomeno nagrinėjimas bent kiek papildys lietuvių religijos bei mitologijos tyrinėjimus ir leis susidaryti tikslesnį jos vaizdą, geriau suprasti senąjį lietuvių pasaulėvaizdį.

ISTORINIŲ ŠALTINIŲ INFORMACIJA APIE UGNĮ IR SU JA SUSIJUSIUS RITUALUS

Ankstyviausiu rašytiniu šaltiniu, kuriame pranešama apie „ugnies garbintojus“, tyrinėtojų spėjimu, sietinus su baltais, galima laikyti viduramžių arabų keliautojo, geografo ir kartografo Al-Idrisijaus (*Al-Idrisi*) sudarytą 1154 metų pasaulio žemėlapį su komentarais. Jame, aprašydamas Lenkiją (*Būluniją*) ir Rusią (*ar-Rūsiją*), autorius minėjo ir klestintį miestą Madsūną (*Mdsūhn*, *Mrsunh*, *Marsūna*), kurio gyventojai garbinę ugnį[4].

XIV a. pradžios persų istorikas Rašidas ad-Dynas (*Rashid ad-Din*) „Frankų istorijoje" (*Die Frankengeschichte*) rašė, kad *[Lenkijos] kaimynystėje yra kita karalystė vadinama Borusija (Prūsija). Tai – vienuolių, vilkinčių baltos vilnos rūbus su kryžiumi ant krūtinės, kraštas. Anksčiau ją valdė pagonys ir ugnies garbintojai*[5].

Ugnies garbinimą Prūsijoje minėjo ir Kryžiuočių ordino magistro kapelionas Petras Dusburgietis (*Peter von Dusburg*) „Prūsijos žemės kronikoje" („Chro-

---

[4] BRMŠ, I, p. 197-199.
[5] BRMŠ, I, p. 317.

nicon terrae Prussie", 1326 m.). Kronikininkas užsiminė ir apie aukų deginimą ugnyje: *Po pergalės jie aukoja savo dievams padėkos auką iš viso grobio, pergalingoje kovoje laimėto, trečdalį atiduodami mūsų jau minėtam kriviui, kuris tą dalį sudegina. Šiuo metu lietuviai ir kiti tose žemėse gyvenantys netikėliai tą auką pagal savo paprotį degina vienoje ar kitoje vietoje, kurią jie laiko šventa, bet prieš degindami arklius, taip juos nuvaro nuo kojų bevaikydami, kad šie vos begali pastovėti*[6].

Ugnies garbintojais lietuvius įvardijo Bizantijos patriarchas Filotėjus (*Philothei*) 1370 m. birželio mėn. rašte Smolensko kunigaikščiui Sviatoslavui[7]. Po dešimties metų, 1380 m. birželio mėnesį, kitas Bizantijos patriarchas Nilas (*Nilo*) patvirtintame Sinodo nutarime dėl Kiprijono neteisėto paskyrimo į Kijevo metropolito vietą, lietuvių kunigaikštį Algirdą vadino ugnies garbintoju[8]. Enėjas Silvijus Pikolominis (*Aeneas Silvius Piccolomineus*), perteikdamas Jeronimo Prahiškio (*Hieronymus von Prag*), kuris Lietuvoje 1395-1398 (ar 1401–1404) m. platino krikščionybę, pasakojimą, teigė, kad pastarasis rado gentį, kuri garbino šventąją ugnį ir vadino ją amžinąja. Šventikai, remdamiesi amžinosios ugnies stebėjimu, atsakydavo ir klausiantiems dėl sveikatos[9]. XV a. publicistas, Krokuvos katedros dekanas, Jogailos sekretorius Mikalojus Lasockis (*Mikolaj Lasocki*) veikale „Didysis melas" („Magna Mendacia", 1435 m.) užsiminė, kad lietuviai *laikė visados nepaliaujamai degančią ugnį, kurią taip pat ir garbino*[10].

Išsamesnių žinių apie ugnies garbinimą Lietuvoje pateikė XV a. J. Dlugošas (*Jan Dlugosz*) „Lenkijos istorijoje" („Historia Polonica"). Istorikas teigė, kad lietuviai garbino dievą *Vulkaną*, manydami jį slypint ugnyje[11]. Jis ne tik nurodė, kad ugnis buvo viena svarbiausių dievybių (greta miškų ir žalčių), bet ir teigė, jog ji laikyta amžina ir žynių kurstyta malkomis dieną naktį[12]. Nurodė, kad tokių šventyklų su amžinąja ugnimi buvo svarbesnėse gyvenvietėse, iš kurių pamini šventyklas Vilniuje[13] ir už Nevėžio upės pačioje aukščiausios kalvos viršūnėje[14]. Drauge J. Dlugošas aprašė, kaip Jogailos nurodymu šios šventyklos ir aukurai,

---

[6] BRMŠ, I, p. 344-345.
[7] BRMŠ, I, p. 425.
[8] BRMŠ, I, p. 427.
[9] BRMŠ, I, p. 594.
[10] BRMŠ, I, p. 537.
[11] BRMŠ, I, p. 578. Ši idėja, be abejo, paveikta to meto epochos idėjų įrodyti hipotezę, kad lietuviai yra romėnų kilmės; tą liudija netgi romėniškais vardais vadinami lietuvių dievai.
[12] BRMŠ, I, p. 572.
[13] BRMŠ, I, p. 572. Perkūno šventykla Vilniuje minima ir vėlyvesniuose šaltiniuose.
[14] BRMŠ, I, p. 586. 1533 m. žinią apie žynio prižiūrimos ugnies kūrenimą, skirtą Perkūnui Žemaitijoje, ant kalno prie Nevėžio upės, atkartojo ir vėlesnių šaltinių autoriai.

kuriuose atnašautos aukos, buvo išgriauti[15]. Tiesa, vienoje vietoje paminėjęs, kad ugnį kursto žyniai, kitoje vietoje (lygindamas lietuvių tikėjimą su romėnais) tvirtino, kad *Šventąją ugnį prižiūrėjo mergelės, kaip Romoje vestalės, o jeigu nerūpestingai prižiūrėjo ir ugnis užgesdavo, jos atsakydavo savo galva*[16].

J. Dlugošas aprašė ir deginamąsias aukas, skirtas dievams, nurodydamas, kad ypatingai svarbios šio tipo apeigos buvo atliekamos spalio mėnesio pradžioje[17]. Avinukus ir veršiukus, pasak J. Dlugošo, lietuviai degino ir tada, kai norėdavo įsiteikti Dievui ir atgauti prarastą sveikatą, kada netekdavo jos išniekinę šventąsias girias[18].

Senieji rašytiniai šaltiniai dažnai minėjo belaisvių deginimą - aukojimą dievams. Šį faktą teigė 1279 m. „Lenkų analai" („Annales Polonorum")[19], XIII a. Alberto Bardovikiečio (*Albrecht von Bardovik*) Liubeko kronika („Die Sogenannte Lübeckische Chronik")[20], XIII a. „Eiliuotoji Livonijos kronika" („Livländische Reimchronik")[21], XIV a. pr. Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronika"[22], XIV a. pr. Vygando Marburgiečio (*Wigand von Marburg*) „Kronika" („Cronica Nova Prutenica")[23], XV a. pradžios Jono Posilgiečio (*Johann von Posilge*) „Prūsijos žemės kronika" („Chronik des Landes Preussen")[24], J. Dlugošo „Lenkijos istorija"[25], atkartojo vėlesnių šaltinių autoriai.

Istoriniuose šaltiniuose plačiai aprašytas mirusiųjų deginimo paprotys, kurio egzistavimą gerai paliudija archeologiniai tyrimai[26]. Seniausia rašytinė infor-

---

[15] BRMŠ, I, p. 572, 580.
[16] BRMŠ, I, p. 576.
[17] BRMŠ, I, p. 576, p. 581.
[18] BRMŠ, I, p. 576.
[19] BRMŠ, I, p. 271.
[20] BRMŠ, I, p. 274.
[21] BRMŠ, I, p. 311.
[22] BRMŠ, I, p. 347.
[23] BRMŠ, I, p. 467, 470.
[24] BRMŠ, I, p. 524.
[25] BRMŠ, I, p. 569.
[26] Lietuvos teritorijoje fiksuojamos dvi mirusiųjų deginimo papročio bangos. Pirmoji - apie 1300-1000 m. pr. Kr. Manoma, kad tada mirusiųjų deginimo paprotys atėjo į Lietuvos teritoriją iš Vidurio Europos, iš Padunojės srities (ji buvo vienas pirmųjų mirusiųjų deginimo centrų Europoje). Šis paprotys pirmiausia apėmė Vakarų Lietuvos ir buvusių Rytprūsių teritoriją, o kiek vėliau, ankstyvajame geležies amžiuje, išplito beveik visoje Lietuvoje (Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius, 1995, p. 25). Ilgainiui mirusiųjų deginimo tradicija išblėso. V-VI a. iš pietryčių atėjo nauja, antroji, mirusiųjų deginimo papročio banga. Mirusiųjų deginimo paprotys, apėmęs Rytų Lietuvos pilkapių sritį, VII-VIII a. įsigalėjo Vidurio Lietuvoje. Archeologai mano, kad šio papročio plitimas rodo, jog jau formuojasi ir lietuvių tautybė, kurios branduoliu tapo sritis, vėlesniuose šaltiniuose vadinama Lietuvos žeme (Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius, 1995, p. 35). Archeologiniais duomenimis nustatyta, kad mirusiųjų deginimas (t. y. šio papročio antroji banga) Lietuvos

macija apie mirusiųjų deginimą – Vulfstano (*Wulfstan*) pasakojimas apie kelionę Baltijos jūra ir aplankytų prūsų papročius, esantis IX a. Anglijos karaliaus Alfredo Didžiojo išverstos Orozijaus kronikos papildyme apie Europą į šiaurę nuo Dunojaus ir į rytus nuo Reino[27]. Baltuose paplitusį mirusiųjų deginimą minėjo ir viduramžių enciklopedistas Baltramiejus Anglas (*Bartholomaeus Anglicus*) veikale „Apie daiktų savybes" („De Proprietatibus Rerum") XIII amžiuje[28], 1249 m. vasario 7 d. Vokiečių ordino taikos sutartis su atkritusiais Pamedės, Varmės ir Notangos sričių prūsais[29], nežinomo XIII a. autoriaus „Pasaulio aprašymas" („Incipiunt descripciones terrarum")[30], XIII a. Ipatijaus metraštis[31], XIII a. Henriko Latvio (*Henricus de Lettis*) „Senoji Livonijos kronika" („Chronicon Livonicum Vetus")[32], Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronika"[33], XIII a. pabaigos „Eiliuotoji Livonijos kronika"[34], Mikolajaus iš Jerošino (*Nicolaus von Jeroschin*) „Prūsijos žemės kronika" („Kronike von Pruzinlant") 1335 metais[35], XIV a. Hermano Vartbergiečio (*Hermann de Wartberge*) „Livonijos kronika" („Chronicon Livoniae")[36]. Mirusiųjų deginimą aprašė ir XIV a. prancūzų politinis veikėjas, aktyvus kryžiaus žygių propaguotojas Filipas de Mezieras (*Philippe de Mezieres*) „Senojo maldininko sapne" („Songe du Vieil Pelerin", 1389 m.)[37], Vygandas Marburgietis „Prūsijos kronikoje" 1395 m.[38], Ghillebert'as de Lanua (*Ghillebert'as de Lannoy*) „Kelionėse ir pasiuntinybėse" („Voyages et ambassades") 1413 – 1414 m.[39], Laurynas Blumenau (*Laurentius Blumenau*) „Vokiečių kryžiuočių ordino istorijoje" („Historia de Ordine Theutonicorum Cruciferorum", 1456 – 1457 m.)[40], J. Dlugošas XV a. „Lenkijos istorijoje"[41], perpasakojo vėlesnių šaltinių autoriai. J. Dlugošas rašė, kad šventuose miškeliuose kiekviena šei-

teritorijoje galutinai įsigalėjo X-XI a. ir buvo viešai paplitęs iki krikšto, tačiau niekada nebuvo nei visuotinis, nei vienodai išplitęs, nei vienodas paties laidojimo prasme. Tik XII a. jis žinomas Žemaitijoje, o tarp žemgalių nepaplito išvis (Urbanavičius, 1994, p. 3-6).

[27] BRMŠ, I, p. 168.
[28] BRMŠ, I, p. 233.
[29] BRMŠ, I, p. 240.
[30] BRMŠ, I, p. 246.
[31] BRMŠ, I, p. 261.
[32] BRMŠ, I, p. 291.
[33] BRMŠ, I, p. 344.
[34] BRMŠ, I, p. 297.
[35] BRMŠ, I, p. 375.
[36] BRMŠ, I, p. 421.
[37] BRMŠ, I, p. 452.
[38] BRMŠ, I, p. 469.
[39] BRMŠ, I, p. 514.
[40] BRMŠ, I, p. 508.
[41] BRMŠ, I, p. 571, 576, 577, 580, 581.

1 pav. ***Lietuviai garbina žaltį, giraitę ir ugnį.***

Šaltinis: Olafo Magnuso veikalo „Šiaurės tautų istorija“ (1555 m.) iliustracija (iš knygos „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai / Sudarė V. Ališauskas ir kt. Vilnius: Aidai, 2001. P. 445).

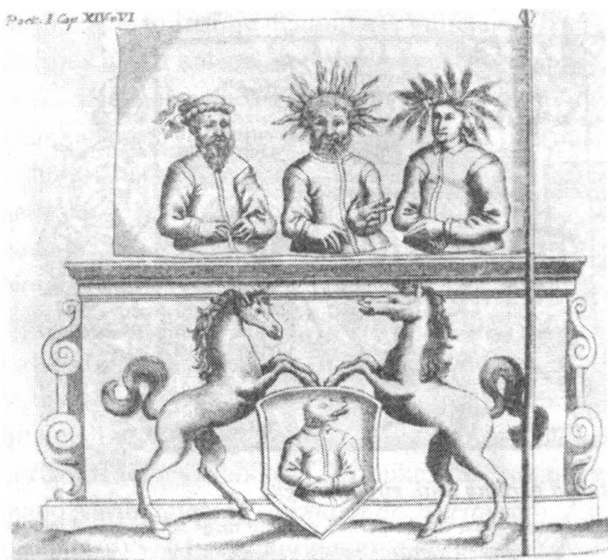
ma ir kiekvienas namas turėjo atskirą jiems skirtą ugniavietę, kurioje degindavo visų mirusių namiškių kūnus kartu su žirgais, balnais ir puošnesniais drabužiais. Prie tokių ugniaviečių esą statydavo iš kamštinio ąžuolo padarytus suolus, ant jų dėdavo varškės sūrius, o ant ugniakurio pildavo dvasioms skirto midaus[42] .

S. Miunsteris (*Sebastian Münster*) 1544 m. išleistoje „Visuotinėje kosmografijoje" teigė, kad žemaičiai savo mirusiuosius deginę drauge su drabužiais, balnais, žirgais, namie keldavę vaišes mirusiųjų vėlėms, laistydavę midum ugniavietę, tikėdavę, kad naktį vėlės ten ateisiančios puotauti[43] . Jis pateikė ir raižinį, kuriame vaizduojama ugnies ir žalčio garbinimo scena. *Žalčio ir ugnies garbinimo* iliustracija yra pateikiama ir Olafo Magnuso (*Olaus Magnus*) veikale „Šiaurės tautų istorija“ (Historia de gentibus septentrionalitaus)(1555 m.), kuriame šaltinio autorius užsiminė apie pagoniškus lietuvių papročius, tarp jų ir ugnies garbinimą.

XVI a. ir vėlesni rašytiniai šaltiniai dažnai yra kompiliacinio pobūdžio, atkartoja ankstyvesnių šaltinių duomenis. Be to, tų laikų autoriai neretai būdavo geriau susipažinę su vietine tradicija, tad pateikė nemažai iki tol neminėtų senosios lietuvių religijos ypatumų: tuo laiku senoji religija, tiesa, jau pakitusiu pavidalu, dar buvo gyva, nors senosios religijos apeigos jau būdavo nebe viešai praktikuotos, o atliekamos tik „namų sąlygomis".

[42] BRMŠ, I, p. 580-581. Mirusių deginimo paprotys, pasak J. Dlugošo, esą girdėtas ne tik Lietuvoje ar tarp italų ir lotynų, bet ir kitose tautose. – BRMŠ, I, p. 576.

[43] Vyšniauskaitė, 1994, p. 43.

2 pav. ***Prūsų dievų trejybė, aprašyta S. Grunau XVI a. Spėjama, kad Vaidevučio vėliavos centre yra Perkūno atvaizdas.***

Iliustracija pateikiama iš A. Vyšniauskaitės knygos „Lietuviai IXa. – XIXa. vidurio istoriniuose šaltiniuose“. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

Tam tikrų žinių apie ugnies gerbimą, su ugnimi susijusius papročius pateikė tyrinėtojų prieštaringai vertinamas XVI a. vokiečių kronikininkas, domininkonų vienuolis S. Grunau (*Simon von Grunau*) veikale „Prūsijos kronika" („Preussische Chronik“, 1529 m.), kurioje dėstė Prūsijos krašto istoriją nuo seniausių laikų iki Ordino sekuliarizacijos. Veikale kronikininkas panaudojo daug ankstesnių istorinių šaltinių, juos papildė populiariais savo meto prietarais. Jis minėjo, kad prūsų šventovėje Rikojote (*Rikoyte*) Perkūno garbei dieną naktį buvo deginamos ąžuolinės malkos. Jeigu per apsileidimą ugnis užgesdavo, tai kaltasis vaidilutis (*waidellotten*) būdavo nužudomas – ant tos ugnies pats paaukojamas[44]. Kronikoje nurodyta, kad aukojama ugnyje buvo ir dievo Kurko (*Curcho*) garbei: degindavo iškultus grūdus, kviečius arba miltus, medų, pieną, pirmuosius javų pėdus ir daug ką kitą[45].

S. Grunau liudijime galima matyti ir specifinį dviejų kultinės ugnies rūšių išskyrimą. Pasakodamas apie Videvučio (*Widowuto*) kreipimąsi į tikinčiuosius, kronikos autorius teigė, jog šis reikalavęs, kad prieš dievų būstą šventame ąžuole turi kūrentis amžinoji ugnis: viena ugnis turi būti kūrenama geru vašku, į ją niekas daugiau negali patekti, tik smilkalai, o antroji ugnis turi būti kūrenama tiktai tauria mediena, čia turi būti deginama visa, kas norima ištisai atiduoti dievams[46]. Kronininkas pateikė ir Vaidevučio (*Widowuto*) vėliavos aprašymą. Toje vėliavo-

---

[44] BRMŠ, II, p. 111.

[45] BRMŠ, II, p. 113. Šią S. Grunau informaciją vėliau perpasakojo K. Henenbergeris (*Caspar Hennenberger*) „Didesnių Prūsijos krašto žemėlapių paaiškinime“ (BRMŠ, II, p. 347) bei C. Mislenta (*Coelestin Mislenta*) 1626 m. „Vadove po Prūsiją“ (BRMŠ, III, p. 31).

[46] BRMŠ, II, p. 108.

je dievas Perkūnas pavaizduotas ugniniu veidu ir apvainikuotas liepsna.

S. Grunau taip pat nurodė, kad šventosios, dievams kurstomos ugnies pelenais buvo ir gydoma[47]. Aprašė ir neva buvusį nusilpusio šventiko pasiaukojimą dievams susideginant ant laužo, sukrauto iš erškėčių šakų ir sausų šiaudų, kuriam įkurti buvo paimta šventoji ugnis[48]. Kronikininkas teigė, kad VI a. Brutenio (*Brudeno*) išdėstytuose dievų valios priesakuose, be kitų, buvo ir toks nurodymas: *Jeigu kuris nors vyras turi nesveikas žmonas, vaikus, brolius, seseris, tarnus ir pats yra nesveikas, jam tai pritinka ir mes neprieštaraujame, kad jis su jais visais susidegintų, o mūsų dievų tarnai turi [dėl to] ne dejuoti, o juoktis*[49].

XVII a. Rivijaus (*Rivius*) sudaryta kronika pateikė išsamiausią prieštaringai vertinamos Perkūnui skirtos šventyklos Vilniuje aprašą. Spėjama, kad jis parašytas XVI a. II pusėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rašytojo, teisininko ir istoriko Augustino Rotundo (*Augustinus Rotundus*)[50]. Kronikoje teigiama, kad Vilniaus šventyklos altorius buvo sudarytas iš dvylikos pakopų, kurių kiekviena buvo skirta vienam Zodiako ženklui. Ant šių pakopų tam tikru metu (t. y. kiekvieną mėnesį tą dieną, kai saulė, pasiekusi savo aukštį, įžengdavo į kurį nors Zodiako ženklą) buvo deginami vaškiniai aukų atvaizdai, simbolizuojantys tą ženklą. Altoriaus viršuje tam tikru metu buvo deginamos gyvulių aukos. Ten pat esą dieną naktį degusi niekad negęstanti ugnis, saugoma kunigų. Toji ugnis esą kūrenosi taip sumaniai viduje įtaisytoje įduboje, kad jokia liūtis nei sniegas ar vėjas neįstengdavo jos užgesinti; priešingai, ugnis, pamaitinta degama medžiaga, iškildavo net daug aukščiau[51].

Ne kartą apie lietuviams būdingą, neva iš romėnų perimtą ugnies garbinimą, remdamasis įvairiais senesniais šaltiniais, užsiminė ir XVI a. istorikas M. Strijkovskis (*Maciej Stryjkowski*) veikale „Lenkijos, Lietuvos, Žemaitijos ir visos Rusios kronika" („Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi", 1582 m.). M. Strijkovskis perpasakojo XVI a. Lietuvos metraščiuose pasirodžiusį mirusių Lietuvos kunigaikščių kūnų deginimo papročio įvedimą Vilniuje, Šventaragio slėnyje, nurodė, kad dar Gediminas pastatė stabą Perkūnui – didelį titnago akmenį, iš kurio kunigai ugnį skeldavo, rankoj laikydami[52]. Istorikas atkartojo

[47] BRMŠ, II, p. 115.
[48] BRMŠ, II, p. 114.
[49] BRMŠ, II, p. 93.
[50] BRMŠ, II, p. 451-454.
[51] BRMŠ, II, p. 464-465. Apie Zodiako ženklus, padėjusius išlaisvinti Saulę, XV a. buvo užsiminęs Jeronimas Prahiškis (BRMŠ, I, p. 595). Zodiako bylą lietuvių tradicijoje bendrais bruožais nagrinėjo G. Beresnevičius. Tiesa, šis klausimas nėra iki galo išspręstas. – Beresnevičius, 2002, p. 79-81, Beresnevičius, 2004, p. 141-144.
[52] BRMŠ, II, p. 554-558.

žinią, kad Perkūno garbei amžinoji ąžuolinių malkų ugnis dieną naktį buvo kūrenama toje vietoje, kur buvo Šv. Stanislovo bažnyčia[53]. Kaip ir J. Dlugošas, aprašydamas, kaip toje vietoje Jogaila nugriovė pagonių šventyklą, teigė, kad tas esą liepęs toje vietoje amžinąją ugnį užgesinti, drauge aukurus nugriauti bei miškus, kuriuose būdavo žibinamos žvakes, iškirsti[54]. Taip pat M. Strijkovskis teigė, kad dar buvo ir didelė šventykla Antakalnyje, skirta visiems dievams. Ten ketvirtadienio vakarais kunigai statydavo ir žibindavo vaškinę žvakę[55].

Specialiai senajai lietuvių religijai ir mitologijai skirtame Jono Lasickio (*Jan Łasicki*) rašinyje „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus" („De Diis Samagitarum Caeterorumque Sarmatarum et Falsorum Christianorum", 1615 m.) pateikiami keli ugnies dievybės (ar su ja sietini) vardai: *Tratitas Kirbixtu, Polengabia, Matergabia, Gabie (Gabija)*[56].

Apie tai, kad dar XVI a. buvo gajus iš pagonybės likęs ugnies garbinimas, užsiminė Mikalojus Daukša (*M. Daugsza*) „Katekizme", teigdamas, jog prieš pirmąjį Dievo įsakymą prasižengia tie, *kurie garbiną ugnį, Žemyną, gyvates*[57]. Tai patvirtina ir 1583 m. jėzuitų pranešimas iš aplankytos Vilniaus diecezijos, kurioje ugnies ir dūmų dievui *Dimstipui,* sukvietus gimines ir kaimynus, dar būdavo aukojamos dvi vištos[58]. 1604 – 1605 m. jėzuitų ataskaitos taip pat pamini ugnies dievą Dimstipatį[59]. 1611 m. Kražių Jėzuitų kolegijos tekste minimas namų židinio dievas Užpelenis (*Vspeleni*)[60].

Daug informacijos apie vis dar gyvas senosios religijos tradicijas pateikė XVII a. pab. istorikas Matas Pretorijus (*Matthaeus Praetorius*) veikale „Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla" („Deliciae Prussicae Oder Preussische Schaubühne"). M. Pretorijus naudojosi senaisiais rašytiniais šaltiniais ir savo meto

---

[53] BRMŠ, II, p. 558.

[54] BRMŠ, II, p. 563. Šventuose miškeliuose ar kitose ypatingose vietose žibinamos žvakės paminimos ne viename istoriniame šaltinyje. Pvz., J. Lasickis nurodo, kad degančių vaškinių žvakių prismaigstoma norint permaldauti Kirnį. – L, p. 19. Neretai žvakių deginimas, praktikuotas įvairiuose vėlesnių laikų etnografiniuose papročiuose, tradiciškai siejamas su krikščioniškąja tradicija, nors jo šaknys, pasak istorinių šaltinių, yra ikikrikščioniškos. Kaip matyti iš šių šaltinių, tam tikru metu (galbūt tam tikrose vietose, tam tikru laiku) šis paprotys netgi draustas kaip pagoniškas. Tarkim dar 1650 metų instrukcijoje, skirtoje švedų pareigūnui Teodorui Pretorijui, be kita ko nurodoma, kad griežtai turi būti draudžiama visokie vaško, žiburių ir žvakių aukojimai – BRMŠ, III, p. 681.

[55] BRMŠ, II, p. 558.

[56] L, p. 22, 24. Panašios ugnies dievybių vardų formos minimos ir šiek tiek vėlyvesniuose šaltiniuose.

[57] Vyšniauskaitė, 1994, p. 56.

[58] Vyšniauskaitė, 1994, p. 64.

[59] LLK, p. 205-206.

[60] LLK, p. 208.

žmonių gyvenimo faktais. Nemažai medžiagos jis surinko iš žmonių Nybudžių apylinkėse, kur anuo metu daugiausia gyveno lietuviai, todėl jo aprašytos to meto šventės, papročiai, tikėjimai, dar prisimenami dievai ar žemesnio rango mitinės būtybės ir joms skirtos aukos, nors ir vadinamos *prūsų*, tačiau iš esmės dažniausiai priklauso lietuvių mitologijai.

M. Pretorijus kartojo ankstesnių laikų autorių pateiktą informaciją, kad dievui Perkūnui buvo aukojamos deginamosios aukos prie ąžuolo. Ta ugnis turėjo būti kūrenama ąžuolinėmis malkomis[61]. „Prūsijos įdomybių" autorius rašė pastebėjęs, kad jo meto nadruviai buvo įsitikinę, jog ąžuolines malkas kūrenti yra labai sveika, kad jos, deginamos židinyje, iš patalpos išvaro ligą arba blogą tvaiką, kuris būna ligos priežastis, nekalbant apie tai, kad ąžuolinės malkos yra kaitriausios ir anglys geriausios, patvariausios, negreitai gęstančios[62].

Amžinoji ugnis buvo akylai prižiūrima, kad neužgestų. Jei užgesdavo, ją vėl įžiebdavo naudodami tam tikrų ąžuolų medieną: daužydavo ąžuolines malkas pilkais lauko akmenimis, kol kiek įšildavusios, tada jas trindavo[63]. M. Pretorijus užrašė ir savo paties surinktą ir išbandytą informaciją šiuo klausimu: tikėta, kad yra tam tikrų ąžuolų, kurie turi savyje ugnies; į tokius ąžuolus, kai jie nukertami, paprastai trenkia perkūnas; iš tokio ąžuolo netgi nesausos medienos paėmus keletą skiedrų ir padaužius akmeniu, o po to jas patrynus, užsidega ugnis[64].

M. Pretorijus nurodė, kad amžinoji ugnis prie šventojo ąžuolo buvo kurstoma ne tik Perkūno, bet ir Kurko (*Gurcho*) garbei. Šią ugnį esą kurstė vaidilutis arba žygenotas, atsakydamas už tai savo galva. Kurkos garbinimo šventė esą dar būdavusi vadinama ir Patrimpo (*Padrymbo*) garbinimo švente arba Gabjauja (*Gabjauga*). Šia proga dar M. Pretorijaus laikais jaujose, neturint ąžuolinių malkų, buvo kuriama ugnis iš skroblo malkų, o toje ugnyje būdavo aukojamos aukos: deginami pirmieji naujojo derliaus vaisiai ir visokie valgiai bei gėrimai[65]. M. Pretorijus spėjo, kad tai buvo atliekama aukas dedant ant išduobtų lentų, ant jų pilant midų, pieną arba alų, ir ant visko dar užpilant žarijų. Taip pat M. Pretorijui

---

[61] BRMŠ, III, p. 243.
[62] BRMŠ, III, p. 243.
[63] BRMŠ, III, p. 249.
[64] BRMŠ, III, p. 248.
[65] BRMŠ, III, p. 253. M. Pretorijus nurodė, kad, pasak vieno jo amžininko, Kurka ir Pergrubijus buvo vienas ir tas pats dievas, susijęs su laukų darbais. Tačiau pats M. Pretorijus tuo buvo linkęs abejoti. Jis teigė, kad Pergrubijų garbindavo kovo mėnesį ir rudenį, pradėdami ir užbaigdami laukų darbus, o Kurka esą laikytas vien valgių ir gėrimų dievu, jam skirta šventė buvo švenčiama tik rudenį, kai žmonės kreipdavosi į jį su prašymu palaiminti jų valgius ir gėrimus, gautus rudenį nuėmus derlių (BRMŠ, III, p. 255).

vienas vyras esą pasakojo, kad sudegindavo pakaitintą puode medų, nors šiaip ne visi valgiai buvo deginami[66].

Kitoje savo darbo dalyje M. Pretorijus jau atskirai gan išsamiai aptarė Gabjaujos šventę, skirtą dievybei Gabjaujai (*Gabjaugia*) – jaujos, javų ir ugnies dievui, kuri švęsta jaujose rudenį, baigus kulti javus[67]. Dar kitame skyriuje, M. Pretorijus kalbėjo jau apie *Gabjava* – teigė, kad tai buvo tiek nadruvių, tiek ir skalvių, žemaičių bei lietuvių grūdų ir jų pastatų dievas, kurio garbei reikia pjauti gaidį[68]. Pagerbdami Žemėpatį, nuo kurio, tikėta, priklauso visokia sėkmė, kurios reikia darbuose, aukas – gaidį ir vištą – aukodavo dūminėse pirkiose prie ugnies, o jei tokios pirkios neturėdavo, tai įrengdavo pagerbimui skirtą vietą troboje – pastatydavo asloje tris ar keturias degančias žvakes[69].

Apibūdinant šaltinius, rašiusius apie tradicijas, susijusias su ugnimi, reikėtų užsiminti, kad M. Pretorijus nurodė ir tai, kad Patrimpo garbei buvo rūkomi įvežtiniai smilkalai. Istorikas spėjo, kad anksčiau tam galėjo būti naudojami sakai, kuriuos skruzdelės išmeta eglynuose[70].

M. Pretorijus perpasakojo J. Rozencveigo (*Joachim Rosenzweig*) rankraščio informaciją, kad prūsai, aukodami aukas dievams numaldinti (smilkalus, lajų), kreipdavo dėmesį į ugnį: ar ugnis greitai suliepsnoja, kaip atrodo liepsna, ar ji kibirkščiuoja ir kokios yra tos kibirkštys, kur kibirkštys skrenda, kaip spragsi, ar ugnis ir auka visa, ar tik pusiau sudegė; stebėdavo dūmus: ar jie piršti, stiprūs, silpni, ar kyla stačiai aukštyn, ar dalijasi ir kaip dalijasi, ar sukinėjasi, krinta žemyn, ar tvyro ore ir kokios jie spalvos; kreipdavo dėmesį ir į aukojamų dalykų kvapą ir kt.[71]. „Prūsijos įdomybių" autorius rašė, kad sudegintų aukų pelenai esą buvę gerai saugomi, naudojami įvairiems kerėjimams[72]. Tikėta, kad suvalgius pelenų, kurie lieka trenkus Perkūnui ir ką nors sudeginus, galima įgauti gabumų kerėti ugnį ir išpranašauti būsimus dalykus[73]. Pasak M. Pretorijaus, būta netgi atskirų asmenų – žvakonių (*szwakones*) ir dūmonių (*dumones*), kurie specializa-

---

[66] BRMŠ, III, p. 254.

[67] BRMŠ, III, p. 295-297.

[68] BRMŠ, III, p. 256. Gabjaują vėliau minėjo P. Ruigys (1745)(M, p. 611), o Gabjaujį (dar 1673 m.) - Mažosios Lietuvos raštijos veikėjas T. Šulcas (*T. Schulz*), apibūdindamas jį kaip sandėlių dievą (*deus horreorum*)(M, p. 514).

[69] BRMŠ, III, p. 301.

[70] BRMŠ, III, p. 244. Skruzdėlių kodylu (gelsva kvepiančia derva) kunigai smilkindavo ir katalikų bažnyčiose. Yra nemažai užrašytų tikėjimų, kurių liudijimu švento Jono naktį (ar rytą) skruzdėlės tą kodylą iš savo skruzdėlyno vidaus iškelia į viršų. – Balys, 1993, p. 239-240.

[71] BRMŠ, III, p. 243.

[72] BRMŠ, III, p. 246.

[73] BRMŠ, III, p. 251.

vosi burdami iš žvakių degimo ar dūmų[74]. Istorikas, sekdamas Jonu Bretkūnu, apibūdino ir aukojimus, kurie buvo atliekami norint užkeikti: šios aukos esą tebuvo parodomos dievams ar ugniai, o paskui, kalbant užkeikimus, metamos į bjaurų raistą, nes toks dalykas buvo laikomas nevertu, kad ugnis jį sunaikintų[75]. Tiesa, teigė, kad buvo ir kitokių užkeikimo priemonių.

Ugnis, pasak M. Pretorijaus, buvo naudojama ir vestuvinių apeigų metu. Jis rašė, kad teko girdėti, jog vestuvėms žvakes žibinimui darydavo ypatingu būdu – dagties vietoj ėmė varnalėšų stiebų šerdis, kai kurie dar tas šerdis apvyniodavo ir apliedavo lajumi[76]. Vartuose, pro kuriuos turės važiuoti nuotaka, kas nors padėdavo šiaudų kūlį. Kai tik vežimas privažiuodavo prie tų vartų, šiaudus uždegdavo, ir nuotaka įvažiuodavo į kiemą tartum per ugnį[77]. Keltuvių rytą, vyro namuose, marčiai įėjus į trobą, anyta sodindavo ją prie židinio ir šildydavo jos kojas, už ką marti duodavo anytai dovanas[78].

M. Pretorijus nurodė, kad prūsų buvo garbinama ir ugnis kaip deivė moteris. Ją esą vadinę šventos Ponikės (*Ponyke*) vardu. Nadruvių moterys, kai joms ateidavo eilė saugoti namų ugnį, paprastai vakare ją užžerdamos sakydavo šiuos žodžius: *Szwenta Ponyke, asz tawe graszey paleidossu, kadda ne papyckstumbai* (t. y. „Tu, šventoji Ponia (ugnie), aš tave tikrai gražiai apklosiu (apkasiu), kad tu ant manęs nesupyktum")[79]. Jei kitą dieną ugnis būdavo užgesusi, tai laikyta negeru ženklu, paprastai buvo būgštaujama dėl kokių nors raganavimų.

Protestantų kunigas, Prūsijos istorikas, kartografas K. Hennenbergeris (*Caspar Hennenberger*) veikale „Didžiųjų Prūsijos žemėlapių paaiškinimas" („Erclerung Der Preussischen Grössern Landtaffel Oder Mappen", 1595 m.), be kompiliacinių žinių, pateikė specifinės medžiagos apie Mažosios Lietuvos gyventojus. Jis aprašė šv. Jono vakarą, kurio metu buvo įkuriamas ne pasilinksminimo laužas, bet ugnis, sauganti nuo nelaimių. Ją traukdavo ant rato kartelėmis ir virvėmis, kalbėdami stebuklingus žodžius, be to, ypatingoje vietoje – ten, kur tais metais

---

[74] BRMŠ, III, p. 279.

[75] BRMŠ, III, p. 243.

[76] BRMŠ, III, p. 315.

[77] BRMŠ, III, p. 315. Toks paprotys, žinomas iš XVII a. šaltinių, pasiekė ir pirmuosius XIX a. dešimtmečius, tik tada jis jau aiškintas noru pabaidyti vestuvininikų arklius – Vyšniauskaitė, 1995, p. 343. Dar vienoks ar kitoks ugnies panaudojimas vestuvinių apeigų metu minimas daugelyje istorinių šaltinių. Gerai žinoma buvusi tradicija išleidžiant nuotaką iš tėvų namų buvo apvesti ją tris kartus aplink židinį, kuri ilgainiui kai kuriose Lietuvos vietose pakeista simboliniu apėjimu triskart aplink stalą. – Vyšniauskaitė, 1995, p. 334-336. Šaltiniai fiksuoja ir tiesioginį nuotakos atsisveikinimą raudant su gimtųjų namų ugniakuru.

[78] BRMŠ, III, p. 16.

[79] BRMŠ, III, p. 262.

išgenami gyvuliai. Žmonės esą manę, kad jei kitą rytą gyvulius pervarys per laužavietę, kur degė ši ugnis, tai apsaugos juos nuo kritimo. Toji ugnis taip pat turėjusi apsaugoti ir nuo pieno trūkumo bei burtų, todėl bernai, traukę ugnį, kitą rytą, t. y. Šv. Jono dieną, labai anksti eidavo iš sodybos į sodybą ir kaip atpildą rinkdavo pieną. Taip pat tikėta, kad tose vietose, kur kūrenama tokia ugnis, nepridaro žalos griaustinis ir kruša[80].

Apie Joninių šventę ir šokius jos metu apie ugnį užsimena ir Vilniaus vyskupas M. S. Pacas (*Nicolai Stephani Pac*) 1682 metų aplinkraštyje[81]. Žemaičių vyskupo J. M. Karpio (*Juosaphat Michaeli Karp*) 1737 m. pastoraciniame laiške vyskupijos dvasininkams taip pat minimas tuo metu dar praktikuotas ugnių deginimas, ėjimas aplink laužą rateliu bei šokinėjimas per ugnį šv. Jono dienos išvakarėse; taip pat raganavimu apkaltintų moterų išbandymas vandeniu ir ugnimi[82].

XVIII amžiuje sutinkamas ir *Jagaubio*, pristatomo pagonių Vulkanu, vardas. Jis pasirodo Pilypo Ruigio (*Philipp Ruhig*) veikale „Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas"[83] bei Jokūbo Brodovskio (*Jacób Brodowskij*) sudarytame „Vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų žodyne"[84]. K. G. Milkaus (*Christian Gottlieb Mielcke*) 1880 m. „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyne" *Jagaubis* jau pristatomas tik kaip „pagonių ugnies dievas" (*der Gott der Feuers der Heyden*)[85].

XVIII a. I pusės jėzuitų ataskaitose dar teigiama, kad ugnis tebėra žmonių labai gerbiama, jai tam tikru metu teikiamos aukos[86].

UGNIS LIETUVIŲ MITOLOGIJOS TYRINĖJIMUOSE

Ugnies garbinimas, plačiai minimas istoriniuose šaltiniuose, atkreipė į save jau pačių pirmųjų senosios lietuvių religijos bei mitologijos tyrinėtojų dėmesį, kai XIX a. pradžioje tarsi iš naujo pradėta domėtis lietuvių, kaip ir kitų tautų, religija

[80] BRMŠ, II, p. 342.
[81] BRMŠ, III, p. 546.
[82] Vyšniauskaitė, 1994, p. 112.
[83] M, p. 611.
[84] M, p. 611.
[85] Lietuvių mitologija, 1995, p. 494.
[86] LLK, p. 209, 213.

bei mitologija[87]. XIX a. pradžioje lietuvių rašytojas ir istorikas Dionizas Poška straipsnyje „Lietuvių mitologijos aiškinimas" šaltiniuose minimą dievybę Jagaubį (vėlesnių tyrinėtojų laikomą ugnies dievu), kaip ir Poklių, laikė pragaro dievu[88].

Istorikas T. Narbutas (*Teodor Narbutt*) savo užmojais plačioje studijoje „Lietuvių mitologija" (1835 m.), kuri sudaro jo daugiatomės „Lietuvių tautos istorijos" pirmąją dalį, įvairiapusiškai nagrinėjo senąją lietuvių religiją. Neliko jo nepastebėtas ir šaltiniuose dažnai minėtas ugnies garbinimas[89]. Šventosios ugnies garbinimą jis manė buvus vienu svarbiausių religinio garbinimo objektų. Ugnis esą be paliovos degusi tam tikrų šventyklų (Praurimės, Kurko, Perkūno, Žinyčios) aukuruose. Ugnies kultą, T. Narbuto manymu, lietuviai atsinešė iš Rytų, iš Indijos. Ugnis Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, garbinta kaip dievybė, įkvepianti gyvybę gamtai. Ji turėjo galią suteikti kam nors šventumo ir apvalyti nuodėmes. Su ugnimi būdavo išaiškinama tiesa užsispyrusių žmonių ginčuose, iš ugnies būdavo buriama.

T. Narbutas apibūdino senuosius aukurus[90], analizavo ir su ugnimi susijusias dievybes. Su ugnimi jis siejo saulės dievybę Santvarą (*Sotvarą, Sotwaros*)[91], jį lygino su indų *Agni* ir manė, kad dar vienas Santvaro vardas yra Gabija, taip pat ir J. Lasickio paminėtas *Polengabia* ir *Matergabia*. *Polengabia* jis interpretavo kaip Pelenų Gabiją, kuri esą atitinka romėnų Vestą. *Pelenų Gabija*, jo manymu, greičiausiai buvo naminis Praurimės vardas, kurio būdavo šaukiamasi ruošiantis apie namų židinį[92]. *Matergabia* jis aiškino kaip *Moterų Gabiją*, keptos duonos ir kepėjų deivę[93]. T. Narbuto nuomone, visos šios trys dievybės – Gabija, *Polengabia* ir *Matergabia* – siejosi[94]. Ugnies dievybių gretoms T. Narbutas skyrė netgi

[87] Kaip pastebėjo N. Vėlius, ankstyvojo Renesanso epochoje prasidėjęs domėjimasis Lietuvos praeitimi, jos senąja kultūra, religija bei mitologija pamažu ėmė blėsti silpnėjant Lietuvos savarankiškumui, mažėjant ekonominei ir politinei jos galiai. Prūsijoje šis susidomėjimas mažėjo vis labiau įsigalint vokiškajai kultūrai ir nutautėjant vietiniams lietuviams. Nepalanki religijos ir mitologijos studijoms buvo visa Švietimo epochos orientacija į gamtos mokslus. Tarsi iš naujo lietuvių, kaip ir kitų tautų, religija bei mitologija labiau pradėta domėtis tik XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžioje. Visoje Europoje imta geriau suvokti liaudies ir jos kultūros vaidmenį tautų gyvenime, pradėta galvoti apie tautinį savitumą, kas buvo aktualu ir lietuviams. – Lietuvių mitologija, 1995, p. 21-23.

[88] Lietuvių mitologija, 1995, p. 42. Tiesa, šis straipsnis ilgą laiką buvo nepublikuotas, todėl negalėjo turėti įtakos tolesnei lietuvių mitologijos tyrinėjimų raidai. Straipsnis pirmą kartą paskelbtas tik D. Poškos raštuose 1959 m. – Poška, 1959.

[89] Narbutas, 1992, p. 172-174.

[90] Narbutas, 1992, p. 189.

[91] Lietuvių mitologija, 1995, p. 66-69.

[92] Narbutas, 1992, p. 85.

[93] Narbutas, 1992, p.86.

[94] Narbutas, 1992, p.86.

tokias, kurių, kitų tyrinėtojų žiniomis, senieji istoriniai šaltiniai apskritai nemini. Tokia yra T. Narbuto pristatoma Praurimė, kurią jis įvardino ugnies deive[95]. Sekdami T. Narbutu, Praurimę kaip ugnies deivę aprašinėjo ir kiti romantinės pakraipos lietuvių religijos bei mitologijos tyrėjai.

Čekų filosofas ir istorikas I. J. Hanušas (*Ignac Johan Hanusch*) veikale „Bendroji slavų mitologija, nagrinėjanti prūsų ir lietuvių mitus" (1842 m.) lygino senąjį lietuvių tikėjimą su indiškuoju, teigė, kad amžinoji ugnis, vadinama *Zwicz* arba *Znicz*, žynių kūrenta Perkūno garbei, buvo amžinosios saulės simbolis (*Soli invicto*)[96].

Orientalistinius pradus senojoje lietuvių mitologijoje bandė įžvelgti ir lenkų rašytojas bei istorikas J. I. Kraševskis (*Józef Ignacy Kraszewski*). Pastabose apie senąją lietuvių religiją ir mitologiją, rašytose 1847 metais, senąjį lietuvių tikėjimą lygino su persų tikėjimu. Abiejų esmė – dangaus kūnų ir žemės sudievinimas. Ypač esą buvusi garbinama ugnis, šviesa ir apskritai gyvybė[97]. Garbindami saulę, žvaigždes ir ugnį, lietuviai garbinę visuotinę gyvybę, visa tai, kas egzistuoja, kiekvieną gyvybės apraišką. Iš šio šaltinio (t. y. ugnies) galėjo kilti ir kitos vėliau susiformavusios mitologinės sistemos. Pasak J. I. Kraševskio, ugnis teikia gyvybę ir ją naikina, todėl ugnies garbinime susilieja du pradai – gėris ir blogis, sudarantys vienovę. Su bloguoju ugnies pradu siejosi ir Perkūnas – naikinančios jėgos, naikinančios ugnies, griaustinio, bausmės, baimės dievas (kaip persų Arimanas)[98].

Prie ugnies dievybių J. I. Kraševskis, kaip ir T. Narbutas, skyrė J. Lasickio minimą *Polengabia* – namų židinio deivę, saugančią namus nuo gaisro. Tačiau jos vardą kildino ne iš netaisyklingai užrašyto žodžio *pelenas,* bet iš žodžių *puolis* ir *gabenu*, t. y. traukiu, pakeliu iš nuopuolio, bei *Trotitą Kirbixtu* (Trotytoją Kibirkščių – tą pačią dievybę, tik vyriškosios lyties), kuris esą buvęs iš židinio lekiančių kibirkščių naikintojas[99]. *Gabie*, kaip ir *Polengabia*, jis siejo su žodžiu *gabenu*, t. y. nešu, keliu[100].

Giliai romantinės dvasios bei T. Narbuto studijos paveiktas rašė ir J. Jaroševičius (*Józef Jaroszewicz*). 1844 m. apybraižoje apie senovės lietuvių religiją ir mitologiją ugnies šaltiniu jis laikė saulę, tad esą ir *Sutvaras* kaip šio gaivalo dievybė buvo vadinamas Gabija (*Gabie*), o pastaroji lietuvių mitologijoje atitinka

---

[95] Narbutas, 1992, p. 80.
[96] Lietuvių mitologija, 1995, p. 107.
[97] Lietuvių mitologija, 1995, p. 195-196.
[98] Lietuvių mitologija, 1995, p. 196.
[99] Lietuvių mitologija, 1995, p. 195.
[100] Lietuvių mitologija, 1995, p. 207.

ugnies deivę Praurimę, dar vadintą *Polengabia* ir *Matergabia*. Ugnies garbinimas Lietuvoje (lyginant su kitais sudievintais elementais – žeme, vandeniu ir oru), pasak J. Jaroševičiaus, buvo labiausiai paplitęs. Ugnis degusi ne tik ant Perkūno, Kurko ir Praurimės altorių, bet ir specialiose vietose, vadintose *Znicz*. Ji simbolizavusi esybę, įkūnijančią dievų ir viso pasaulio dvasią, o tai, pagal J. Jaroševičių, akivaizdžiai įrodo, kad lietuvių mitologija yra susijusi su senovės persų mitologija[101]. J. Jaroševičius rašė, kad namuose ugnį saugojo šeimininko duktė, o šventovėse – žyniai ir vaidilutės, priėmusios skaistybės įžadus. Užgesusi šventoji ugnis buvo įskeliama titnagu, kurį turėjo Perkūnas, o nestropūs sargai sudeginami gyvi. Ugnis padėdavo žmonėms apsivalyti nuodėmes, o galvijams – atsikratyti ligų. Ugnis buvo pasitelkiama buriant, o gal ir teisiant, kai reikėdavo nustatyti teisybę, šiam gaivalui buvo kalbamos trumpos maldelės.

S. Daukantas atkreipė dėmesį į šilumos sąsajas su Perkūnu. „Tikyboj senovės lietuvių" (1845 m.) jis rašė, kad *Senovėj lietuvių išminčiai tarė esantį visą pasaulį ir šį svietą nuo šilumos kilusį, nuo ko tarė – šaltis esąs smertis, o šiluma gyvyba /.../, todėl pirmąjį šilimos įkūrėją vadino Perūnu, arba Perkūnu, nuo žodžio perėti /.../*[102].

XIX a. viduryje į mitologijos tyrimus įsitraukė ir kalbininkai. Jie lietuvių mitologiją nagrinėjo daugiausia filologiniu aspektu: aiškino, kurie senuosiuose šaltiniuose ir naujesniuose tyrimuose minimi dievų vardai yra taisyklingi, sudaryti pagal lietuvių kalbos dėsnius, ir kurie netaisyklingi, iškreipti arba iš viso pramanyti; remdamiesi vardų etimologijomis, jie bandė aiškinti pirminę dievų ir kitų mitinių personažų prasmę. Kalbininkai priekaištavo romantinės krypties lietuvių mitologijos tyrėjams už šių nekritišką požiūrį į istorinius šaltinius, pernelyg laisvą jų interpretavimą.

Vokiečių kalbininkas, indoeuropeistas A. Šleicheris (*August Schleicher*) straipsnyje „Lietuvių dievų vardai" (1853 m.) labai atsargiai bandė analizuoti mitinių vardų kilmę, remdamasis jau atskleistais kalbos raidos dėsniais. Tarp kitų šaltiniuose paminėtų teonimų jis aiškino ir Gabjaujos vardą, kurį kaip ir J. I. Kraševskis kildino iš žodžio *gabenu*, *gabenti*, t. y. atnešti, o *gabana* – tai kuokštas, našta, glėbys[103].

Kritiškas romantinės krypties lietuvių mitologijos tyrėjų darbų vertinimas dar labiau sustiprėjo XIX a. pabaigoje, kai įsigalint pozityvizmui visuose moks-

---

[101] Lietuvių mitologija, 1995, p. 127-128.

[102] Lietuvių mitologija, 1995, p. 147. S. Daukantas apskritai buvo įsitikinęs, kad daugelis senuosiuose šaltiniuose paminėtų lietuvių dievų yra skirtingi to paties dievo Perkūno vardai, o šis dievas mažai kuo tesiskiriąs nuo krikščioniškojo Dievo, viso pasaulio kūrėjo ir valdytojo.

[103] Lietuvių mitologija, 1995, p. 232.

luose buvo ieškoma tikslesnės, griežtesnės metodologijos, o folkloro, etnografijos ir mitologijos tyrimų kryptį lėmė antropologinė mokykla, kurios pradininku laikomas žymus anglų etnologas E. B. Tailoras (*Edward Burnett Tylor*). Antropologinės mokyklos šalininkai griežtai kritikavo iki tol populiarią mitologinę mokyklą, o visose mitologijose ieškojo seniausios religijos apraiškų – „animizmo likučių"[104]. Apie ugnies garbinimą bei ugnies dievybes jie nieko naujo ir konkretaus nepasakė, tačiau iškėlė svarbias bendras hipotezes apie senosios baltų religijos ir mitologijos pobūdį.

XX a. pirmoje pusėje Jonas Basanavičius studijoje „Trakų ir lietuvių mitologijos smulkmenos" (1921 m.) iškėlė klausimą apie kai kurių lietuvių dievų ir mitinių būtybių (tarp jų ir Gabijos) panašumą su trakų (frygų) ir kitų Balkanų bei Mažosios Azijos tautų mitinėmis būtybėmis[105].

Vienas pirmųjų lietuvių kalbininkų profesionalų Kazimieras Būga išsamiai aiškino lietuvių ugnies dievybių etimologiją. Gabijos vardą jis siejo ne su žodžiu *gabenti*, kaip ankstesni tyrinėtojai (J. I. Kraševskis, A. Šleicheris), bet su žodžiais *gaubti* ar *gobti*. Prūsų ugnies deivę *Panikę* jis kildino iš prūsų kalbos žodžio *panu* – t. y. ugnis. K. Būga taip pat aiškino ir *Gabjaujos* vardo etimologiją: tai esą ne kas kita, kaip *Jaujos Gabija*. *Jagaubis*, pasak K. Būgos, turėtų būti taisytinas į *Jaugabį* ir tai būtų tas pat žodis kaip Gabjauja, tik atbulai sudėtas[106]. Remdamasis A. Giedraičio žinia jis sutiko, kad *Gabija* galėjo būti vadinama ir rankomis lipinta vaško žvakė *grabnyčia*[107].

Filosofines ugnies garbinimo problemas, konkrečiai neanalizuodamas šaltinių, kėlė Vilhelmas Storosta-Vydūnas. Jis siekė nusakyti bendrą senosios lietuvių religijos pobūdį bei paskirtį. Greičiausiai paveiktas susižavėjimo Rytų religijomis, užsimindamas apie senąją lietuvių religiją teigė, kad jos pagrindą sudariusi ugnis[108]. Tačiau tai esą nebuvęs stabmeldiškas ugnies kaip gamtos reiškinio garbinimas, ugnis buvusi „dievybės simbolis", ugnies pavidalu buvęs garbinamas pats Dievas, ugnis laikyta „visos gyvybės ir viso to, kas esti", pagrindu[109]. Vydū-

---

[104] Šių idėjų daugiau ar mažiau buvo veikiami tokie XIX a. antrosios pusės mitologijos tyrėjai kaip V. Manhartas, A. Mieržinskis, E. Volteris, A. Briukneris ir kt. Beveik visi jie skyrė savitas lietuvių, prūsų bei kitų baltų religijos bei mitologijos atmainas (ko nedarė romantinės krypties tyrėjai), labai kritiškai vertino senuosius rašytinius šaltinius, gausiai naudojosi kalbine, tautosakine ir etnografine medžiaga, daug vietos savo darbuose skyrė ne tik svarbiausiems dievams, mitams bei ritualams, bet ir žemesnio rango mitinėms būtybėms, kasdieniams tikėjimams, burtams bei prietarams.

[105] Basanavičius, 1970, p. 358-392.

[106] Būga, 1958, p. 210.

[107] Būga, 1959, p. 293.

[108] Lietuvių mitologija, 1997, p. 120.

[109] Vydūnas, 1990, p. 184.

nas taip pat stengėsi bent kiek apibūdinti ir šventąsias vietas (*romuvas*), kuriose ugnis buvo garbinama, tų romuvų saugotojus – kulto tarnus, pabrėžė visuomeninę konsoliduojančią romuvų ir jų saugotojų, ypač vyriausiojo *krivės*, reikšmę lietuvių gyvenime[110].

Pozityvistinių idėjų, antropologinės mokyklos atstovų požiūrio buvo veikiamas lietuvių istorikas Petras Klimas. Senosios lietuvių religijos apžvalgoje „Lietuvių senobės bruožai" (1919 m.) jis priekabiai vertino ankstesnių tyrinėtojų romantikų sukurtą lietuvių religijos ir mitologijos vaizdą. Svarbiausiu lietuvių religijos bruožu jis laikė gamtos ir jos reiškinių garbinimą, jų sudvasinimą, t. y. tokį *animizmą*, kuris būdingas pirmykštėms („pirminėms") tautoms, dar nesuteikiant gamtos jėgoms žmogiškojo pavidalo – be ryškaus realiai antropomorfinio jų vaizdavimosi[111]. Lietuviai esą garbinę medžius, žoles, gyvulius, paukščius, ugnį, dangaus kūnus, žemę, vėjus ir perkūną, šiuose gamtos objektuose įžiūrėdami dvasias ar dievus. Bet tai nebuvę dievai tikrąja, klasikine to žodžio prasme, o tebuvusios gamtos *dvasios*, nediferencijuotos nei genealogiškai, nei hierarchiškai[112]. Net jų vardai dažniausiai esą paprasti įasmenintos gamtos dalių pavadinimai[113]. Ši jo pažiūra – gamtos sudvasinimas – padarė didelį poveikį ir daugelio vėliau rašiusių autorių pažiūroms, buvo dažnai minima jų darbuose.

Tarp visų gamtoje garbintų gamtos objektų bene ryškiausiu P. Klimas laikė ugnies kultą. Ugnis esą žmonėms atrodžiusi *tarytum nuolatinis tarpininkas tarp dangaus ir žemės arba tikriau – slaptoji dievų kalbos jėga, tarp kita ko, žaibu apsireiškianti*[114]. P. Klimas užsiminė ir apie šaltinių minimą amžinąją ugnį, taip pat apie ugnį, viešai sukuriamą tam tikrais periodinių švenčių tarpais arba atmaldaujamąsias bei dėkojamąsias aukas deginant kokio nors pavojaus ar nelaimės metu, bei kiekvieno gerbtą „savo peleno", t. y. savojo židinio, ugnį[115]. P. Klimo manymu, Lietuvoje turėjo būti ne vienas šventosios ugnies kūrentojas, globėjas – nes *vienas žmogus ir vienoj vietoj to kasdienio reikalo plačioj Lietuvoj ir netesėtų aprūpinti*; kitaip tariant „krivių" turėta būti tiek, kiek kūrenamosios ugnies vietų. Tokiems žyniams turėjo būti tarnų ir padėjėjų, kurie pasimainydami dieną ir naktį kūrenamai ugniai teiktų reikiamos medžiagos[116].

Kaip ir P. Klimas, istorikas Zenonas Ivinskis, vertindamas senąją lietuvių reli-

---

[110] Lietuvių mitologija, 1997, p. 120-121.
[111] Lietuvių mitologija, 1997, p. 151-152.
[112] Lietuvių mitologija, 1997, p. 164.
[113] Lietuvių mitologija, 1997, p. 165.
[114] Lietuvių mitologija, 1997, p. 159.
[115] Lietuvių mitologija, 1997, p. 160.
[116] Lietuvių mitologija, 1997, p. 167-168.

giją ir mitologiją, taip pat buvo labai atsargus. Jis pabrėžė senosios lietuvių religijos rašytinių šaltinių skurdumą ir tendencingumą, laikėsi pozityviai nusiteikusių antropologinės mokyklos atstovų įteigto senosios lietuvių religijos supratimo. Lietuvių religijos centre, jo manymu, buvo gamtos reiškinių ir jėgų garbinimas (tarp jų – ir ugnies), neįgijęs antropomorfinių formų. Ugnį (kaip ir vandenį) Z. Ivinskis manė laikyta ypatingai svarbia priemone prieš blogį. Jis neabejojo, kad lietuviai žinojo ugnies dievybę Gabiją, kuri gerai paliudyta tautosakoje. Gabjaują, Gabjaujį jis laikė javų kluono dievybėmis. Tačiau, skirtingai nei P. Klimas, abejojo apie istorinių šaltinių paliudytą amžinai kūrenamą ugnį: tam esą trūksta duomenų[117] .

Suomių tautosakininkas A. R. Niemis (*Aukusti Robert Niemi*) straipsnyje „Iš lietuvių tautosakos" (1928 m.), be užuominų apie ugnies garbinimą, deginamąsias aukas, maldeles ugniai aukojimo metu, aprašė su ugnimi susijusius „degančius lobius"[118] .

Ugnies gerbimo problemą Lietuvoje žymiai nuodugniau ir plačiau negu visi kiti ankstesni tyrinėtojai nagrinėjo lietuvių tautosakininkas, etnologas Jonas Balys. Pagrindinis J. Balio darbas, skirtas ugnies problemai, yra straipsnis „Ugnis ir jos gerbimas", išspausdintas „Kūryboje" 1944 m.[119]. Jame J. Balys išsakė pažiūras, kurios yra gana artimos antropologinės mokyklos atstovų pažiūroms. Seniausiu ugnies kulto tarpsniu Lietuvoje J. Balys laikė namų židinio ugnies gerbimą[120]. Iš namų židinio kulto esą kilo tikėjimas ugnies dvasiomis ar demonais. Šių būta daug: kiekvienas židinys ir kiekviena ugnis turėjo savo demoną. Paskutinis ugnies kulto tarpsnis Lietuvoje, pasak J. Balio, buvo susijęs su krikščionybės įtaka – tai tikėjimas vargšėmis atgailaujančiomis sielomis, kurios kenčia ugnyje. Bendruomeninio ugnies kulto, J. Balio nuomone, lietuviai veikiausiai neturėjo, o XVI – XVII a. šaltiniai, aprašantys ugnies kultą Lietuvoje, esą sukurti senovės Romos ugnies kulto pavyzdžiu. Mokslininkas taip pat buvo įsitikinęs, kad Lietuvoje niekada nebuvo nei asmeniško ugnies dievo, nei protėvių bei namų dvasių, gyvenančių ugnyje, kulto[121] .

Daug prie ugnies gerbimo problematikos nagrinėjimo J. Balys prisidėjo tuo, kad surinko ir suklasifikavo su ugnimi susijusias sakmes bei papročius. Jis gerokai papildė ankstesnius tyrinėtojus naujais etnografijos ir tautosakos duomenimis. Knygoje „Lietuvių mitologiškos sakmės" (1956 m.) sakmėms, susijusioms

---

[117] Ivinskis, 1978, p. 143.

[118] Lietuvių mitologija, 1997, p. 288.

[119] Balys, 1944. Vėliau šis straipsnis buvo publikuotas J. Balio „Raštų" pirmame tome. – Balys, 1998, p. 6-22.

[120] Balys, 1998, p. 21-22.

[121] Balys, 1998, p. 21-22.

su ugnimi, jis paskyrė atskirą skyrių[122]. Maldelių, skirtų ugniai jis surinko 55, sakmių apie dviejų ugnių pokalbį – 80 variantų. Knygoje „Lietuvių kalendorinės šventės" (1978 m.) aprašė kai kuriuos su ugnimi susijusius papročius[123].

Bene plačiausiai ugnies garbinimo tradiciją Lietuvoje nagrinėjo etnologė Pranė Dundulienė. Ji ugnies problemai paskyrė straipsnį „Namų židinio kultas Lietuvoje", kuris buvo išspausdintas 1964 m. Mokslų akademijos istorijos serijoje[124], o vėliau buvo išplėstas į studiją „Ugnis lietuvių pasaulėjautoje", išleistą atskira knyga 1985 metais[125]. Autorė surinko ir aprašė nemaža Lietuvoje žinomų papročių, susijusių su ugnimi. Daugiausia dėmesio mokslininkė skyrė namų židinio kulto ir su juo susijusių apeigų analizei. Ugnies gerbimo problemas tyrinėtoja nagrinėjo ir kituose savo darbuose[126].

Kai kuriuos su ugnimi susijusius senosios lietuvių religijos bei mitologijos aspektus aptarė mitologas, tautosakininkas N. Vėlius[127]. Knygoje „Senovės baltų pasaulėžiūra", nagrinėdamas bendriausius baltų pasaulėžiūros bruožus, jis aptarė vandens-ugnies priešinimą senovės baltų pasaulėžiūroje[128]. Jo nuomone, vakarų baltų kultūroje dominavo dešinysis priešinimo polius (vanduo), o rytų baltų kultūroje – kairysis (ugnis). Tą priešinimą esą atspindi architektūra, drabužių ornamentai, laidosena ir kitos kultūros sritys. Studijoje „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis" mokslininkas analizavo su folkloriniu velniu susijusius ugnies aspektus[129], o „Mitinėse lietuvių sakmių būtybėse" aptarė kai kuriuos ugninius aitvaro bruožus[130]. Mokslininkas spėjo, kad aitvaras gali reikšti degantį, švytintį varą, lygino šią lietuvių mitinę būtybę su indų ašvinais.

Drąsiai mitologines ugnies kulto problemas gvildeno lingvistas, mitologas, vienas šiuolaikinės semiotikos pagrindėjų Algirdas Julius Greimas. Mitologijos tyrinėjimą jis suprato kaip kultūros archeologiją, kėlė sau uždavinį iš kelių atskirų šukių teoriškai atstatyti vazą, iš kelių išsilaikiusių mūrų nubrėžti viso miesto planą[131]. Bene pirmasis iš lietuvių mitologijos tyrėjų jis ir aprašinėjo ne atskiras

---

[122] BLMS – Balys J. *Lietuvių mitologiškos sakmės*. London, 1956.

[123] Balys, 1993.

[124] Dundulienė, 1964.

[125] Dundulienė, 1985.

[126] Dundulienė, 1989, p. 109-122; Dundulienė, 1990, p. 108-112.

[127] Labai didelis šio tyrinėtojo nuopelnas visam lietuvių mitologijos mokslui - jo parengti „Senovės baltų religijos ir mitologijos šaltiniai" (BRMŠ, I-III tomai) bei „Lietuvių mitologija" (I-III tomai), kurioje pateikiama bei nagrinėjama lietuvių mitologijos tyrinėjimų apžvalga.

[128] Vėlius, 1983, p. 27-31.

[129] Vėlius, 1987, p. 63-66.

[130] Vėlius, 1977, p. 148-182.

[131] Greimas, 1990, p. 9-31.

„šukes", bet stengėsi rekonstruoti amžių būvyje sudilusį masyvą, vadinamojo vertikalaus skaitymo būdu atskleidė daugelio mitologinių tekstų pirminę prasmę. Jis teigė, kad lietuviai, be jokios abejonės, turėjo ugnies dievybes. Be kita ko, jis iškėlė ir lietuvių ugnies įsivaizdavimo vyriškąja lytimi klausimą[132]. A. J. Greimas atkreipė dėmesį ir į lietuvių *Jagaubio-Gabjaujo* sugretinimo su romėnų Vulkanu galimybes[133]. Remdamasis lietuvių kalendorinėmis šventėmis bei G. Diumezilio pasiūlyta mitologijos nagrinėjimo sistema, jis ieškojo romėnų šventės *Volkanalio* lietuviškojo atitikmens per derliaus nuėmimo pabaigtuves, o lietuvių rudens švenčių ugnies dievą *Gabjaujį-Jagaubį* bandė gretinti su artėjančio pavasario švenčių mitine būtybe Gavėnu[134]. Ugnies dievybių draugijai A. J. Greimas mėgino priskirti ir J. Lasickio minimą *Tratitą Kirbixtu*: aiškino šio dievuko leksinę interpretaciją bei jo veiklą mitinėje srityje[135]. Mokslininkas nagrinėjo ir aitvaro ryšius su ugnimi[136]. Ugnis esą vienas pagrindinių aitvarą sudarančių elementų: aitvaras yra ugnies ir oro „padaras"[137].

Ugnies garbinimo ar gerbimo problemą vienaip ar kitaip kėlė ir kiti XX a. II pusės senosios lietuvių religijos bei mitologijos tyrinėtojai. Marija Gimbutienė senąsias lietuvių religijos dievybes skirstė į indoeuropietiškos bei senosios Europos kilmės. Ugnies dievus Gabiją ir Gabjaujį ar Jagaubį ji iš pradžių skyrė indoeuropietiškos kilmės dievams[138], o vėliau, tiesa, nemotyvuodama, ėmė juos laikyti jau senosios matricentrinės Europos kilmės dievais[139]. Mokslininkė gretino Gabiją ir Ugniją, su jomis giminiavo lietuviškose pasakose minimą Perkūniūtę, kurią teigė esant atmosferos deive, Senosios Europos Deivės Paukštės (Laimos) išraiška[140].

Sakmes apie ugnies kilmę knygelėje „Žmonės ir religija" apibūdino folkloristė Bronislava Kerbelytė[141]. Mokslininkė taip pat susistemino visą lietuvių pasakojamąją tautosaką ir publikavo „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogą", kurio trečias tomas skirtas etiologinėms ir mitologinėms sakmėms, padavimams bei legendoms pristatyti. Jame susistemintos ir sakmės, kuriose kalbama apie ugnį[142].

---

[132] Greimas, 1990, p. 307-308.
[133] Greimas, 1990, p. 295.
[134] Greimas, 1990, p. 293-312.
[135] Greimas, 1990, p. 337-342.
[136] Greimas, 1990, p. 72-104.
[137] Greimas, 1990, p. 157.
[138] Gimbutienė, 1985, p. 168.
[139] Gimbutienė, 1989, Nr. 2, p. 34; Nr. 3, p. 34.
[140] Gimbutienė, 2002, p. 40.
[141] Kerbelytė, 1977, p. 146-149.
[142] Kerbelytė, 2002.

Vienaip ar kitaip su ugnimi susijusius klausimus aptarė kalbininkas Vladimiras Toporovas (*В. Топоров*) – apibūdino lietuvių dievybes, nagrinėjo mirusiųjų deginimo paprotį pagrindusį Sovijaus mitą [143]. Nijolė Laurinkienė nagrinėjo kalendorinių dainų tekstų ugnies vaizdinį, su ugnies semantika siejo kai kuriuos mitologinių dainų priedainius[144], refreną *kalėda*[145]. Studijoje „Senovės lietuvių dievas Perkūnas" tyrinėtoja atkreipė dėmesį į Perkūno ir ugnies sąsajas, akcentavo tai, kad šventyklose amžinoji ugnis kūrenta būtent Perkūno garbei[146].

Įvairius mitologinius ugnies kulto aspektus nagrinėjo ir religijotyrininkas Gintaras Beresnevičius. „Darbuose ir dienose" publikuotame straipsnyje „Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose" jis analizavo kosmogonines bei kosmologines senųjų religijų realijas, jų atitikmenis kulte ir tuos religinius faktus, kurie, jo supratimu, visiškai neteisingai įvardyti ar kartais dar tebevardijami kaip *gamtos reiškinių garbinimas*[147]. Greta kalno, medžio bei vandens sakralumo, mokslininkas analizavo ir ugnies sakralinę reikšmę. Ugniai skyrė kosmogoninę, kultinę, religinę, politinę ir ideologinę funkcijas, atkreipė dėmesį ir į ugnies reikšmę pasaulio kūrimo vyksme [148]. Kalnai, medžiai, ugnis, pasak tyrinėtojo, yra *tam tikri „sukibimo taškai", jungiantys dangaus, atmosferos bei chtoniškąją sritis*[149].

Aptardamas ugnį senajame kulte, G. Beresnevičius grįžo prie P. Klimo formuluotos problemos: ar lietuviai garbino amžinąją ir negęstančiąją ugnį, ar ji degė *jų dievų garbei*[150]. Remdamasis istoriniais šaltiniais tyrinėtojas spėjo, kad šventoji ugnis degė „amžinai" ir, ko gero, vien „dievų garbei", todėl laikytina specifine kultine ugnimi. Tuo tarpu „aukojimo", „aukuro" ugnis buvo įkuriama kartkartėmis, deginant tam tikrą auką. Negęstančios ugnies palaikymas ir sudėtingas šio palaikymo mechanizmas esą lėmė tai, kad ją prižiūrėjo gana nemaža sakralinio luomo atstovų grupė, kurioje turėjo egzistuoti tam tikra hierarchija: kažkas turėjo organizuoti kultą, kažkas atlikinėti ritualus, kažkas užsiimti techniniais dalykais. Tai esą sąlygojo amžinosios ugnies centro ir, žinoma, jo žynių autoritetą. Be to, toks kultas lėmė religijos išpažinėjų piligrimystes ar tiesiog „lankymąsi" amžinosios ugnies kūrenimo centruose, todėl jis turėjo tapti religi-

---

[143] „Мифы народов мира", 1994.
[144] Laurinkienė, 1990, p. 95-97.
[145] Laurinkienė, 1990, p. 97-100, 162-164.
[146] Laurinkienė, 1996, p. 75.
[147] Beresnevičius, 1998, p. 9-50.
[148] Beresnevičius,1998, p. 25-33.
[149] Beresnevičius, 1998, p. 48.
[150] Beresnevičius, 1998, p. 27-30, 33.

nio bei politinio gyvenimo ašimi. Neabejotinomis G. Beresnevičius manė esant ir amžinosios ugnies sąsajas su Perkūnu[151]. Perkūnas esą buvęs svarbiausias panteono asmuo, valdantis iš esmės visus svarbiausius kosmologinius taškus ir centrus, o drauge ir ugnį.

Organizuojančią, įcentrinančią amžinosios ugnies funkciją G. Beresnevičius aptarė ir kituose savo straipsniuose[152]. Prie ugnies funkcijų nagrinėjimo mokslininkas grįžo ir senąją lietuvių religiją ir mitologiją sisteminančioje studijoje[153]. Apie ugnies hierofaniją, ugnies simboliką lietuvių tradicijoje, mirusiųjų deginimo paprotį G. Beresnevičius užsiminė taip pat studijoje „Baltų religinės reformos", kurioje analizavo Sovijaus, Brutenio ir Vaidevučio bei Šventaragio religines reformas[154].

Rusų mokslininkė Marija Zavjalova (*М. Завялова*) žurnale „Liaudies kultūra" paskelbė straipsnį „Ugnies įvaizdis lietuvių ir rusų užkalbėjimuose"[155], kuriame atkreipė dėmesį į tai, kad nors ugnies funkcijos yra universalios, bet įvaizdžiai lietuvių ir rusų tautosakoje skirtingi. Ugnies semantinis laukas rusų ir lietuvių užkalbėjimuose yra panašus. Ugnis, pasak mokslininkės, esą susijusi su visomis stichijomis: dangumi, antžeminiu ir požeminiu pasauliais, augmenija ir žmogumi. Ji lyg pasaulio centras, sujungiantis priešybes.

Disertaciją, o vėliau ir jos pagrindu parengtą monografiją „Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija" publikavo Daiva Vaitkevičienė[156]. Derindama dvi metodologines pozicijas – lyginamosios mitologijos ir vidinės koherencijos principus – mokslininkė analizavo ugnies metaforų paradigmą lietuvių ir latvių vaizdinių sistemoje. Mokslininkė atkreipė dėmesį, kad ugninis turinys gali būti reiškiamas įvairių mitinių kodų figūromis – botanine ar zoomorfine forma, medicinoje ar maistinėje sferoje ir t.t., aptarė ugnies vaizdinius vandenyje ir erdvėje. D. Vaitkevičienė atkreipė dėmesį į tai, kad ugniniai dievai – Saulė ir Perkūnas – turi bendrą metaforinių asociacijų tinklą.

Beveik visuose aptartuose tyrinėjimuose ugnies garbinimas (ar gerbimas) buvo laikomas viena iš svarbiausių senosios lietuvių religijos ir mitologijos ypatybių. Jis lygintas su kitais kraštais (dažniausiai su senovės romėnų arba Rytų

---

[151] Beresnevičius, 1998, p. 43.

[152] Lietuvių religija ir mitologija, 1999, p. 260-261, Beresnevičius, 2001, p. 221, Beresnevičius, 2002.

[153] Beresnevičius, 2004, p. 224-236.

[154] Beresnevičius, 1995.

[155] Zavjalova, 1998, p. 6-12.

[156] Vaitkevičienė, 2001.

kraštų religijomis), analizuotos atskiruose šaltiniuose minimos ugnies dievybės. Nepaisant to, toks populiarus ir sudėtingas, įvairialypis lietuvių ugnies fenomenas tiek mitinėje, tiek religinėje plotmėje dar gali būti įvairiai aiškinamas ir interpretuojamas.

I. UGNIS MITOPOETINIAME PASAULĖVAIZDYJE

Kiekviena visuomenė vienaip ar kitaip klasifikuoja visus aplinkos objektus, reiškinius. Mitiniu mąstymu pagrįstai archainei pasaulėžiūrai taip pat būdingos tam tikros supančio pasaulio elementų klasifikacijos. Dar C. Levi-Strausas atkreipė dėmesį, kad galima skirti „mokslinį“ ir „laukinį“ (pirmykštį) mąstymo būdus, ne norėdamas pasakyti, kad „laukinis“ mąstymas yra prastesnis, o tai, kad jis yra kitoks: jam būdinga siekis suprasti gamtos visumą[157]. Pasak V. Toporovo, laikotarpį su vyraujančiu pirmykščiu pasaulėvaizdžiu, galima pavadinti *kosmologiniu* arba *mitopoetiniu pasaulėvaizdžiu*[158].

Reikšmės, kuriomis kultūros, tarp jų ir pirmykštės, įprasmina pasaulį, gali būti specifinės, bet jų kūrimo būdai yra bendri visai žmonijai. Pasaulis įprasminamas jį struktūruojant į tarpusavyje susijusias klasifikacines grupes. Tokiu būdu pasauliui suteikiamas užbaigto ir vientiso pasaulio pavidalas. Universalus įprasminimo procesas – binarinių opozicijų sudarymas. Remiantis dvejetainių požymių rinkiniais, konstruojami universalūs ženkliniai kompleksai, kuriais pirmykštė sąmonė įsisavina pasaulį. Tačiau gamtoje nėra griežtos skiriamosios linijos tarp šių priešingų porų: kai kurios kategorijos gali turėti abiejų opozicinių kategorijų bruožų. Dvejopas priešinimas gali plėtotis ir skirtingose kodų sistemose bei skirtingose hierarchinėse plotmėse. Vienas kodų sistemas galima sieti su kitomis ir šitaip išreikšti įvairius pasaulio struktūros ypatumus.

Skirtingos kodų sistemos iškelia klasifikatorių klausimą. Vieni iš pačių populiariausių aplinkos klasifikatorių – pirminiai gamtos elementai (ugnis, oras, vanduo ir žemė), kosmogoniniuose tekstuose laikyti svarbiausiomis kosmoso dalimis, iš kurių susiformavusi visa gamta[159]. Šie klasifikatoriai žymi tam tikras atskiras reiškinių klases, bet drauge tarpusavyje yra susiję hierarchiškais ryšiais, persipina atskirose erdvės struktūrose, gamtos elementuose.

Šie pirminiai gamtos elementai, tarp jų ir ugnis, populiarūs ir lietuvių mitologiniuose vaizdiniuose. Ugnis, būdama vienu iš pirminių pasaulio elementų, pasirodo praktiškai visur: glūdi danguje ir žemėje, jos sklidinas vanduo ir oras, visi pasaulio objektai savyje turi tam tikrą kiekį ugnies. Taigi ugnis yra vienas svar-

[157] Levi-Strauss, 1997.

[158] Toporov, 2002, p. 51.

[159] Kai kuriose filosofinėse, religinėse sistemose tokiais elementais laikytas ir eteris, metalas, medis, akmuo.

biausių pasaulėrangos elementų, jėga, užtikrinanti pasaulio egzistavimą, vienijanti atskiras jo dalis į vieningą visumą.

Ugnis mitopoetiniame lietuvių pasaulėvaizdyje pristatoma aptariant chtoniškosios, atmosferos ir dangiškosios ugnies vaizdinius, analizuojant ugnies ir vandens sąsajas, nagrinėjant vidinės ugnies sampratą.

1. UGNIS ERDVINĖJE PASAULIO STRUKTŪROJE

CHTONIŠKOJI UGNIS

Nepaisant to, kad mitopoetinės sistemos binarinės opozicijos paprastai nurodo ugnies ryšį su dangiškąja sfera, ugnis, būdama vienu pirminiu pasaulio elementų, glūdi ir požemyje.

Lietuvių tautosakoje, tikėjimuose neretai kalbama apie požemio ugnį. Populiariausias ugnies po žeme įvaizdis – degantis pragaras. Pragaro ugnį uždegė Dievas: metė savo kraują ir padarė pragarą degantį[160], uždegė pragarą, kai išmetė angelus iš dangaus[161]. Pragare ugnį gali uždegti ir paties Liuciferio kraujas: *Paėmė Liuciperių toks pyktis, kad ėmė raičiotis po žemę. Jo kraujas virė, degė iš pykčio. Iš čia ir pasidarė pragaras*[162].

Sakmėse apie ugnies kilmę yra dažnas ugnies gavimo iš požemio motyvas. Iš pragaro ugnį žmonėms atneša paukštis (dažniausiai kregždė), vykdantis kultūrinio herojaus funkciją. Jis tai atlieka arba Dievo palieptas, arba todėl, kad jam pačiam pasidaro gaila žmonių, vargstančių be ugnies[163]. Beveik visuose sakmių variantuose Dievas neminimas, o pati kregždė sumano padaryti gera žmonėms – pavogti ugnį iš velnio[164]: *Ji pavogė ir atnešė žmonėms nuo nelabojo ugnies iš peklos*[165]. *Blezdinga ugnies žmonėms parnešė iš pragaro*[166]. Kai kada sakoma, kad ugnies kregždė parnešė ne iš pragaro, bet iš dangaus: *Ugnies iš Dangaus parnešė blezdinga*[167].

[160] LTR 462/22. Kai kada analogiškose situacijose personažas įvardijamas Jėzumi - BLS, p. 10.
[161] LTR 2336/66.
[162] LT, IV, p. 165.
[163] LTR 267/34 ir kt.
[164] LTR 2336/76,226/2, 2267/1 ir kt.
[165] LTR 1167/615.
[166] LTR 3470/174.
[167] LTR 1612/105.

Prometėjizmo pėdsakai skirtingų tautų tikėjimuose yra paskleisti įvairiausiems gyvūnams (zoomorfiniai „prometėjai" ypač populiarūs tarp medžiotojų-rinkėjų; vėlyvesniuose mituose dažnai veikia ir antropomorfiniai personažai; tiesa, yra ir išimčių). Ugnį dažniausiai pavagia mažas paukštelis: nykštukas, raudongurklė, kolibris.

Kregždės, kaip ugnies atnešėjos, mitologema labai populiari įvairiose tradicijose. Kregždė laikoma tarpininke tarp šio ir kito pasaulių, tarp gyvenimo ir mirties ir t.t. Šiam vaidmeniui atlikti ji tikriausiai pasirinkta todėl, kad gyvena netoli žmogaus, dažniausiai kaimuose po šelmeniu, tačiau skrenda žiemoti į šiltus kraštus, dėl ko laikyta galinčia tarpininkauti tarp skirtingų pasaulio sferų. Beje, galima prisiminti ir plačiai paplitusius tikėjimus, kuriuose kregždė siejama su pavasario pradžia (pvz., *pirmosios kregždės*, *viena kregždė pavasario nedaro*[168] ir kt.). Pavasaris asocijavosi su šiluma, o drauge galbūt ir su ugnimi[169].

Kai kada lietuvių sakmėse minimi ir kiti „prometėjai": balandis arba kranklys. *Balandis nešė žmonėms per marias ugnį, todėl jo snapas raudonas*[170]. *Ugnį atnešė kranklys iš ugninių kalnų. Benešdamas ugnį jis nudegė snapą ir nukrito negyvas. Kartu su juo nukrito ir ugnis*[171].

Lietuvių tautosakinėje tradicijoje ugnies šeimininkas pragare – velnias[172]. Ugnis velniui neretai priskiriama etiologinėse sakmėse, kuriose teigiama, kad ugnį išgauti žmonės išmoko velnių pavyzdžiu[173]. Lietuvių liaudies pasakose vaizduojami ir kiti ugnies šeimininkai, kurie sietini su chtoniškuoju pasauliu, velniais. Antai „Neregėtoje negirdėtoje pasakoje" brolis gauna ugnies iš senio[174]. Kai kuriuose šios pasakos variantuose šis senis yra vadinamas velniu[175]. Tokį patį ugnies šeimininką susitinka ir du broliai – turtuolis ir vargšas (AT 771), o pasakoje „Raganos ūkis", kur ugnies ieškoti eina mergina, vaizduojama ugnies šeimininkė ragana (AT 751B). Raganos namuose kūrenama krosnis minima ir kitose

[168] LKŽ, VI, p. 490.

[169] Strazdanotas, šlakuotas žmogus (strazdanos susiję ir su saulės poveikiu) dar galėjo būti pavadinamas ir *kregždėtu* - DLKŽ, p. 333.

[170] LTR 4112/291.

[171] LTR 2314/203. Kranklio, kaip mediatoriaus tarp skirtingų pasaulių, figūra populiari latvių mitologijoje ir tikėjimuose, ypač burtažodžiuose, skirtuose kraujui sustabdyti; tikėta, kad sulaukęs 200 metų kranklys padeda vienui vieną kiaušinį, iš kurio galima išperėti aitvarą (kuris taip pat siejasi su ugnimi, - žr. skyrelį „Atmosferos ir dangaus ugnis") – Latvių mitologija, 1999, p. 193.

[172] Velnio ryšius su pirminiais gamtos elementais, tarp jų ir ugnimi, yra aptaręs N. Vėlius knygoje „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis" – Vėlius, 1987.

[173] LTR 2347.

[174] LTR 5053/173.

[175] Kerbelytė, 1977, p. 149.

pasakose (AT 327A, 327C ir kt.). Tik prometėjizmo veiksmas pasakose yra teikiamas antropomorfizmuotiems personažams – merginai, broliui.

Kartais tiesiogiai nesakoma, kad veiksmas vyksta pragare, bet tai numanoma iš realijų. Viena iš tokių pragaro realijų yra kabantys ant ugnies katilai. Šis įvaizdis pasitaiko kai kuriose pasakų „Jaunuolis, paverstas į arklį“ (AT 314), „Neištikima sesuo“ (AT 315), „Neištikima žmona“ (AT 318), „Velniai terboje“, „Kelionė į kitą pasaulį“ (AT 4650), sakmių “Muzikantas įkrenta pragaran” (LPK 327) variantuose; jis dažnas pasakoje „Bernas veda velniūkštę“ (AT 424) ir vos ne visuose pasakų „Pragaro katilo kurstytojas“ (AT 475), „Veža pragaran pyragus“ (AT 480 C) variantuose[176]. Pats pragaras, kuriame gyvena velniai, lietuvių pasakose vaizduojamas kaip degantys namai, ugnies kambarys[177], deganti ugnis[178], ugnies ežeras[179], duobė, iš kurios kyla dūmai[180]. Velniai savo arklius šeria žarijomis[181], nuodėguliais[182], pila žarijas jiems tekusiems žmonėms į gerkles[183], degina juos liepsnose[184], degute[185], pila karštą degutą į gerklę[186], velniui iš po kojų, iš nosies, akių, gerklės eina ugnys[187], o pats velnias laksto su visa ugnija[188], su liepsna[189], jam iš burnos veržiasi ugnis[190].

Visų šių detalių, rodančių velnio ir ugnies ryšį, yra ir daugelio lietuvių krikščioniškų raštų pragaro aprašymuose, todėl sunku atsekti, ar šie vaizdiniai yra labai seni, ar plito į tautosaką iš krikščioniškų vaizdinių.

Pati pastoviausia ir dažniausiai minima konkreti pragaro ypatybė Naujajame Testamente – ugnis: pragaras lyginamas su žioruojančia krosnimi[191]. Panašių motyvų yra ir Senajame Testamente: Jahvė yra sudeginanti ugnis[192], Sodomą ir Gomorą sunaikina ugnis ir siera[193]. Krikščionių demonologijoje puolęs angelas,

---

[176] LPY, IV, p. 23-24, PSO, p 237- 240, LTR 260/108.
[177] LTR 2145/256.
[178] LTR 260/15.
[179] MT, p. 235-236.
[180] LTR 786/335.
[181] LTR 4669/68.
[182] LTR 2567/1290.
[183] ŠLSP, p. 257- 258.
[184] BLS, p. 209.
[185] LTR 4255/107.
[186] BLS, p. 205-207.
[187] LPY, II, p. 59-611.
[188] LTR 687/461.
[189] LPY, I, p. 214 - 219.
[190] BLS, p. 402- 403 ir kt.
[191] B, Mt 13:42
[192] B, Įst 4:24
[193] B, Pr 19: 24

pragaro valdovasį vadinamas Liuciferiu – „šviesos nešėju“ (lot. *lux* – šviesa ir *ferre* – nešti)[194].

Nepaisant to, kad ugnies požemyje vaizdinį lietuvių tradicijoje galėjo veikti krikščioniški motyvai, nederėtų pamiršti, kad chtoniškojo pasaulio sąsajos su ugnimi yra labai universalios. Tai akivaizdžiai paliudytų kitų kraštų duomenys[195]. Ugnies gavimą iš požemio galima laikyti ugnies išlaisvinimu iš pirmapradžio pasaulio (plg. graikų Prometėjas irgi pavogė ugnį iš Hefaisto).

Senąjį, dar ikikrikščionišką, lietuvių velnio ryšį su ugnimi, pasak N. Vėliaus[196], patvirtina velnio pasirodymo vieta bei išvaizda folkloro kūriniuose. Velnias lietuvių mitologinėse sakmėse ir pasakose apie kvailą velnią mėgsta pasirodyti žmonių gyvenamuose namuose, kuriuose beveik visą laiką rusendavo ugnis, pirtyse ir jaujose, kurios irgi dažnai buvo kūrenamos. Pirkiose jis užsilipa ant krosnies[197], vaidenasi ant krosnies ar užkrosnyje[198], jaujoje prie ugnies nori išsikepti žuvies, varlių ar kitokio savo maisto, ateina prie naktigonių laužo ir t. t. Velnias vanojasi ir pirtyse[199]. Griaudžiant buvo draudžiama kūrenti ugnį motyvuojant, kad ten, kur dega ugnis, gali būti pasislėpęs velnias[200]. Liaudyje gyvavo tikėjimai, kad sukūrus ugnį ir jos neperžegnojus, ją toliau kūrens velnias[201], ateis prie jos pasišildyti[202], keps ten bulves[203] arba varles[204], o peržegnota, t. y. sutvarkyta ugnimi velnias negali pasinaudoti. Velnias taip pat negali prieiti prie lazdele aplinkui aprėžtos ugnies[205], ką reikia padaryti baigus kūrenti lauke laužą.

Su ugnimi N. Vėlius siejo ir velniui kartais priskiriamą raudoną spalvą (pvz., kai kuriuose kūriniuose velnias vaizduojamas raudonomis akimis, lūpom, liežuviu, dantimis)[206]. Apskritai velniui, įvairioms kitoms chtoniškosioms dievybėms buvo skiriama ne tik juoda, bet ir raudona spalva (kaip ir ugniai). Pavyzdžiui, senovės Irane dieviškoji ugnis buvo vadinama *atar*, *athar*. Šį žodį tiek lingvistine, tiek semantine prasme galima sieti su lotynų kalbos žodžiu *ater* (t.y. juodas)[207].

---

194 RŽ, p. 227.
195 Голан, 1993, p. 201-222.
196 Vėlius, 1986, p. 63-66.
197 BLS, p. 211-213.
198 BLS, p. 340, 342-344 ir kt.
199 LTR 1441/299, 1717/19, 2771/280.
200 LTR 832/138, 832/347 ir kt.
201 LTR 1539/48, 1623/321 ir kt.
202 LTR 2106/35.
203 LTR 36/70.
204 LTR 1468/70.
205 LTR 1468/150.
206 Vėlius, 1987, p. 66; Tiesa, neretai velnias taip perteikiamas ir krikščioniškoje ikonografijoje.
207 Голан, 1993, p. 215.

Tam tikrą velnio ryšį su ugnimi rodo ir jam priskiriamas kalvystės amatas: kalvio darbas yra neatskiriamas nuo ugnies naudojimo. Kai kuriose sakmėse teigiama, kad seniau kalviais tebuvę tik velniai: vadinasi, dirbo su ugnimi ir tik jie vieni temokėjo suvirinti geležį[208]. Kalvystės paslaptį žmonės iš velnių išgauna gudrumu[209]. Kai kada teigiama, kad velnias pats draugiškai parodo, kaip geležis suvirinama[210]:

Gyveno kitąkart kalvis prie kelio. Vienąkart ateina koks panašus į žmogų, atsineša drebnų gabaliukų geležies ir prašo: – Padaryk man reples. Tai tas kalvis jam sako: – Tai ką tu čia atsinešei? Čia tik į mėšlyną išmesti tokie drebnučiai kąsneliai. – A, tai – sako, - reikia juos suvirint, – velnias atsako. —Tai kaip, – sako, – turiu suvirint? – Reikia, – sako, – tik smėlio sausaus. Kai pradeda geležis virt, tai tada reikia bert sausu smėliu, tai tada ana ir sulimpa. Kalvis pamėgino, bet jam nieko iš to neišėjo, o velnias paėmė, sako: – Doukš man, pamėginsiu aš. Kai paėmė velnias, kalvis žiūri, kaip matant ir suvirino velnias tą geležį ir smėlį vis bėrė. Nu ir nuo to laiko visi kalviai taip pradėjo daryti ir vis geležį suvirino.

Velnią buvus kalviu rodo ir pasakų užuominos apie požeminę kalvę, kurioje kalvis velnias muša kūju į priekalą. Kai kada tokiu būdu velniukai nusikala[211].

Velnias-kalvis sugeba ne tik apdoroti geležį, bet ir, pasitelkęs ugnį, atjauninti žmones. Pasakoje „Kalvis atnaujintojas“ (AT 753) velnias, pristojęs tarnauti pas kalvį, visą laiką darbuojasi su liepsna – degina ugnyje žmones, norėdamas juos atjauninti: senas žmogus dedamas ant žaizdro ir kepinamas, paskui sviedžiamas į kubilą su vandeniu, ir palieka jaunu žmogumi[212]. Kitame šios pasakos variante atnaujinamos tiktai senos bobos[213]: *Pasodino ant arnos ir ėmė smarkiai dumti. Ugnis tuoj pasidarė didelė, boba rėkė, bet jos nenukėlė, ir ji ten nuo karščio numirė. Paskui gizelis ją trissyk palaistė, ir ji atgijo, ir buvo kaip dvidešimties metų mergaitė.*

Velnias šiame transformacijos procese naudoja du pirminius elementus – ugnį ir vandenį – taigi valdo juos abu. Deja, pasakų herojus žmogus kalvis sugebėjimo atjauninti žmones negali išmokti. Jam ši veikla sekasi tik tol, kol jis dirba drauge su velniu. Kai žmogus kalvis bando tęsti žmonių atjauninimą vienas, jam nebesiseka – tik numarina žmones[214]. Šis kalvio ir velnio siejimas su žmonių

---

[208] BLS, p. 359.
[209] PSO, p. 345.
[210] D, p. 335.
[211] PSO, p. 97.
[212] TD, p. 75.
[213] TD, p. 76.
[214] TD, p. 75; TD, p. 76.

atjauninimu galbūt leistų tarti esant kalvės ir kalimo ryšį su tapsmu-virtimu, kas šiuo atveju išreiškiama kaip naujo darymas iš seno, o galbūt ir su perėjimu iš vieno žmogaus gyvenimo tarpsnio į kitą[215].

N. Vėliaus spėjo[216], kad Ipatijaus metraštyje minimas *Teliavelis*, kuris Malalos kronikoje apibūdinamas kaip kalvis, nukalęs saulę ir įkėlęs ją į dangų, yra žemės dievas, žemės velnias: šaknis *tel-* esą reiškia žemę, *vel-* – valdytoją, velnią. Saulės nukalimas rodytų, kad kalvis tam tikru būdu gali komunikuoti ne tik su chtoniškąja, bet ir su dangiškąja pasaulio sfera. Mokslininkas manė, kad J. Dlugošo minimas lietuvių garbintas dievas Vulkanas – *Vulcanum in igne* – taip pat iš dalies atitinka kalvį Teliavelį[217].

Dievų kalvių yra daugelyje senųjų indoeuropiečių mitologijų. Daugiausia tai ne kas kita kaip chtoniškieji dievai, susiję su požemio ugnimi (pvz, graikų *Hefaistas* ar romėnų *Vulkanas*, skandinavų *Volundras*, hetitų *Hašamili* ir kt.). Galimas dalykas, kad ugnies-kalvystės-požemio dievybės samprata progresavo drauge su metalurgijos vystymusi: senovėje kalviai buvo drauge ir metalurgai[218].

Ugnimi gali naudotis ne tik velnias, bet ir kitos su chtoniškuoju pasauliu besisiejančios arba žmogui svetimos, neatpažįstamos būtybės. Sakmėse žmogui naktį kūrenant laužą prie jo gali ateiti vilkai[219], vilkas[220], kudlota baidyklė[221], kuri sušlampa baloje ir, pasipurčiusi prie ugnies, ją gesina. Kartais žmogus mato ugnį kūrenančią keistą būtybę – baisų sutvėrimą[222], senelį[223], du vyrus, baltai apsirengusius[224]. Prie laužo ugnies gali ateiti išsikepti žuvies ar varlių ir ragana bei laumė[225]. Be to, šv. Jono naktį ant Šatrijos kalno raganos taip pat kūrena ugnį[226].

Lietuvių tautosakoje pasitaiko ir viena kita užuomina apie ugnies priešingumą velniui. Pavyzdžiui, kai kuriuose pasakos „Lino mūka" (AT 1199) variantuose velnias iškenčia daugelį lino kančių (sėjimą, dygimą, rovimą, mirkymą vande-

---

[215] Senvaitytė-Kietienė, 1998, p. 17.
[216] Vėlius, 1986, p. 14.
[217] Vėlius, 1986, p. 20.
[218] Senvaitytė-Kietienė, 1998, p. 21.
[219] LTR 1248/18.
[220] LTR 1038/19, 2477/181, 3268/111 ir kt.
[221] LTR 1945/6, 2368/171.
[222] LTR 1167/5.
[223] LTR 1596/157.
[224] LTR 1287/123.
[225] LTR 1237/402 ir kt.
[226] LTR 1208.

nyje), tačiau negali iškęsti deginimo[227]. Velnias, manytina, čia bijo ugnies kaip ir bet kuri kita blogio jėga, kurias ugnis, tikėta, turi galimybę įveikti.

ATMOSFEROS IR DANGAUS UGNIS

Mitopoetinio mąstymo klasifikacijos nurodo tiesioginį dangaus ir ugnies ryšį, opozicinį chtoniškajam pasauliui ir vandeniui.

Bene populiariausias universalus viršutinės pasaulio sferos ugnies vaizdinys – žaibas. Žaibas – tarpinė ugnis tarp dangaus ir žemės ugnių.

Kai kuriose lietuvių etiologinėse sakmėse teigiama, kad ugnis pas žmones pateko žaibu iš dangaus. Ugnies atsiradimas priskiriamas Perkūno kompetencijai: *Ugnį išrado Perkūnas*[228], *Pirma ugnis atsirado iš Perkūno. Perkūnas kur nors trenkdavo į mišką, uždegdavo. Žmonės iš tos vietos imdavo žarijas ar nuodėgulius ir uždegdavo ugnį*[229]. Iš tiesų žmonės, kol dar nemokėjo patys išgauti ugnies, galbūt pasiimdavo jos iš žaibo uždegtų vietų. Sakoma, kad *Žmonės gavo ugnį Perkūnui uždegus mišką*[230].

Apie Perkūno ir ugnies ryšį liudija ir pati Perkūno išvaizda[231]. Žmonės Perkūną įsivaizdavo kaip senuką su kūju rankose, kursai *padangėmis ant debesų ugnies ratais važinėdamas, žiūrys, ką žmonės ant žemės veikią*[232]. Dviejose Žemaitijoje užrašytose sakmėse Perkūnas vaizduojamas kaip ugninis milžinas[233]. Pasak vienos sakmių, toksai ugninis milžinas pasirodo po to, kai ūkininkas sidabrine kulka nušauna ant akmens prieš Perkūną besivaipiusį katiną[234]. Kartais pasakojama, kad ant Perkūno galvos dega ugnis: *Perkūnas yra senelis su barzda. Ant jo galvos dega ugnis - žaibai*[235]. *Perkūną žmonės įsivaizduoja Dievu, kuris apsirengęs ugniniais rūbais*[236], vyru *su raudonu apsiaustu ir ugniniu kalaviju ranko-*

---

[227] LP, I, p. 45, LPY, IV, p. 58-59.
[228] LTR 2386/330.
[229] LTR 2386/330.
[230] LTR 2338/3, 2386/200 ir kt.
[231] Perkūno išvaizdą yra aptaręs ne vienas senosios lietuvių religijos ir mitologijos tyrinėtojas. Išsamiausiai ją bei Perkūno atributus yra apibūdinusi N. Laurinkienė. – Laurinkienė, 1996, p. 93-114.
[232] Basanavičius, 1970, p. 592.
[233] LTR 758/1,2.
[234] LTR 758/2.
[235] LTR 832/38; Tokį Perkūno apibūdinimą galima palyginti su Perkūno atvaizdu S. Grunau „Prūsijos kronikoje“ pateiktoje Vaidevučio vėliavoje: Perkūnas čia pavaizduotas su degančia ugnimi ant galvos.
[236] LTR 832/29.

je, kada jis kalaviju sušvytruojąs, tada žaibuoja[237]. *Žmonės, pamatę žaibus, sako, jog tai Perkūnas mėto ugnines vilyčias*[238]. *Žmonės Perkūną įsivaizduoja seniu su ilga barzda, ugniniais ratais*[239]. B. Buračo teigimu, žemaičiai kartais įsivaizduoja Perkūną kaip raitelį, sėdintį ant ugninio žirgo[240]. Ugninis Perkūnas ar ugnies elementas jo išvaizdoje, atributuose, kaip teisingai įvertino N. Laurinkienė asocijuojasi su žaibu, kurį laido šis dievas[241].

Rusų ir baltarusių pasakose vienas iš personifikuotų Perkūnijos dievybių vardų yra Ugnis *(Огонь, царь Огонь)*. Jis – carienės, personifikuoto žaibo, vyras. Ši pora persekioja „Gyvatę" ir sudegina jo bandas[242]. Sanskrito kalboje žaibas vadintas *Atharvan*, t. y. turintis *Athar* (t. y. ugnies), *atharvan* – taip pat žynys.

Apie ugnies ir Perkūno sąsajas kalba ir istoriniai šaltiniai. Jų duomenimis šventoji ugnis dažniausiai kūrenta ne kam kitam, bet Perkūno garbei[243].

Tikėjimai, fiksuoti XIX a. pabaigoje – XX a. pr. liudija, kad užrūstintą Perkūną galima paveikti ugnies pagalba. Tai rodo tam tikri veiksmai, kurių griebtasi audros metu ar jai išvengti. Ypatingą galią apsaugant namus nuo perkūnijos turėjo per Velykas pašventinta ir židinyje įkurta ugnis: *Kad apsaugot nuo perkūno trenksmo namus, reikia prieš šv. Velykas, kai šventina ugnį, parsinešt namo ir visą savaitę išsaugot, kad neužgestų*[244]. Statant namą į kertes buvo dedama velykinės ugnies anglių, tikint, kad ateityje tai padės apsaugoti namus nuo perkūnijos. Kartais dėdavo ir grabnyčios ar šv. Agotos duonos gabalėlių[245]. Visus šiuos veiksmus galima aiškinti kaip tam tikrą auką perkūnijos dievybei.

Tačiau griaudžiant griaustiniui drausdavo kūrenti ugnį: *Ir krosnį tada negalima kūrinti. Ugnis užblėsinama*[246]. Šis draudimas, kaip jau minėta kalbant apie ugnies ir velnio sąsajas, motyvuotas tuo, kad ten, kur dega ugnis, gali būti pasi-

---

[237] LTR 832/5, 832/10.

[238] LTR 832/135.

[239] LTR 832/18.

[240] Buračas, 1934, p. 474.

[241] Laurinkienė, 1996, p. 90.

[242] Мифы народов мира, 1994, II, p. 239.

[243] Žr. skyrelį „Istorinių šaltinių informacija apie ugnį ir su ja susijusius ritualus". Perkūno reikšmę kulte ir jo sąsajas su kultine ugnimi išsamiai yra aptarusi N. Laurinkienė (Laurinkienė, 1996, p. 75) bei G. Beresnevičius (Beresnevičius, 1998, p. 43, 2001, p. 18-25).

[244] LTR 828/300.

[245] Istoriniai šaltiniai nurodo, kad pirmasis duonos kepalas buvo skiriamas Matergabiai (L,. P. 22). Vėlesnių laikų tikėjimuose fiksuojama, kad duona buvo aukojama namų židinio deivei Gabijai. Krikščionybės poveikyje ugniai skiriama duona susieta su šv. Agota, kuri buvo laikoma pačia svarbiausia saugotoja nuo gaisro.

[246] LTR 757/61.

slėpęs velnias[247], kad kamine slepiasi nuo audros sušalęs velniukas[248]. Toks draudimas egzistuoja dar ir šiais laikais: užėjus perkūnijai, krosnyje gesinama ugnis.

Nuo perkūno ugnies pastatus saugojo ir tam tikrų paukščių lizdai. Tikėta, jei kregždė pastogėje susilipdo lizdą, tai tame name gaisro nebus, netrenks griaustinis[249]. Taip pat manyta, kad jei arti namų yra gandralizdis, tai tie namai niekada nedegs, o išdraskius gandro lizdą namuose kyla gaisras: gandras kerštaudamas atneša iš aukuro arba gaisravietės degantį nuodėgulį ir sudegina namus[250]. Perkūnas, tikėta, trenkia bei uždega namus ir sudraskius skruzdėlyną, nes skruzdes esą globoja Dievas[251].

Jeigu žaibas uždegdavo trobą, vėl laikytasi tam tikrų taisyklių. Kai kur sakoma, kad Perkūno uždegtų namų iš viso negalima gesinti, nes tai šventa ugnis[252]. Kartais ugnis vis dėlto gesinama, bet ypatingomis priemonėmis. Perkūno padegtos trobos negalima gesinti vandeniu. Patartina gesinti ugnį rūgščiu pienu[253]. Kaip pastebėjo N. Laurinkienė[254], Perkūno įžiebta ugnis gali būti užgesinta ir buroko rasalu[255], ožkos pienu[256]. Užsidegus namui, imdavo šv. Agotos duonos, apibėgdavo tris kartus apie degantį namą ir tą duoną įmesdavo į ugnies vidurį, arba su ta duona bėgdavo į tuščią lauką, kur nusekdavo ugnis[257]. Drauge buvo kalbamos įvairios maldelės, skirtos šv. Agotai ar šv. Agotai ir Gabijai drauge. Ypatinga reikšmė teikta pelenams, kurie lieka Perkūno uždegtam objektui sudegus. Pasak M. Pretorijaus, suvalgęs tų pelenų žmogus įgauna sugebėjimą kerėti ugnį ir išpranašauti būsimus dalykus[258].

Pasiekę mus liudijimai pateikia prieštaringą informaciją ne tik apie tai, ar buvo galima gesinti Perkūno uždegtus pastatus, bet ir tai, kaip traktuotas griausmo nutrenkto žmogaus likimas. Vieni tikejimai teigia, kad Perkūnas baudžia nedorėlius, kiti aiškina, kad Perkūno nutrenktas žmogus laimingas eina dangun[259].

---

[247] LTR 832/347.

[248] LTR 832/138.

[249] LTR 1627/134, LTR 4683/93; kregždė, etiologinėse sakmėse yra paukštelis, iš ano pasaulio atgabenęs žmonėms ugnį.

[250] LTR 3165/87.

[251] Kaip jau buvo minėta anksčiau, iš skruzdėlynų ilgą laiką buvo gaunami bažnyčiose naudoti smilkalai.

[252] TŽ, V, p. 644; Buračas, 1934, p. 475.

[253] LTR 303/166, 760/15, 828/105 ir kt.

[254] Laurinkienė, 1996, p. 188.

[255] LTR 760/15, 1032/187.

[256] LTR 828/307, 1032/172, 1041/118.

[257] LTR 1539/40, LTR 4873/155.

[258] BRMŠ, III, p. 251.

[259] Balys, 1998, p. 76-78.

M. Pretorijus rašė, kad *Jei perkūnija, traukdamasi iš rytų į pietus arba vakarus, nutrenkia žmogų, tai šis yra buvęs Dievui malonus, tačiau tas, kuris nutrenkiamas, kai perkūnija eina iš vakarų į rytus, bus numiręs dėl savo nuodėmių*[260].

Perkūno ir ugnies ryšį rodo ne tik jo išvaizda bei jam skiriami atributai, jo garbei kūrenta amžinoji ugnis, bet ir kartais jam teikiama kalvystės funkcija: kalvio amatas neatskiriamas nuo ugnies stichijos valdymo. Čia išryškėja kalvio ir ugnies vaizdinių dvilypumas: su kalvyste, kaip minėta, yra susijęs ir chtoniškojo pasaulio atstovas velnias. Lietuvių pasakos apie kalvio ir velnio nesantaiką, kaip pastebėjo V. Toporovas, greičiausiai yra transformuotas indoeuropiečių mito apie Perkūno ir velnio nesantaiką variantas, kuriame kalvis atlieka Perkūno funkciją[261]. Galimas dalykas, kad kalvis galėjo būti sutapatintas su Perkūnu, tuo labiau, kad pats Perkūnas kartais esti pavadinamas kalviu: *Perkūnas – tai senas kalvis. Jam dievas pavedė daryti šovinius ir šaudyti velnius*[262]. *Perkūno trenksmas kyla iš kalvio, danguje kaustančio arklius*[263]. Ne viena lietuvių pasaka mini kalvį gyvenant danguje[264]. V. Toporovo nuomone[265], kalvis arba pats yra griausmavaldis, arba savarankiškas pastarojo pagalbininkas. Su pačiu Perkūnu kalvį galbūt leistų tapatinti ir ta aplinkybė, jog niekur tautosakoje nėra minimi kalvio ir Perkūno tarpusavio santykiai[266]. Su Perkūnu gretinti kalvį galima ir remiantis pasakų bei sakmių siužetais, kuriuose kalvis (kaip ir Perkūnas) tam tikru būdu įveikia velnią – jį pergudrauja.

Kalvio danguje įvaizdis, galimas dalykas, siekia dar tuos laikus, kai nemokėta lydyti geležies, o kalimui naudota meteoritinė geležis, patenkanti į žemę iš dangaus. Tiesa, visai įtikinama ir kaip tik vėlyvesnė dangiškojo, o ne chtoniškojo kalvio versija, kai požemio dievybės velnio figūrai degraduojant, į panteono viršūnę iškilo Perkūnas, perimdamas ir dalį savo mitinio priešininko funkcijų.

Bet kuriuo atveju kalvio vaizdinyje galima įžiūrėti tarpininką tarp dangaus ir požemio pasaulių. Realiame pasaulyje kalviai buvo traktuojami kaip išskirtinių, antgamtinių galių turintys žmonės, sugebantys transformuoti skirtingas stichijas. Daug tikėjimų ir mitų buvo susiję ir su kalvio darbo vieta – kalve.

Ugnies ir griausmo, audros dievybių ryšys matomas įvairių kraštų tikėji-

---

260 BRMŠ, III, p. 251.

261 Мифы народов мира, 1994, II, p. 303-304. Rusijoje buvo tikima, kad žaibas neuždega kalvės. – Голан, 1993, p. 203.

262 LTR 1001/462.

263 LTR 832/99.

264 LP, II, p. 24, LPY, I, p. 80, LT, p. 588, MT, IX, p. 248.

265 Мифы народов мира, 1994, I, p. 499.

266 Senvaitytė-Kietienė, 1998, p. 19.

muose. Pavyzdžiui, senovės babiloniečių ugnis visokiame jos pavidale *Gibil*, be kita ko, yra ir ugnis, ateinanti iš dangaus žaibo pavidalu, ir neretai tapatinama su *Rammanu* (griausmo, audros, lietaus dievu, baisia audra), o abu drauge jie skiriami prie audros pasireiškimo[267]. Ugniniais ratais po dangų važinėja ir *Agni* bei Indra Rigvedoje. *Agni* ugniniu vežimu atveža dievus į aukotojų dievams surengtą puotą. Dangaus kalviai žinomi ir Užkaukazės tautų, Pietų Amerikos indėnų mitologijose. Biblijoje ugnis vadinama „Dievo ugnimi"[268], „ugnimi iš dangaus"[269], kuri yra ne kas kita, bet žaibas.

Su ugnimi atmosferoje sąlyginai galima sieti ir ugninį aitvarą. Ugnis yra vienas pagrindinių aitvarą sudarančių elementų. Kaip pastebėjo A. J. Greimas[270], aitvaras yra oro ir ugnies „padaras".

Turtą nešanti būtybė, vadinama aitvaru (kauku, pūkiu[271], kutu[272]), dažnai įsivaizduota kaip ugnies kamuolys[273], ugnies juosta[274], ugninis žaltys[275], ugninė šluota[276], deganti šluota[277], apvali vaikščiojanti ugnis[278], raudonas padaras, ilga uodega[279], ilga raudona liepsna[280], ugnies gabalas[281] arba kaip šviesus, naktį lekiantis paukštis[282], paukštis, kuriam per uodegą liepsna ėjo[283], paukštis, kuriam iš po sparnų ugnis pilasi[284], didelė šviesa[285], skrendanti liepsna[286], puodas, kurio vidury ugnis kūrenasi[287], ir pan. Ugniniu jis įsivaizduojamas tada, kai neša pinigus: *Kad su pinigais, tai ugningas*, *Kad pamatys lekiant oru raudoną pagaikštį*,

---

[267] Chantepie de la Saussage, 1914, p. 233-234.
[268] B, Job 1:16.
[269] B, 2K 1: 10-14.
[270] Greimas, 1990, p. 57.
[271] LTR 3665/261, 3665/315, 3665/902 ir kt.
[272] LTR 4232/613, 4232/535.
[273] LTR 3665/261.
[274] LTR 3470/135.
[275] LTR 1276/244.
[276] LTR 1181/42, 3665/902.
[277] LTR 4232/535.
[278] LTR 4232.
[279] LTR 3783/544.
[280] LTR 23211/73.
[281] LTR 3665/315.
[282] LTR 3470/231.
[283] LTR 346/376.
[284] LTR 833/42.
[285] LTR 4950/126.
[286] LTR 3867/196.
[287] LTR 4850/34.

žinok, kad aitvaras pinigus te neša, Aš pats savo akimis regėjau aitvarą lekiantį ir pinigus degančius[288].

Remdamasis liaudies tikėjimais A. J. Greimas teigė, kad ne Perkūnas uždega namus į juos trenkdamas, bet aitvaras, keršydamas už tai, kad Perkūnas jį persekioja ir į jį trenkia. Esą jei Perkūnas nepataiko į aitvarą, tai griausmas ir žaibas namui nieko nepakenkia[289]. Pasak A. J. Greimo, aitvaro ryšį su ugnimi rodo ir tai, kad jis vartoja maistą, kuris reikalauja ugnies intervencijos. Jo teikiami maisto produktai taip pat yra kontakto su ugnimi ir šiluma rezultatas[290].

Tautosakoje pasitaiko ir užuominų, atspindinčių aitvaro ryšį su pirkios arba jaujos židiniu. Sakmėse ir tikėjimuose kartais pažymima, kad aitvaras išlekia pro kaminą, kad neša pro jį gėrybes, šeimininkas jam maistą padeda jaujoje ant krosnies ir pan. Tiesa, aitvarą kartais galima ir sudeginti[291]. Sudegina jį gudrus bernas pastebėjęs, kad šis sulindo į tekinio stebulę[292]. Aitvaro ir ugnies sąsajas patvirtina ir zoomorfinis aitvaro įsikūnijimas gaidžio pavidale. Aitvaras gali būti nupirktas pasivertęs anglimi, kartais jo buvimas pasireiškia žmogui nereikalingais anglies gabaliukais[293] – tai taip pat liudija aitvaro ryšį su ugnine sfera.

N. Vėlius bandė gretinti lietuvių aitvarą su indų ašvinais[294], palaikančiais ryšį su atmosferos ugnimi, kuriems dažnai taikomi epitetai *šviesus*, *raudonas*, bei su slavų *Naminiu*[295]. Lietuvių aitvarą taip pat galima sieti su čekų bei slovakų ugnies dvasia *Rarogu*[296], židinio kulto garbinimo objektu. Rarogas buvo įsivaizduojamas kaip paukštis ar drakonas liepsniniais plaukais, iš burnos einančiomis liepsnomis ir pan. Kaip ir lietuvių aitvaras, jis gali gimti iš kiaušinio, devynias dienas ir naktis perimo ant krosnies[297]. Slavų mitologinėje tradicijoje lietuvių aitvarą primena ir ugninės gyvatės vaizdinys – ugnies stichijos įsikūnijimas. Ugninė gyvatė čia persipynusi ir su paukščio vaizdiniu, susijusi su lobiais ir turtais, neša juos žmonėms į namus[298].

---

288 LKŽ, I, p. 45-46. Ugnis pasirodo ir tose vietose, kur pinigai yra paslėpti. – žr. skyrelį „Vidinė ugnis“.

289 Greimas, 1990, p. 57. Be to, Perkūno ir aitvaro santykiuose galima įžiūrėti analogiją tarp Perkūno ir velnio santykių, kas galbūt netgi leistų gretinti velnio ir aitvaro mitinę semantiką.

290 Greimas, 1990, p. 75.

291 Vėlius, 1983, p. 159.

292 LPY, III, p. 328.

293 Greimas, 1990, p. 78.

294 Vėlius, 1983, p. 177.

295 Vėlius, 1983, p. 167-171.

296 Мифы народов мира, 1994, II, p. 368.

297 Голан, 1993, p. 215.

298 Мифы народов мира, 1994, II, p. 238.

Ugninės prigimties yra dar viena lietuvių mitinių būtybių rūšis – žiburiniai, įsivaizduoti naktį klajojančių švieselių, ugnelių, žvakelių pavidalu[299]. Žiburiniai kartais vadinami ir švieselėmis, žvakelėmis, klystžvakėmis, dūšelėmis, žaltvykslėmis[300]. Labai dažnai jie matomi pelkėse, kur daug rūdynų: T*as švieseles po rūdynus vaikščiojančias vadina žiburiniais*[301], *Ta šviesikė iš rūdynų*[302]. Kartais teigiama, kad *tai yra šviesikė iš kapinaičių*[303], ji pasirodo ten, kur žmogus yra palaidotas. Taigi, žiburiniai susiję tiek su ugnimi atmosferoje, tiek su chtoniškąja ugnimi.

Žiburinius galima matyti ir pagiriuose[304]; gali jie ateiti ir prie naktį kūrenamo laužo[305]. Kai kada žiburiniai atrodo kaip ugninės žmogaus kūno dalys: kaip žmogus, kuriam iš šonkaulio liepsna pliupsi[306], vaikščiojantys degantys žmogaus kaulai, šviečiantys žmogaus griaučiai, virš eglių einančios šviečiančios kaip žmogaus galvos[307].

Žmonės įvairiai aiškino, kas tai yra žiburiniai. Tai esą dūšios[308], nekrikštytų žmonių[309], savižudžių[310], nužudytų žmonių vėlės[311], švieselės, atsirandančios iš rūdžių[312], mirusių matininkų dūšios, naktimis permatuojančios savo neteisingai išmatuotus rubežius[313], išvemtas girtuoklio sakramentas[314].

Kartais aiškinama, kad žiburėliai yra dvejopi: vieni – iš pelkių, iš rūdžių, kiti – peklos dvasios. Vėlesniais laikais prietarams atsirado įvairių racionalių paaiškinimų. Pavyzdžiui, žmogus pamano, kad pamatė žiburinį, o vėliau paaiškėja, kad tai ne kas kita, kaip dvi moteriškės „su liktarna"[315], arba žmonės žiburiniais palaiko iš tiesų kapinėse degančias žvakeles[316].

---

[299] LTR 462/393, 1644/209, 4060/138 ir kt. Panašiai įsivaizduotos ir liepsnelės, rodančios paslėptus pinigus.
[300] LTR 1167/547, 2633/155, 4638/285 ir kt.
[301] LTR 4726/27.
[302] LTR 4545/196.
[303] LTR 1659/466.
[304] LTR 5038/311.
[305] LTR 1744/27, 1712/58 ir kt.
[306] LTR 3576/35.
[307] LTR 5038/311.
[308] LTR 1585/110, 1192/717 ir kt.
[309] LTR 4650/161, 1170/493, 1284/374 ir kt.
[310] LTR 1039/1639.
[311] LTR 1056/39.
[312] LTR 4856/267, 4793/164, 5036/34 ir kt.
[313] LTR 2633/155, 4638/185, 1167/547 ir kt.
[314] LTR 4828/3, 4868/614 ir kt.
[315] LTR 4726/2.
[316] LTR 1420/12.

Žmogui sutikus žiburinį, šis gali pradėti vytis. Užfiksuota daug būdų, kaip išsivaduoti nuo persekiojančio žiburinio: *Žmogus mosteli ranka ar nosine – žiburinis dingsta*[317], *Nosini ar skareli pamosuoja – ir ugnis dingsta*[318], *Žvakės vejasi žmogų. Reikia atspėti vardus, tai užges*[319], *Pamatęs švieseles/žvakutes, žmogus pasako: „Tegul bus pagarbintas". Žvakelės atsako: „Per amžius" ir duoda žmogui kelią*[320], *peržegnoja žvakelę – ta prapuola*[321]. Kartais sutiktas žiburinis prašosi pakrikštijamas, o pakrikštytas padėkoja[322].

Pamačius šviesele ir pradėjus bėgti, žiburinis vejasi: *Naktį žmogus pamato žvakelę ir ima bėgti, o žvakelė – vytis*[323]. Kuo greičiau nuo jo bėgi, tuo greičiau ugnelė vejasi: *Jeigu eini pro žiburėlį, jis seka iš paskos, tarsi vejasi, nes savo judesiu trauki tą žiburėlį. O kitas žmogus, žiūrėk, ir nusigąsta, ima bėgti. Juo greičiau juda, tuo smarkiau žiburėlį paskui save traukia*[324].

Mitologinėse sakmėse pasakojama, kaip žiburinis keršija už tai, jei žmogus į jį šauna: *Vienas ponas važiavo naktį iš svečių. Jį pradėjo sekti šviesikė iš kapinaičių. Ponas į ją šovė iš brauniko /.../. Po trijų dienų ponas mirė*[325], *Šovė į žiburėlį /.../, rytą tas vyras vis guli. Palietė jį – subyrėjo į pelenus*[326]. *Ėjo medžiotojas naktį. Užstojo kelią žvakutė. Medžiotojas šovė, ir žvakutė subyrėjo. Neužilgo tas medžiotojas mirė*[327]. Mirtimi žmogui baigiasi ir noras pamatyti žiburinį, nemačius jo „natūraliu" būdu: žiburinis pasirodo, bet žmogus miršta iš išgąsčio[328]. Keršija žiburinis ir kitu būdu „užkliudytas": *Saka, kai viens kirta su botagu – nudegina veidą, rankas*[329]. Apžeria žiburinis ugnimi ir tada, kai žmogus paprašo jo ugnies[330].

Dar viena, be abejonės, jau grynai dangiška ugnis – saulė. Įvairiuose kraštuose ugnis ir saulė neretai turėjo tuos pačius epitetus. Pavyzdžiui, Rigvedoje *Agni* sulyginamas su saule: *Agni* panašus į saulę[331]. Jis – tamsos išsklaidyto-

---

[317] LTR 1042/66.
[318] LTR 5132/7.
[319] LTR 1042/66.
[320] LTR 1462/230, 4726/109, 3108/34 ir kt.
[321] LTR 1599/68, 1973/55, 3783/1626 ir kt.
[322] LTR 1167/315, 1596/191, 3185/191 ir kt.
[323] LTR 370/75, 1279/262, 2077/456 ir kt.
[324] LTR 4874/8.
[325] LTR 1415/175a.
[326] LTR 1416/25.
[327] LTR 4550/53.
[328] LTR 3573/158, 3171/170, 3470/360 ir kt.
[329] LTR 4545/196.
[330] LTR 3237/48.
[331] R III 2.

jas[332], gimsta kartu su diena[333]. Jis netgi kartais sutapatinamas su saulės dievu. Sakoma: *Tu, Agni, esi dievas Savitaras* (t. y. saulė)[334]. Babiloniečiai taip pat lygino žemišką ugnį su saule, o suomiai ugnies dievybę laikė saulės sūnumi. Senovės slavų ugnies dievybė *Svarogas*, priešingai, buvo laikomas saulės dievybės – *Daždbogo* – tėvu[335].

Lietuvių tautosakoje taip pat yra užfiksuota saulės sulyginimų su ugnimi: *Vidury dangaus laužas dega. Saulė*[336], *Dega visą dieną, bet nesudega. Saulė*[337], *Viršuj medžio ugnis kūrenasi. Saulė*[338], *Gale lauko ugnelė kūrenas. Saulė leidžiasi*[339], *Gale lauko pragaras liepsnoja. Saulė*[340]. Mįslėse saulė vaizduojama ir kaip degantis ąžuolas[341]. Tačiau ugnies ir saulės mitologinės raiškos pavyzdžių lietuvių tradicijoje santykinai mažiau nei žaibo ir ugnies. Be to, metaforines saulės ir ugnies asociacijas lietuvių tradicijoje knygoje „Ugnies metaforos“ išsamiai išnagrinėjo D. Vaitkevičienė, todėl prie šio klausimo plačiau neapsistosime[342].

Daugelyje mitologinių tradicijų galima matyti gaidžio ryšį su saule ir su ugnimi. Kai kuriose lietuvių mįslėse saulė yra vaizduojama kaip raudonas gaidys[343].

Archainėje visuomenėje gaidys žmonėms tarsi atstojo laikrodį. Jo giedojimas pranešdavo apie būsimą aušrą, signalizuodavo apie beprasidedančią kitą, šviesiąją, paros dalį. Žmonės sakydavo: *iki pirmų gaidžių*. Jiems užgiedojus, buvo įveikiamas tamsusis paros metas, pavojingas žmogui. Tada žmogui gresiančios piktosios mitinės būtybės prarasdavo savo galią. Šis tikėjimas plačiai paliudytas tautosakos. Pavyzdžiui, *Dukart gimęs, nė karto nekrikštytas, o velnias labiausiai jo bijo. Gaidys*[344].

Metafora „raudonas gaidys" yra tapusi žodžio *gaisras* sinonimu[345]: *Raudonas gaidys, juoda skiauterė. Gaisras*[346]. *Kad tu sudegtum* – šaukia išgąsdintas ar supykintas gaidys, – arba bent taip jo riksmą išsiaiškina, pagal garsų pamėgdžio-

---

[332] R I 1.
[333] R I 1.
[334] R II 1. *Agni* ir *Savitaras* turi daug panašių epitetų: švytintis, spindintis, turintis raudonus žirgus ir kt.
[335] Мифы народов мира, 1994, II, p. 310.
[336] LTR 5051/177.
[337] LTR 12201/29.
[338] LTR 2919/427.
[339] LTR 3518/407.
[340] LTR 824/189.
[341] LTR 3360/44.
[342] Vaitkevičienė, 2001.
[343] LTR 2187/42-68.
[344] LTR 746/129.
[345] DLKŽ, p. 158. Raudonas gaidys tautosakoje gali būti sulyginamas ir su kitais objektais, pavyzdžiui, liežuviu.
[346] LTR 3568/203.

jimą jo besiklausą žmonės[347]. Drauge gaidžių atvaizdai daug kur buvo pritaisomi ant namų stogų kaip priemonė apsisaugoti nuo gaisro[348]. Pradėdami mūryti krosnį, lietuviai aukodavo gaidį[349]. Į pastatytą namą pirmiausia, taip pat dažniausiai, buvo įleidžiamas gaidys ar višta[350]. Ta pati tradicija žinota ir rusų kraštuose[351]. Baltarusijoje, Dzūkijoje į naują krosnį, prieš ją užkuriant, vienai nakčiai vidun įleisdavo gaidį[352]. Visi šie veiksmai greičiausiai yra susiję su istorinių šaltinių fiksuojamu gaidžio aukojimu, skirtu ugnies dievybėms[353].

Gaidžio ir ugnies ryšį lietuvių tikėjimuose galima matyti ir per jau aptartą ugninio aitvaro įvaizdį. Tautosakoje užfiksuota, kad aitvaras kartais gali pasirodyti gaidžio pavidalu, jį galima išperinti iš gaidžio kiaušinio. Be to, egzistuoja funkcinis gaidžių pagal spalvą supriešinimas: šviesus, raudonas gaidys sietas su ugnimi, saule, o juodas gaidys – su vandeniu, požeminiu pasauliu, simbolizuojančiu mirtį, blogį[354].

Be saulės, tam tikrų sąsajų su ugnimi turi ir žvaigždės[355]. Žvaigždės degimas, analogiškai kaip žvakelės degimas, simbolizuoja žmogaus gyvenimą: gimsta žmogus – nauja žvaigždelė sužiba[356], žvaigždė krinta – žmogus miršta[357]. Mįslėse žvaigždės kartais metaforiškai pavadinamos žarijomis arba pagaikščiais (nuodėguliais): *pilna marška žarijų, pilnas kiemas pagaikščių*. Ugninė šių dangaus kūnų prigimtis fiksuojama įvairių kraštų mitologijose.

Ugninės prigimties greičiausiai laikyti ir dar keli atmosferos reiškiniai – žara, pašvaistė, aušra, pamėnai, saulabroliai, drignės. Tokią galimybę liudytų jų sąsajos su šviesa ar raudona spalva. *Pamėnai* lietuvių kalboje reiškia[358]: 1) šiaurės pašvaistė; 2) raudoni debesys; 3) šviesos atspindžiai apie mėnulį ir kitus dangaus kūnus; 4) stebuklai, nepaprastybės. *Pamėnas* taip pat reiškia ir „šmėkla, pamėklė"[359]. *Žara* reiškia pašvaistę, šviesą (vakaro, ryto žara), Šiaurės žara –

[347] TD, VI, p. 325, LTR 2071/119.
[348] Мифы народов мира, 1994, II, p. 310.
[349] Zavjalova, 1998, p. 8.
[350] BRMŠ, III, p. 303. Vėliau ši tradicija imta aiškinti tuo, kad galimos nelaimės kris ant įleistų gyvūnų ar paukščių, o šeimai tame pastate gyvenimas bus linksmas ir laimingas. – Vyšniauskaitė, 1999, p. 85.
[351] Zavjalova, 1998, p. 8.
[352] Vyšniauskaitė, 1999, p. 85.
[353] Žr. skyrelius „Tarpininkavimo funkcija" ir „Ugnies dievybių įvaizdžiai".
[354] Мифы народов мира, 1994, II, p. 310.
[355] BLMM, p. 81.
[356] LTR 3975/172.
[357] LTR 961/79, LTR 1057/34, LTR 1418/4.
[358] DLKŽ, p. 497.
[359] DLKŽ, p. 497.

pamėnai.[360] *Aušra* – laikas, kada diena pradeda švisti, aušti[361]. *Pašvaistė*[362] – šviesos, ugnies atsispindėjimas danguje (paprastai naktį). Pasak „Lietuvių kalbos žodyno", *saulabroliai* – abiejose saulės pusėse matomi šviesūs stulpai, paparastai šalant per saulėtekį ar saulėlydį; *drignė* – šviesus ratas apie mėnulį ar saulę (kartais vadinamas laumės juosta ar vaivorykšte). Tiesa, šioms sąsajoms atskleisti lietuvių mitologijoje reikalingas detalesnis tyrinėjimas.

2. UGNIS IR VANDUO

Ugnis ir vanduo – tai du opoziciški elementai. Lietuvoje su ugnimi ir vandeniu susiję priežodžiai daugiausia kalba apie šių elementų nesuderinamumą. Pvz.: *nedega bala* (t. y. neskubu)[363], *degti marias* (labai girtis)[364] ir kt. Apie vandens degimą kalbama kaip apie nerealų dalyką. Tai, aišku, susiję su realiomis ugnies savybėmis. Apie du nesutariančius žmones sakoma: *kaip ugnis ir vanduo* (t. y. nesutinka). *Ugnis vanduo* sakoma apie labai greit supykstantį žmogų[365].

Ugnies – vandens priešinimą baltų kultūroje, kaip buvo minėta, yra trumpai aptaręs N. Vėlius knygoje „Senovės baltų pasaulėžiūra"[366], nagrinėdamas senovės baltų pasaulėžiūros arealinius ypatumus. Vakarų baltų kultūroje, pasak jo, dominuoja dešinysis priešinimo polius (vanduo), o rytų baltų – kairysis (ugnis). Tam tikru mastu šią opoziciją esą atspindi architektūros puošyba (rytų areale dominuoja saulės, ugnies simboliai, o vidurio areale – augalų), netgi drabužių ornamentai (rytų aukštaičių ir dzūkų drabužių puošyboje esą vyrauja saulutės, žvaigždės ornamentai), vestuvių ir laidotuvių papročių detalės.

Tačiau ugnis ir vanduo nėra vien priešinimas. „Ugnies vandenyje" tema J. Puvelo (*J. Puhvel*) nuomone, sudaro sudėtingą, aiškiai indoeuropietiškos kilmės mitologemą[367]. Bene ryškiausiu jos pavyzdžiu gali būti indoiranėnų dievybė, vedose vadinama *Apat Napat*. Ši mitologema, kurios populiariausias vaizdinys – vandens gelmėse slepiama ugnis, aptinkama net pačiuose tolimiausiuose rytiniuose ir vakariniuose indoeuropiečių viseto pakraščiuose[368].

[360] DLKŽ, p. 957
[361] DLKŽ, p. 64
[362] DLKŽ, p. 528
[363] LKFŽ, p. 43.
[364] LKFŽ, p. 164.
[365] LKFŽ, p. 285.
[366] Vėlius, 1983, p. 29.
[367] Puhvel, 2001, p. 277.
[368] Puhvel, 2001, p. 279.

Ambivalentišką ugnies ir vandens mitologinę prasmę rodo tai, jog šie elementai neretai atlieka tapačias funkcijas apeigose. Vienas ar kitas elementas (vanduo ar ugnis) apeigose dažnai galėjo atstoti vienas kitą arba vieno ir kito elementų panaudojimas galėjo sekti vienas kitą. Tai universalus reiškinys daugelio kraštų apeigose. Kaip pastebėjo N. Vėlius, dėl tam tikrų panašių savo ypatybių (pvz., judėjimo) tiek ugnis, tiek vanduo buvo suvokiami kaip mediatoriai tarp atskirų sferų ir reiškinių: vanduo (krinta žemyn) dažniau kaip tarpininkas tarp žemės ir požemio, o ugnis (kyla aukštyn) – tarp žemės ir dangaus[369]. Tiesa, ugnies ir vandens naudojimo apeigose panašumų analizė sudarytų atskirą studiją.

Ugnies ir vandens naudojimas švenčių apeigose, be abejo, siejosi ir su kosmogonine abiejų pirminių elementų reikšme.

Ir su ugnimi, ir su vandeniu buvo atliekamos apvalymo apeigos, žmonės buvo išbandomi vandeniu ir ugnimi. Ugnies ir vandens ryšį rodo ir ugnies bei vandens naudojimas įvairių kalendorinių švenčių apeigose (pavyzdžiui, Joninių šventės metu). Analogiškas vandens ir ugnies naudojimas fiksuojamas ne tik etnografiniuose papročiuose, bet ir tautosakoje. Galima prisiminti jau aptartą pasaką „Kalvis karšta geležimi degina velnio statulai panosę“[370], kurioje velnias, norėdamas atjauninti žmones, visų pirma deda juos ant žaizdro ir kepina, o paskui sviedžia į kubilą su vandeniu.

Ir ugnis, ir vanduo, atsižvelgiant į šių elementų naudą ir žalą žmogui, buvo siejami su gyvybe ir mirtimi, su vyriškuoju ir moteriškuoju pradu, su gydančiomis, apvalančiomis ir su griaunančiomis, naikinančiomis galiomis. *Pereiti ugnį ir vandenį* – įvairiose kalbose populiarus posakis, reiškiantis labai didelių išbandymų, sunkumų atlaikymą, o kartu tai ir patikimiausias būdas apsivalyti nuo visokio blogio bei atbaidyti piktąsias jėgas. Ugninė upė slavų mitologijoje atskiria gyvųjų ir mirusiųjų pasaulius[371].

Kai kurie indoeuropiečių mitiniai personažai, susiję su vandeniu, yra susiję ir su ugnimi (kaip ir chtoniškieji). Neretai neįmanoma atskirti, ar tai chtoniškasis personažas, ar susijęs tik su vandeniu[372]. Rigvedoje *Agni,* ugnies dievas, taip pat susijęs su vandeniu. Jis vadinamas vandens atžala, palikuoniu[373], sakoma, kad jo liepsnose – gyvybinė vandens jėga[374], kad jis rastas vandenyse[375], gimęs vande-

[369] Vėlius, 1987, p. 66.

[370] TD, p. 75.

[371] Славянская мифология, 1995, p. 285.

[372] Kai kurie lietuvių vandenvardžiai vadinami netgi ugnies dievybių vardais: ežeras *Gavėnas*, upė *Gavėnupis* – žr. Vanagas, 1988, p. 58. Tiesa, A. Vanagas aiškina, kad jie susidarė jau krikščionybės laikotarpiu.

[373] R III 9, I 122 ir kt.

[374] R III 1.

[375] R III 1.

nyse[376], jo motinos – vandenys[377], kad jis vandenų sūnus[378], slepiasi vandenyse[379] ir kt.

Lietuvių velnias, apie ką jau buvo kalbėta, taip pat susijęs su abiem šiais elementais – ugnimi, vandeniu. Velnias gyvena prie vandens, pasirodo prie vandens, slepiasi vandenyje[380]. Žiburiniai, ugniniai „padarai", dažnai matomi drėgnose vietose, pelkėse. Lietuvių laumės, susijusios su vandeniu, mėgsta būti pirtyse, kuriose kūrenama krosnis. Kai vakarais pasirodo rūkas, sakoma, kad *laumė pečių kūrena*[381].

Laumės juosta dažnai pavadinama vaivorykštė, kurią galima laikyti grandimi, jungiančia žemės ir dangaus vandenius: tikėta, kad ji traukia vandenis iš žemės[382]. Vaivorykštė susijusi ne tik su vandenimis, ji visada pasirodo tik saulei (dangiškajai ugniai) šviečiant.

Tačiau kartais teigiama, kad laumės bijo ugnies[383]. Kad laumės kūdikio nepamainytų, prie naujagimio degindavo žvakelę[384] – taigi šviesa (ugnis) laumes gąsdindavo. Ugnis čia pasirodo kaip apsauginę funkciją nuo blogųjų dvasių atliekantis elementas. Neatmestina ir galimybė, kad čia svarbi ne tiek ugnies elemento, bet žvakės kaip apeiginio krikščioniško atributo reikšmė.

Vienoje lietuvių sakmėje pasakojama, kad „balinis" turi galią sudeginti namus už tai, kad šeimininkas jį prastai šeriąs[385]. Tiesa, ši būtybė būtų lyg ir panaši į aitvarą, kuris neša žmonėms gėrybes, turi būti maitinamas ir kitaip prižiūrimas. Jei tai neatliekama, aitvaras gali uždegti namus[386]. Ugnies buvimą „vandens teritorijoje" galima matyti ir sakmėje, kurioje sakoma, kad namuose, kur dažnai kyla gaisras, ten perskėlę šulinio pėdžią (t. y. šulinio svirties stulpą), žmonės randa degančią anglį. Anglį įneša į židinį, peržegnoja – daugiau namas nebedega[387].

Ta pati kregždė, kuri parnešė žmonėms ugnį, tam tikru būdu susijusi ir su vandeniu, atmosferos reiškiniais. Pagal kregždžių skraidymą būdavo spėjama apie būsimą lietų: *Jei kregždės žemai laksto, bus lietaus*[388].

---

[376] R III 1.
[377] R III 9.
[378] R II 1, III 9 ir kt.
[379] R III 4, III 7 ir kt.
[380] Vėlius, 1986, p. 59-63.
[381] LKŽ, VI, p. 945.
[382] LTR 2514/129, 3835/448, LTR 3867/327.
[383] LTR 2567/697
[384] LTR 2567/697.
[385] LTR 4416/129. Tiesa, balinis yra ir vienas velnio vardų.
[386] Greimas, 1990, p. 80.
[387] LTR 2132/38.
[388] DLKŽ, p. 333.

Kalbant apie dievybes ir mitines būtybes, susijusias su vandeniu ir ugnimi, prisiminti ir įvairiuose kraštuose populiarūs gyvatės ir žalčio vaizdiniai, glaudžiai besisiejantys su šiais dviem pirminiais gamtos elementais. Kaip teigė M. Eliadė[389], gyvatė yra ir šviesos esmė. Pasak jo, Rigvedoje *Agni* išsineria iš savo senos odos, ir tai jam suteikia panašumo į gyvatę, o kartais jis aprašomas kaip esantis *be pėdų ar galvos, kaip susirietusi gyvatė.*

M. Gimbutienė netgi spėjo, kad lietuvių tautosakoje likusios užuominos bei istoriniai šaltiniai rodo, jog priešistoriniais laikais deivė *Gyvatė* (taip pat ir žaltys) buvo garbinama kaip namų židinio dievybė[390]. Mokslininkės pastebėjimu, kartais sakoma: *Žaltį myli saulė.* Taigi žaltys susiję̨s ir su dangiškąja ugnimi – saule. Jį dažnai pamatysi gulintį žolėje ar apsivijusį medžio kamieną, besišildantį saulėje. Užmušti žaltį – nusikaltimas. Sakoma: *Nepalik negyvo žalčio gulėti lauke; palaidok jį. Matydama mirusį žaltį, saulė apsiverks*[391].

Drauge lietuvių tikėjimai rodo, kad tikėta, jog gyvatė yra ir velnio padaras. Užmušus gyvatę, velnias verkiąs[392], o gyvatę užmušus ir nusispjovus, velnias tomis seilėmis vėl ją atgaivinąs[393]. Viename tikėjime pažymima, kad Perkūnas trenkia į gyvatę ir nubloškia ją ant žemės: *Kai Perkūnas spiria, tai jis meta žemėn gyvatę, bet ta gyvatė vėl tuoj pakyla į viršų*[394]. Velnias verkia ir užmušus rupūžę[395]. Kai kada velnias netgi įsivaizduotas gyvate[396].

Panašūs tikėjimai, kad ropliai ar varliagyviai yra susiję ir su vandeniu, ir su ugnimi, egzistavo įvairiuose kraštuose[397]. Su ugnimi ir vandeniu – dviem priešingomis stichijomis – gyvatė susijusi ir pietų slavų kraštuose. Lietaus šaukimo ritualuose persekiojant gyvatę uždegama ugnis. Slavų mitai, pasakojantys apie kovą su gyvate, mini, kad gyvatė paverčia upę ugnine[398]. Rytų slavų kraštuose *домовой* (kuris neretai siejamas su židinio ugnimi), be kita ko, gali pasiversti ir gyvate ar

---

[389] Eliade, 1966, p. 417.
[390] Gimbutienė, 1985, p. 157.
[391] Gimbutienė, 1989 a, p. 36-37.
[392] LTR 1208.
[393] MT, III, p. 108.
[394] LTR 739/111.
[395] LTR 2145/320.
[396] LTR 421/156, 783/343, 851/82, 861/6.
[397] Pavyzdžiui, Kinijoje nuo namų židinio buvo neatsiejamos varlės. Jos buvo laikomos ugnies dvasiomis, glaudžiai susijusiomis su vandeniu bei drėgme. Būtent varlė, kaip tikėta senovės Kinijoje, davė žmonėms ugnį. - Мифы народов мира, 1994, II, p. 239. Varlės simbolis įėjo net į kinų hieroglifą, reiškiantį židinio ugnį. Dravidai gyvates taip pat siejo su lietumi, vaisingumu, o drauge laikė ir namų židinio saugotojomis. - Мифы народов мира, 1994, I, p. 393.
[398] Иванов, Топоров, 1974, p. 118.

varle[399]. Dar kartą prisimintinas ir slavų ugninės gyvatės vaizdinys[400]. Ugninio žalčio pavidalu gali pasirodyti ir lietuvių aitvaras.

Ugnies ir vandens sąsaja matoma ir „viršutinių vandenų“ vaizdiniuose. Iš debesų su lietumi neretai pasirodo žaibo ugnis, todėl šis vanduo turi ugnies elementą. Galimas dalykas, kad vandens ir ugnies ryšio samprata kaip tik ir atsirado per dangaus ugnies – žaibo – įvaizdį (lydimą lietaus). Pasak D. Vaitkevičienės, lietuvių mitiniai vandens ir ugnies vaizdiniai dažniausiai reiškiami specifiniais vandens aspektais – lietumi, lyjančiu saulei šviečiant ar žaibuojant, ryto rasa, spindinčia prieš saulę, garais ir rūku[401]. Panašūs mitiniai vaizdiniai žinomi ir kitose tradicijose.

Tarpininku, jungiančiu šiuos du priešingus elementus – ugnį ir vandenį – galima laikyti ir medžius, kurie tiesiogiai susiję su šiais dviem elementais: vanduo teikia augumą medžiams, o iš trinamo medžio gaunama ugnis.

Iš pirmo žvilgsnio lyg ir paradoksalus ugnies ir vandens junginys gali būti matomas ir metaforiniame alkoholio traktavime. Daugelyje kalbų jis neretai pavadinamas „ugniniu vandeniu” (*огненная вода*, *liquid fire* ir kt.). Tai taip pat greičiausiai sietina su pasaulėžiūra, kad tos medžiagos, kurios yra degios, turi daug ugnies: alkoholis kaip tik ir yra viena medžiagų, kuri gali užsidegti nuo menkiausios kibirkšties. Be to, tai tiesiogiai veikiantis, „sušildantis“ gėrimas, didinantis vidinį organizmo karštį[402].

Tam tikrą sąsają tarp ugnies ir vandens galima įžiūrėti verdančiame vandenyje.

Kalbant apie vandens ir ugnies ryšį galima prisiminti, kad rusų kalboje žodis *топить* reiškia tiek *skandinti*, tiek *kūrenti* (krosnį). Galbūt, kad tai nėra vien atsitiktinis sutapimas (plg. jau aptartas lietuvių pasakas, kuriose velnias kalvis, naudodamas ugnį ir vandenį, atjaunina žmones), abiem atvejais tai dviejų svarbių pirmapradžių gamtos stichijų valdymas.

3. VIDINĖ UGNIS

Pasak mitopoetinio mąstymo, kuriam būdingas visuotinis determinizmas, glaudus mikrokosmoso ir makrokosmoso ryšys, ugnis būdama pirminiu elementu įėjo į visų gamtos objektų sudėtį.

---

[399] Мифы народов мира, 1994, I, p. 392.
[400] Мифы народов мира, 1994, II, p. 238-239.
[401] Vaitkevičienė, 2001, p. 87-119.
[402] Žr. skyrelį „Vidinė ugnis“.

Rigvedoje sakoma, kad *Agni* esti visuose augaluose[403], kad jis – augalų užuomazga[404]. Šį ryšį visų pirma lėmė jo ryšys su medžiais, nes juk būtent trinant medį žmonės dažniausiai išgaudavo ugnį. *Agni* vadinamas pergalingu dievu tarp medžių[405]. O išgauti ugnį iš medžių, tikėta, galima todėl, kad ji slypi juose. Būdamas medyje *Agni* snaudžia, bet tik kai aukotojas trina malkas, šis vėl atgimsta. Rigvedoje sakoma, kad ugnis yra dviejų motinų[406], jėgos sūnus[407]. Teigiama, kad jį pagimdė dešimt pirštų[408] arba, kad jis gimė gyvas iš sauso medžio[409].

Ugnis (visų pirma ritualinė) ir Lietuvoje buvo įkuriama trinant medį. J. Balys pateikė vieną smulkų ugnies gavimo būdo trinant medį aprašymą iš Kruopių apylinkės[410]: *Prieš šešiasdešimt metų piemenys ugnį gaudavo su staklelėmis. Darydavo taip: paimdavo du mietu ir gerai įvarydavo į žemę, palikdami maždaug pėdos atstumą vienas nuo kito; kai mietai jau įkalti, mietų galuose iš vidaus pusės peiliu padaro negilias duobutes, į tas duobutes stipriai (tarp mietų) įspraudžia sausą riešuto medžio pagaliuką, apie kurį apvynioja tvirtą virvutę; piemenys atsistoja, vienas iš vienos pusės, antras iš antros, ir už virvutės galų tol ją trauko, kol lazdyno pagaliukas, įspraustas tarp mietų, besisukdamas pradeda degti.* XVII a. specifinį ugnies gavimo iš medžio būdą, praktikuotą Mažojoje Lietuvoje, minėjo M. Pretorijus[411]. Pasak jo, šiam tikslui buvo naudojami tam tikros rūšies lengvai užsidegantys ąžuolai, iš tokio ąžuolo medienos paėmus skiedrų ir padaužius akmeniu, po to jas patrynus, užsidega ugnis.

Tikėjimas apie medžiuose slypinčią ugnį perkeltas ir į tikėjimą ugnies buvimu augaluose apskritai. Todėl sakoma, kad *Agni* yra augaluose[412]. Būtent ugnis juose nulemia jų augumą. Ugnis į augalus greičiausiai pateko drauge su vandeniu (apie ką jau buvo užsiminta). Tik šilumos (ugnies) ir drėgmės (vandens) derinys – visos gyvybės pradžia.

Galimas dalykas, kad tikėta, jog vieni augalai (medžiai) turėjo ugnies daugiau negu kiti, kas galbūt sietųsi su jų realiomis degumo savybėmis. Su ugnimi indoeuropiečių tradicijoje visų pirma siejamas ąžuolas. Galbūt todėl, kad ąžuolinės malkos dega ilgiausiai, tam tikrų rūšių ąžuolai labai lengvai užsidega. Būtent

---

403 R I 98.
404 R II 10.
405 R I 67, I 128.
406 R I 31.
407 R I 27, 158, I 144, II 7, III 2, IV 2 ir kt.
408 R III 23.
409 R I 68.
410 Balys, 1944, p. 97.
411 BRMŠ, III, p. 248.
412 R II 1, III 22.

ąžuolinės malkos kūrentos lietuvių šventvietėse dievų garbei.

Prieštaringai aiškinta, ar galima perkūnijos metu slėptis po ąžuolu, ar ne. Kai kuriuose tikėjimuose teigiama, kad šio medžio Perkūnas nemuša, esą jis pernelyg kietas: *Griausmas ųžala nemušųs, neinšeriųs*[413]. Tačiau kartais teigiama priešingai: *Griaudžiant geriau nesislėpti po ąžuolu – Perkūnas gali trenkti į šį medį, kadangi jame slepiasi velnias*[414].

Lietuvoje tam tikri žoliniai augalai laikyti ugniažolingais. Vienas žolinis augalas yra vadinamas tiesiog *ugniažole* (*chelidonium majus*). Kiti šio augalo pavadinimai: akių žolė, cacalija, cenavada geltonoji, cindalija, dangdovena, gailiapienė, gajutė, geltonpienė, geltpienė, karpažolė, kaukapienė[415], taip pat kregždažolė ir tulžiažolynas[416]. Liaudies medicinoje šis augalas naudotas įvairiems odos uždegimams, šlakams, karpoms gydyti (galima prisiminti, kad kaip tik tokiais susirgimais žmogus neretai baudžiamas už nepagarbų elgesį su ugnimi[417]). Ugniagėle kartais pavadinamas ir vėdrynas[418]. Dar vienas šio augalo vardas – gaidžiapirštis (kas taip pat, kad ir netiesiogiai, nurodo šio augalo sąsajas su ugnimi)[419].

Ugnis slypi ne tik augaluose, bet ir gyvūnuose, žmonėse. Gyvo kūno šiluma dar aiškiau rodo jame esančią ugnį. Tai, kas vystosi – dega, kas dega – auga. Ugnis yra gyvenimas, ji visa ką išjudinantis, buvimą teikiantis elementas. Tai, kas gyva, yra šilta. Ugnis yra daiktų gyvybės ženklas[420]. Ji persiduoda iš kartos į kartą kaip „gyvybės kibirkštis“ (plg. rusų *искра жизни*).

Rigvedoje *Agni* vadinamas gyvybinės jėgos kūrėju[421], tuo, kuris suteikia gyvybinę jėgą[422], tuo, kuris didina klestėjimą[423]. Jo prašoma padvigubinti gyvenimiškąją jėgą[424], suteikti ilgą gyvenimą[425], duoti palikuonių, sujungti su jais[426].

---

413 LTR 1032/22.

414 LTR 757/93.

415 Augalai ir kosmetika, 1987, p. 75.

416 SŽ, p. 458. Ugniažolės varde – *kregždažolė* – matyti jau aptarta ugnies sąsaja su kregždėmis.

417 Žr. skyrelį „Elgesio su ugnimi reglamentacija“. Pastebėtina, kad ugniažolė vadinama ir kaukapiene, o odos uždegimais gali bausti ne tik įžeista ugnis, bet ir kaukas, kuris galbūt yra vienas aitvaro vardų.

418 SŽ, p. 457.

419 LKŽ, III, p. 20.

420 Į tai, kad ir lietuvių pasaulėžiūroje ugnis suvokta kaip gyvybę skatinanti jėga, minėta, atkreipė dėmesį jau XIX a. lietuvių mitologijos tyrinėtojai T. Narbutas, J. Jaroševičius, J. Kraševskis.

421 R I 31.

422 R I 37.

423 R I 31.

424 R I 71.

425 R I 23, I 96, IV 12, IV 115 ir kt.

426 R I 23 ir kt.

Jo prašoma sūnaus, kuris pratęstų aukotojo giminę[427], sustiprinti gyvenimiškąsias jėgas[428]. Rigvedoje teigiama, kad nuo *Agni* einanti žmonių giminė, kad jis rodąs kelią saviems palikuonims. Galbūt todėl jis vadinamas žmonių tėvu[429].

Galbūt dėl įsivaizduoto ugnies buvimo gyvose būtybėse lietuvių kalboje atsirado populiarūs palyginimai su ugnimi, kurie reiškia „smarkus, greitas". Pvz., sakoma: *arklys kaip ugnis* (t. y. greitas). Kartais toks arklys tiesiog vadinamas *Kibirkščiu*[430]. Ir apie žmogų sakoma: *greitas kaip ugnis*, *greitas kaip kibirkštis* (labai greitai dirba)[431]. *Ugninis viesulas* – t. y. labai smarkus vėjas[432]. *Ugnies degiu* reiškia greitai[433]. Be abejo, tokiems palyginimams padėjo atsirasti ir išorinės ugnies ypatybės.

Lietuvių kalboje yra ir žodis *agnus*, reiškiantis greitumą ir smarkumą. Čia peršasi tiesioginės ir netiesioginės paralelės su indų *Agni* – ugnimi. „Didysis lietuvių kalbos žodynas" pateikia tokias žodžio *agnus* reikšmes[434]: smarkus, mitrus, apsukrus, guvus. Pvz., sakoma: *Tas tavo vaikas yra perdaug agnus*, *ana sena, o tokia agni*, *agnus nesiuntamas eina*, *tavo tėvas buvo agnus*, *agni karvė*. Žodis *agnus* reiškia ir *didelis, tvirtas, tvirtų kaulų, gero sudėjimo*. Pvz., *vyriškis agnų kaulų*, *ano kiaulė agnesnė už mūsų*, *agni boba*[435]. Ši reikšmė galbūt dar geriau patvirtina ugnies (t. y. pakankamo gyvybės kiekio) buvimą organizme.

Daiktavardžio *agnumas* reikšmė – smarkumas, judrumas, greitumas[436]. Pvz., *kas agnumas bobos: vyrui antausius apskaldo*, *tavo didelis agnumas, kad galėjai pergalėti*. Tą patį reiškia ir žodis *agnybė*[437] (t. y. agnumas, smarkumas). Prieveiksmis *agniai* reiškia „smarkiai, greitai, judriai, guviai, mitriai, apsukriai"[438]. Pvz., *ana greitai apsisuka prie visko*, *ir jis ėmė darbuotis agniai ir vikriai*.

Su ugnies buvimu organizme susiję populiarios metaforos, nurodančios žmogaus emocijas: *dega širdis* (t. y. pyksta), *dega nagai* (labai norisi), *dega akys*, *dega veidas* (gėda), *dega padai* (labai nekantru, neramu), *kibirkštis sukelti* (suer-

---

[427] R III 1, III 5, III 7, III 15, III 27 ir kt.

[428] R III 3.

[429] R I 81, II 2, II 5 ir kt. Tiesa, taip gali būti vadinama ir dėl kitų priežasčių (pvz., daugelyje tikėjimų svarbiausieji dievai vadinami tėvais ar motinomis). Vedose galima suprasti, kad *Agni* yra ir tėvas, ir sūnus to, kas jį uždega, kas aukoja auką.

[430] LKŽ, V, p. 728.

[431] LKŽ, V, p. 727.

[432] LKŽ, XVII, p. 380.

[433] LKFŽ, p. 285.

[434] LKŽ, I, p. 26.

[435] LKŽ, I, p. 26.

[436] LKŽ, I, p. 26.

[437] LKŽ, I, p. 26.

[438] LKŽ, I, p. 26.

zinti, sujaudinti), *pykčio kibirkštys*, *ugnimi apsipilti* (nurausti susigėdus), *ugnimi spjaudyti* (burnoti), *ugnimi spirti* (piktai atrėžti), *ugnį užkurti* (sukelti vaidus); taip pat palyginimai: *nurausti kaip ugnis* (susigėsti), *užsidegti kaip liepsna* (supykti), *ūmus kaip ugnis*, *širdingas kaip ugnis*, *piktas kaip ugnis*, *nuraudo kaip ugnis* ir kt.[439]. Tas, kuris „turi daug ugnies", kuris „dega", yra temperamentingas, karšto būdo, emocionalus.

Žodis *ugnis* lietuvių kalboje reiškia ir „karštis, įkarštis" (pvz., meilės ugnis, keršto ugnis). Žodis *ugningas* reiškia ir „karštas, liepsningas"[440] (pvz., ugningi žodžiai, ugningas žvilgsnis). Šios reikšmės nurodo didelį vidinį išgyvenimą, kurį nulemia vidinė ugnis.

Taigi ugnis lemia ir moralines, ir fizines asmens savybes. Kai kurios šios reikšmės yra negatyvios. Jos galbūt rodytų jau nebe pakankamą ugnies kiekį organizme, o jos perteklių. Šnekamojoje kalboje „apsvilęs" reiškia *skaudžiai pergyvenęs*, *žuvęs*, *kritęs*, t. y. pernelyg paveiktas ugnies.

Greičiausiai ugnies perteklių organizme rodo ir kai kurių susirgimų pavadinimų sąsajos su ugnimi. Išoriniai ligos požymiai kartais gali būti panašūs į ugnį. *Lekiančioji ugnis*[441] reiškia besimėtantį po kūną išbėrimą (čia galima prisiminti ir prietarą, kad ugnis už jos suteršimą gali keršyti žmogui išbėrimu). Be kita ko, žodis *ugnis* lietuvių kalboje reiškia ir „egzema, uždegimas"[442]. Lietuvių užkalbėjimuose su ugnimi lyginama liga rožė[443], pasireiškianti ryškiai raudona ribota dėme odoje, temperatūros pakilimu. Kalbant apie skirstančias kojas sakoma „gaidžiai gieda", jau suskirdusios vadinamos „raudonais gaidžiukais"[444]. *Juodoji ugnis* reiškia gangreną, kraujo užkrėtimą, kūno dalies apmirimą[445]. Apskritai, žmogus, kurio kūno temperatūra pakilusi – „karščiuoja", nereta sergančiojo diagnozė – „uždegimas".

G. Bašliaro (*G. Bachelard*) nuomone[446], karščiavimas, susirgimas liudija atsirandant nešvarumų tyroje gyvybinėje kraujo ugnyje, užtikrinančioje žmogaus egzistavimą.

Liaudies medicinoje įvairių vaistažolių, ypač ugniažolingų, vartojimas neretai yra skirtas kaip tik šiam vidiniam karščiui „ištraukti". Pavyzdžiui, *kad votis,*

---

[439] Visi šie pvz. iš LKŽ (II, p. 368-370, V, p. 727, XVII, p. 381-388).
[440] Visi šie pvz. iš LKŽ, XVII, p. 380-381.
[441] LKŽ, XVII, p. 386.
[442] Šie pavyzdžiai iš LKŽ, XVII, p. 381-388.
[443] DLKŽ, p. 671. T.p. žr. – Vaitkevičienė, 2001, p. 40.
[444] FZ, p. 176.
[445] FŽ, p. 760. Gangrena, kraujo užsikrėtimas rusų kalboje vadinamas ir *Антонов огонь*.
[446] Bachelard, 1993, p. 85.

tai ugnialapį [šalpusnį] prisidėk, tai ugnį ištrauks[447]. Gyslotis, dedamas ant žaizdų, dar vadinamas ir traukažole, trauklapiu[448]. Tam tikros ligos yra gydomos atstatant teigiamus ryšius su ugnimi, kadangi jos atsiranda pažeidus santykius su ugnimi[449].

Apskritai galima atsekti kraujo, karšto fiziologinio skysčio, ryšį su ugnimi. Minėta, kad lietuvių tautosakoje ugnis gali būti kilusi ir iš mitinių personažų kraujo – Liuciferio[450] ar Dievo[451], Jėzaus[452]. Kraujas – vienas iš ugnies įsikūnijimų rusų užkalbėjimuose. Čia jis vaizduojamas kaip ugninė upė, verdantis šaltinis: *У него бы тело тлело,...а кровь ключом кипела...*[453], *как печь топится, и из печи пламя пашет, – так у меня, раба Божия, кровь и рана утихала и переставала*[454]. Panašūs ir lietuvių užkalbėjimai nuo kraujavimo: *Ugniavystas kraujas, paparčio žiedas. Aprimo upė. Tegu šitas kraujas nustos tekėt*[455].

Tiesiogiai su ugnimi susijęs karštis. Žodžio *karštis* reikšmės, vartojamos lietuvių kalboje, panašios į ugnies reikšmes (greta pagrindinės jų reikšmės)[456]. *Karštis* reiškia: 1) karštumas, kaitra; 2) pakilusi kūno temperatūra; 3) įkarštis, entuziazmas, užsidegimas. *Karštai ginčytis* – vadinasi, labai smarkiai ginčytis, *karštai sveikinti* – labai nuoširdžiai sveikinti. *Karštas* reiškia ir „smarkus, ūmus" bei „užsidegęs". *Karštinė* reiškia karštymetį, patį darbymetį, taip pat turi ir šiltinės reikšmę[457]. *Karštis užšoko ant galvos* – pamišo[458].

Įvairiuose kraštuose egzistavo tikėjimai, kad vidinis organizmo „karštis" padeda bendrauti su dieviškomis būtybėmis[459]. Šį organizmo karštį galėjo sustiprinti tam tikrų produktų vartojimas. Daug „ugnies" manyta esant aštriuose produktuose: jie degina, kelia karštį. Galbūt kaip tik todėl viena iš populiariausių namų židinio ugniai skirtų aukų Lietuvoje buvo druska. *Kas sūriai valgo, tas*

---

[447] LKŽ, XVII, p. 378.
[448] Augalai ir kosmetika, 1987, p. 38.
[449] Žr. skyrelį „Apvalymo funkcija".
[450] LT, IV, p. 165.
[451] LTR 462/22.
[452] BLS, p. 10.
[453] Zavjalova, p. 8.-„Jo kūnas ruseno,...o kraujas versme kunkuliavo..."
[454] Великорусские заклинания, 1994, p. 67. - „Kaip kad krosnis kūrenasi ir iš krosnies liepsna kyla,- taip ir mano, Dievo tarno, žaizda gijo, kraujas tekėti liovėsi."
[455] LT, V, p. 898.
[456] LKŽ, V, p. 326.
[457] LKŽ, V, p. 325.
[458] FŽ, p. 272.
[459] Eliade, 1974, p. 363, p. 475. Pavyzdžiui, Australijoje, Okeanijoje raganiai siekdavo, kad jų kūnas būtų „degantis" (to jie pasiekdavo valgydami aštrų maistą ir gerdami sūrų vandenį). Panašios idėjos gyvavo ir Indijoje. Čia tikėta, kad žmonės, bendraudami su dievais, tampa „įkaitusiais".

velnio nebijo[460]. Ir priešingai, lietuvių tikėjimai liudija, kad velnias druskos nemėgsta, nuo jo jį miegas, labai pavojinga jo silpnybė, ima[461]. Velnias prašo valgį virti be druskos[462].

Labai paplitęs tikėjimas, kad vidinį, „magišką karštį", sustiprina narkotinių medžiagų vartojimas. Narkotinė intoksikacija padaro žmogų „degantį". Taip mechaniniu būdu buvo siekiama įgauti „vidinio karščio" ir pasiekti transą[463]. Gerdamas alkoholinius gėrimus, tikėta, žmogus taip pat padidina organizmo „vidinį karštį". Todėl įvairių kraštų religinėje praktikoje apeigų metu neretai buvo vartojami svaigieji gėrimai. Indų, iraniečių *Soma* – ir dievas, ir drauge svaiginamasis religinės praktikos gėrimas, skysto pavidalo *Agni*, kuriame paslėpta gyvybinė pradžia, jėga, teikianti amžiną jėgą ir jaunystę[464].

Ugnies, ugnies įkūrimo sąsajas su visos egzistencijos, gyvybės pradžia rodo žodžio *kurti* reikšmės. Lietuvių kalboje „kurti" reiškia[465]: 1) degti, 2) steigti, organizuoti, 3) ką nors daryti mokslo, meno, literatūros ar kitose srityse, 4) greitai bėgti, 5) spirti, versti, reikalauti.

Kūrybinė ugnies galia matyti vediškos ugnies – *Agni* – gretinime su kūrėju – poetu. Taip Rigvedoje ugnies dievybė pavadinama ne kartą. Kaip poetas jis išmano daugiau už visus[466], žino visas poetines galimybes[467], yra puikios kalbos meistras[468], turi ypatingų gabumų[469]. Jam tarnauja poetai[470], kurie kreipiasi į savo mokytoją gražiai pasakytomis kalbomis[471]. Jie prašo suteikti įkvėpimo[472] ir kt., mat jis valdo poezijos jėgas, sužadina poetines mintis, kurios padeda gimti sėkmės vertiems himnams[473]. Pasak D. Razausko, galima gretinti senovės indų *tapas* („kūrybinė kaitra") ir veiksmažodį *tapati*, kuris sietinas su žodžiais „kaitina, šildo"[474].

Kaip pastebėjo V. Toporovas[475], poetas turi sugebėjimą vaizduote įsiskverbti į praeitį, į „sutvėrimo laiką". Poetas perteikia viso kolektyvo tradiciją, sudie-

---

460 LKŽ, 14, p. 220.
461 Balys, 1998, p. 118.
462 LTR 405/205.
463 Eliade, 1974, p. 335.
464 Рагозина, 1905, p. 477.
465 DLKŽ, p. 348.
466 R I 171.
467 R III 1.
468 R I 9.
469 R II 5.
470 R I 31.
471 R I 36.
472 R I 79, II 9.
473 R IV 2.
474 Razauskas, 2000.
475 Toporov, 2002, p.54-56.

vintą atmintį. Poetas, kaip ir ugnis, yra tarpininkas: jis susijęs ir su Dangumi, ir su Žeme, ir su Požemiu, su ateitimi ir praeitimi, gyvenimu ir mirtimi. Poeto ir „kūrėjo“, to, kuris „kuria“, sąsajos akivaizdžios ir lietuvių kalboje. Termino „kurti“ etimologija patvirtintų ir ugnies reikšmę kosmogonijos procese: pasaulis buvo „sukurtas“[476].

Tačiau nors ugnis užtikrina organizmo gyvybingumą, ugninės prigimties kai kada gali būti ir vėlės[477]. Galbūt tai ugnelės, apleidusios žmogaus kūnus.

Taigi lietuvių kalbos žodžiai, susiję su ugnimi, bei palyginimai su ja turi tokias reikšmes:

- smarkumo, greitumo, judrumo, tvirtumo, didumo;
- gėdos, pykčio, nekantravimo;
- susirgimo, uždegimo, karščiavimo;
- įkarščio, entuziazmo, įkvėpimo.

Visos jos liudija ugnies kaip egzistencinio pagrindo supratimą. Panašias reikšmes žodžiai, susiję su ugnimi, turi ir kitose kalbose.

Ugnis mitopetiniame pasaulėvaizdyje suvokta kaip glūdinti ne tik augaluose, gyvūnuose, žmonėse, bet ir įvairiuose kituose pasaulio objektuose, šiuolaikinio žmogaus mąstymu įvardinamuose kaip negyvos substancijos.

Ugnies buvimą akmenyje liudija aiškinimas, kodėl galima išskelti ugnį iš akmens: ji ten paprasčiausiai yra. Lietuvoje tikėta, kad *Pirmąją ugnį išskėlė iš titnago kempine*, kad *Jau pats Adomas ugnį skeltuvu skelia*[478], *Net ir Kristus išradęs ugnį iš akmenia*[479], *ugnis atsirado iš akmenio*[480], *Šv. Jurgis jojo, ir po arklio kojomis žybtelėjo ugnis. Žmonės rado titnagą*[481] ir kt. Rusų užkalbėjimuose ugnis vaizduojama uždaryta akmenyje, kaip sakraliniame žemės centre[482].

Lietuvoje, kaip ir daugelyje kraštų, praktikuotas ugnies gavimo būdas skeliant iš akmens[483]. Ugnis skelta iš titnago. Skeliant ugnį iš titnago dažniausiai

---

476 Žr. skyrelį „Kosmogoninė funkcija“.

477 Kartais žiburiniai yra interpretuojami kaip dūšios (LTR 1585/110, LTR 1192/717 ir kt.), savižudžių (LTR 1039/1639), nužudytų žmonių vėlės (LTR 1056/39) ir pan. Be to, lietuvių tradicijoje populiarus atgailaujančių sielų, kenčiančių ugnyje, vaizdinys (tiesa, greičiausiai įtakotas krikščionybės).

478 LTR 2376/15, 2345.

479 LTR 2363/34.

480 LTR 64.

481 LTR 3874/6.

482 Zavjalova, 1998, p. 9-10.

483 Pagal išlikusius duomenis atrodytų, kad Lietuvoje buvo populiaresnis ugnies gavimas skeliant ją titnagu nei trinant medį. Tačiau ar taip buvo visą laiką ir kuris būdas yra senesnis - neaišku. Ši problema neaiški apskritai visoje teorinėje literatūroje apie ugnies kilmę įvairiuose kraštuose. Beveik visi rašiusieji šiuo klausimu (t. y. kuris yra pirmesnis ugnies gavimo būdas - trynimas ar

kaip deglas buvo naudojamos rūgštyje išmirkytos ir išdžiovintos kempinės, o suvalkiečiai turėjo vadinamąjį „purvelį" – susuktą marškonį skudurą, smarkiai apdegintą, bet dar nesukritusį. Toks ugnies gavimo būdas Lietuvoje praktikuotas net iki XX a.[484] *Kempines sausas išmirkydavo duonos rūgštyje, išdžiovindavo ir tarp dviejų akmenų skeldavo*[485], *Ėmė titnagą, peilį, nuo medžių pinties ir skeldavo*[486].

Akmuo, susijęs su chtoniškuoju pasauliu, drauge yra ir vienas Perkūno atributų. Iš Perkūno akmenų perkūnijos metu skyla kibirkštys. Pasitaiko tikėjimų, kuriuose aiškinama, kad Perkūno kulka buvusi iš titnago – akmens, kuriuo įskeliama ugnis[487]. Tačiau drauge *už tai į akmenis muša perkūnas, kad dažniausiai ten sėdi velnias*[488].

Tautosakoje galima rasti ir sąsajų tarp ugnies bei pinigų. Ugnis gali pavirsti į pinigus: pavyzdžiui, žarijos gali virsti monetomis[489]; pinigai gali pasirodyti ugniniu pavidalu – kaip „degantys pinigai"[490]. Nešantis pinigus aitvaras, minėta, ne kokio kito, bet visada ugninio pavidalo. Ten, kur paslėptas lobis, neretai matoma ugnelė – pinigai „valosi": *Degdami pinigai nusivala ir pasidara vėl kai nauji*[491]. Dar akivaizdesnis aukso „ugninis" pavidalas[492]: jis ne kas kita kaip kieta ugnis. Kaip pastebėjo D. Vaitkevičienė, kaip ugnies manifestacija auksas koreliuojamas su kitomis ugninėmis figūromis, pavyzdžiui, krauju ar rože[493].

---

skėlimas) manė, kad ankstyvesnis yra trynimas, tačiau B. F. Poršniovas, rinkęs duomenis iš visų pasaulio dalių ir juos grupavęs, teigė, kad kaip tik seniausias ugnies gavimo būdas yra jos skėlimas iš akmens. - Поршнев, 1955, p. 1.

[484] Balys, 1944, p. 98.

[485] LTR 2386/186.

[486] LTR 2340.

[487] Lietuvių religija ir mitologija, 1999, p. 299. Tiesa, dažniausiai Perkūno kulkomis buvo laikomi belemnitai arba senovinių laikų akmeniniai kirvukai.

[488] LTR 739/63.

[489] LT, IV, p. 568.

[490] Tautosakoje populiarus „degančių lobių" siužetas. Žr. taip pat Greimas, 1990, p. 77-78.

[491] LTR 2989/366

[492] Greimas, 1990, p. 777-78, Vaitkevičienė, 2001, p. 53-56.

[493] Vaitkevičienė, 2001, p. 54, 60.

II. UGNIS RITUALINĖJE PRAKTIKOJE

Visas pasaulio sferas ir objektus persmelkiančios, egzistenciją palaikančios ugnies samprata nulėmė ir ugnies reikšmę senajame kulte, ugnies panaudojimo ypatumus ir jų prasmę įvairiose apeigose. Kaip universalus pirminis elementas ugnis plačiai naudota įvairių kraštų ritualinėje praktikoje.

Lietuvių tradicijoje ugnį, kaip svarbų apeigų elementą, galima matyti tiek ikikrikščioniškuose ritualuose, tiek įvairiose vėlyvesniame laikotarpyje fiksuotuose etnografinėse apeigose. Ritualinio elgesio su ugnimi apraiškų galima rasti ir palyginti vėlyvoje kasdienio elgesio su ugnimi reglamentacijoje.

Kadangi empirinis apeiginis ugnies panaudojimas buvo labai įvairus, norint apibūdinti šio panaudojimo mitologinę prasmę, iš pradžių siekta susisteminti ugnies panaudojimo atvejus ritualinėje praktikoje: išskiriamos ir trumpai apibūdinamos ritualinės ugnies rūšys, aptariamas specifiškai reglamentuotas elgesys su ugnimi kasdienėje būtyje. Vėliau pereinama prie ugnies panaudojimo ritualinėje praktikoje mitinės prasmės analizės – sąlyginai atskiriamos ir nagrinėjamos ritualinės ugnies funkcijos.

1. UGNIES RŪŠYS

Kaip jau minėta, istoriniai šaltiniai, pradedant XII a., liudijo Lietuvoje buvusį ugnies garbinimą. Tačiau neaišku, ar egzistavo ugnies kultas, ar ugnis tik gerbta kaip svarbus ritualinių veiksmų elementas, jų sudedamoji dalis. Ugnies kultas reikštų tai, kad buvo garbinama pati ugnis kaip hierofanija ar kaip specifinė ugnies dievybė, atliekamos apeigos, skirtos būtent ugniai. Tuo tarpu ugnies panaudojimo kulte atvejai gali būti patys įvairiausi. Ugnis, kaip universali šventa stichija, įvairiuose kraštuose buvo svarbus įvairių ritualų elementas, nors daug kur jai pačiai skirto garbinimo nebuvo.

Remiantis įvairių šaltinių duomenimis, lietuvių tradicijoje sąlyginai galima išskirti buvus keletą specifinių ugnies rūšių, su kuriomis siejosi vienokios ar kitokios apeigos.

Lietuvių tautosakoje ir netgi XX a. pradžią pasiekusiuose papročiuose gerai paliudytas namų židinio ugnies gerbimas bei su židinio ugnimi susiję papročiai[494]. Namų židinio kultas ypač paplitęs vėsesnio klimato kraštuose. Namų židinio ugnies priežiūra dažniausiai buvo namų šeimininkių – moterų pareiga. Be to, ypa-

---

[494] Žr. skyrių „Ugnies dievybių įvaizdžiai“; taip pat skyrelį „Elgesio su ugnimi reglamentacija“.

tingi ritualai buvo skirti ir ūkiniuose pastatuose, visų pirma – jaujoje kūrentai ugniai[495]. Šaltiniai pateikia ne tik tokios ugnies vardus, bet ir nemažai su ja susijusių apeigų. Šios ugnies priežiūra, kiek galima spręsti pagal išlikusius šaltinius, buvo ūkio šeimininkų – vyrų privilegija.

Sodybose tam tikru periodu greičiausiai buvo kuriama ir aukojimo ugnis ne pastate. Ją pasitelkus, tikriausiai komunikuota su dievais – jiems skirtos aukos būdavo sudeginamos. Pasak V. Urbanavičiaus, tokiais aukurais buvo akmenys, kurių viršutinėje plokštumoje išskobti smailiadugniai dubenys[496]. Tačiau toks „naminių" aukurų naudojimas greičiausiai nebuvo paplitęs visą laiką. Galbūt jis imtas praktikuoti tik panteone iškilus Perkūnui ir drauge sustiprėjus „dangiškajai" religijai. Tačiau labiau tikėtina, kad tokie naminiai aukurai atsirado tik įvedus krikščionybę ir panaikinus senosios religijos šventvietes.

Greta naminėje aplinkoje gerbtos ugnies, šaltiniai kalbėjo ir apie šventvietėse kūrentą ugnį, neretai nurodant, kad ji buvo netgi šventviečių centras. M. Djakonovo nuomone, viešasis ugnies kultas egzistavo karšto klimato kraštuose, ypač tokiuose, kur židinys buvo ne name. Ten, kur židinys buvo namo viduje, ugnies kulto už namų sienų nebuvo. Kita vertus, net ir ten, kur namuose nėra židinio, ne visur yra viešasis ugnies garbinimas, tik ugnis tarnauja kulto objektu[497].

Primygtiniai istorinių šaltinių liudijimai apie baltų amžinąją ugnį, besikūrenusią šventviečių centre, leidžia manyti, kad jie teigia realiai egzistavusią tradiciją. Galbūt kaip tik šią tradiciją atkartoja ir ilgiau išlikusios apeigos su namų židiniu. Kaip pastebėjo A. J. Greimas[498], XVI a. visuomenėje pasireiškė religinės praktikos erdvės mažėjimas, nuo valsčiaus ribose vykstančių iškilmių pereinant į kaimo bendruomenės šventes, o iš ten jau į grynai šeimyninį kultą. Jo manymu, galima įsivaizduoti, kad tokios socialinio religingumo formos, pakankamai ryškios XVI – XVIII a., visai patikimai atvaizduoja valstybinę XIII – XIV a. religiją, į kurios rėmus jas galima įrašyti: jos be sunkumų dera su visai tautai bendra, suverenius dievus išpažįstančia, viešą kultą praktikuojančia religija. O XIX –

---

[495] Žr. skyrių „Ugnies dievybių įvaizdžiai".

[496] Urbanavičius, 1994, p. 2. Akmenų su smailiadugniais dubenimis randama senose Šiaurės ir vidurio Lietuvos kaimavietėse, senų sodybų vietose. Prie tų akmenų būta duobių, kuriose rasta XVII a. priklausančių puodų šukių, o kai kur ir degėsių. Tiesa, funkciškai šie akmenys panašūs ir į bažnyčiose esančius akmenis šventam vandeniui laikyti. – Vaitkevičius, 2003, p. 103. V. Vaitkevičius teigia, kad akmenų su smailiadugniais dubenimis paskirties klausimas tebėra atviras. – Vaitkevičius, 2003, p. 113.

[497] Pavyzdžiui, pas australiečius, papuasus, Ugnies žemės gyventojus, bušmenus ir kt. nėra namų židinio gerbimo - čia juk karšto klimato kraštai, kur gyvenamasis pastatas neapšildomas, o maistas gaminamas atvirame ore. Namų židinys čia neįasmeninamas ir negarbinamas vien tik todėl, kad jo čia paprasčiausiai nėra. - Дьяконов, 1990, p. 125.

[498] Greimas, 1990, p. 448.

XX a. papročiai ir etnografiniai faktai dauguma atvejų gali būti aiškinami kaip prasmės netekusių apeigų stereotipiniai atkartojimai.

Tačiau apie nuo neatmenų laikų iki krikščionybės paplitimo besikūrenusią amžinąją ugnį šventvietėse greičiausiai kalbėti nereikėtų. Įtikinamu religijotyrininko G. Beresnevičiaus teigimu, amžinosios ugnies, tapusios kultiniu baltų centru, atsiradimas datuotinas pirmojo tūkstantmečio po Kr. viduriu[499] . Amžinosios ugnies idėjos plitimą mokslininkas siejo su zaratustriniu Iranu.

Amžinoji ugnis šventvietėse buvo palaikoma nuolat besikūrenanti. Šios ugnies priežiūra buvo kulto tarnų kompetencija[500] . Jos užgesimas laikytas labai blogu ženklu, didele nelaime. Istorinių šaltinių liudijimu, prastai ja rūpinęsi šventikai buvo baudžiami. Tokių šventviečių su besikūrenančia amžinąją ugnimi greičiausiai buvo tik atskirose apylinkėse, o ne kiekviename kaime.

G. Beresnevičius, sekdamas P. Klimu, teigė, kad nuo amžinosios ugnies reikėtų skirti šventvietėse kūrentą aukojimo ugnį. Tyrinėtojo nuomone, buvo didelis skirtumas tarp šventosios ugnies, kuri degė „amžinai" ir kurią, ko gero, reikėtų laikyti specifine kultine ugnimi, bei „aukojimo" ugnies, kuri būdavo įkuriama kartkartėm, deginant tam tikrą auką[501] . Tačiau neatmestina galimybė, kad buvo aukojama ir „amžinojoje“ ugnyje.

Šventvietėse kūrentą ugnį baltų kraštuose neabejotinai patvirtina ir archeologinė medžiaga[502] . Lietuvos teritorijoje randami buvusieji aukų židiniai ir alkavietės jau iš vėlyvojo neolito laikotarpio[503] . Archeologinių tyrimų duomenimis, šventvietėse prie ritinio formos dubenuotųjų akmenų buvo kūrenama ugnis[504] .

Ugnies rūšių skyrimą galima matyti ir vedinio laikotarpio Indijoje. Ten buvo atliekami aukojimai su šventąja židinio ugnimi (*garapatija*), taip pat su specialia aukojimo ugnimi (*achavasurija*), skirta dievų garbei[505] . Su šiomis abiejų rūšių ugnimis susijęs vediškasis *Agni* vaizdinys. *Agni* traktuotas ir kaip mediatorius tarp aukotojo ir dievų (ugnis buvo priemonė bendrauti su dievais), drauge ir pats *Agni* vadinamas dievybe ir aukos aukojamos jam pačiam. Senovės Romoje

---

[499] Beresnevičius, 2002, p. 85.

[500] Beresnevičius spėjo, kad kaip tik amžinosios negęstančios ugnies palaikymo mechanizmas lėmė sakralinio luomo hierarchiją. – Beresnevičius, 1988, p. 33, Beresnevičius, 2001.

[501] Beresnevičius, 1998, p. 28. G. Beresnevičiaus nuomone, tai patvirtina J. Dlugošo informacija, jog Jogaila Vilniuje liepęs užgesinti amžinąją ugnį, po to - išgriauti aukurą, kuriame buvo deginamos aukos dievams.

[502] Laurinkienė, 1996, p. 84.

[503] Rimantienė, 1984, p. 266-268.

[504] V. Vaitkevičiaus liudijimu, ritinio formos akmenų su plokščiadugniais akmenimis Lietuvoje per 30 metų užfiksuota 35. Negausus žinomas tokių akmenų kiekis esą leistų spėti, kad su šiais akmenimis siejosi ne vienintelis, bet tik „specializuotas“ šventviečių tipas. – Vaitkevičius, 2003, p. 106.

[505] Chantepie de la Saussage, 1914, p. 529.

vienais atvejais tam tikrose šventvietėse degė amžinoji ugnis, kuri čia pati ir buvo garbinama (plg. Vestos šventyklos), kitais atvejais ugnis kūrenta kitų dievų garbei.

Specifine kultine ugnimi greičiausiai reikėtų laikyti mirusiųjų deginimo laužų ugnį. Kaip minėta, kai kurie istoriniai šaltiniai nurodo, kad miškuose buvo įrengtos specialios laužavietės, kuriose kiekviena šeima degino savo mirusiųjų palaikus. Su mirusiųjų deginimo laužų ugnimi galbūt siejasi ir etnografiniai (tiesa, negausūs) liudijimai, kad laužai Lietuvoje buvo deginami minint mirusiuosius kapinėse[506]. Galbūt su tokiais laužais siejasi per Vėlines plačiai paplitęs paprotys kapinėse deginti žvakutes (tiesa, daugumos etnologų teigimu, žinomas tik nuo XX a. I pusės): tai gali būti modifikuota senovinė tradicija. Be to, šis žvakučių deginimas ant mirusiųjų kapų kelia asociacijas ir su senuosiuose istoriniuose šaltiniuose paliudytais žvakučių žibinimais miškuose[507]. Tiesa, ten žvakučių deginimo paskirtis nekonkretizuojama, tačiau neatmestina prielaida, kad jos buvo skirtos mirusiesiems. Ši tradicija galėjo nunykti, paveikta krikščionybės, o vėliau tarsi iš naujo atgimti tik XX a. Šią ugnį galbūt būtų galima palyginti su trečiąja ugnies rūšimi vedinėje Indijoje (greta židinio ir specifinės aukojimo ugnių) – „pietine ugnimi" (*dagšinagni*), skirta numirėlių vėlių ir demonų garbei[508].

Tam tikra savita ritualine ugnimi galbūt galima laikyti ir vėlyvoje etnografinėje tradicijoje paliudytus vadinamuosius „nelaimės laužus", kurie buvo kuriami gresiant tam tikrai nelaimei. Tiesa, gali būti, kad šie laužai – tai palyginti vėlyva aukojimo ugnių transformacija, nors neatmestina ir galimybė, kad jų šaknys kaip tik yra ypatingai senos. Įvairių etnografinių švenčių metu kūrenti laužai taip pat gali būti tam tikra šių „nelaimės" ugnių ar „aukojimo" ugnies modifikacija.

2. ELGESIO SU UGNIMI REGLAMENTACIJA

Nors ugnis, viena pirminių pasaulio stichijų, buvo laikoma šventa ir savo prigimtimi „švaria", be to, turinčia savybę pati „valytis", tačiau jos „pirmapradį" švarumą ir sakralumą derėjo palaikyti.

XIX a. pabaigos – XX a. pradžios etnografinė ir tautosakinė medžiaga pa-

[506] Tokia tradicija Marcinkonių kapinėse buvo žinoma iki XX a. pr. Pasak B. Buračo, mirusiems ant kapų dar XX a. pradžioje degindavo žvakutes (bei dėdavo margučius) ir per Velykas. - Buračas, 1993, p. 296.

[507] Žr. skyrelį „Istorinių šaltinių informacija apie ugnį ir su ja susijusius ritualus".

[508] Chantepie de la Saussage, 1914, p. 529. Pagrįstai senąsias lietuvių nekrokulto vietas interpretavo P. Tarasenka straipsnyje „Senovinės lietuvių šventovės" (1926), siedamas jas su vietovėmis, kurių pavadinimo kamienas yra *rom-ram* arba *rag-rog*. - Lietuvių mitologija, 1995, II, p. 235-246.

teikia labai daug informacijos apie tai, kaip, tikėta, derėjo elgtis su ugnimi. Kad ugnis būtų švari, ją saugojo nuo užteršimo. Kad ugnis nebūtų užteršta, Lietuvoje (kaip ir kituose kraštuose) egzistavo griežti draudimai, kaip negalima su ja elgtis: į ugnį negalima spjaudyti, pilti nešvariu vandeniu, šlapintis ant ugnies, jos pūsti, su ja žaisti, mindžioti kojomis, žengti per ją ir panašiai – tokie veiksmai ugnį labai įžeistų, užterštų, dėl to ugnis nebetektų savo šventumo, o pagal užrašytus tikėjimus – ji atkeršytų[509] .

Labai dideliu įžeidimu ugniai ir jos užteršimu Lietuvoje buvo laikomas spjovimas į ugnį: *Kas spjaudo į ugnį, tam apšąšta lūpos*[510] , arba liežuvis[511] . Kartais paaiškinama, kas įvyktų, jei draudimo būtų nesilaikoma: *Jei spjaudai į ugnelę, tai Dievui į akis spjaudai*[512] , *Kas spjaudo į ugnį, turės tas degti pragare*[513] , *Negalima spjaudyti, nes ugnis gali supykti ir atkeršyti – padeginėti namus*, *Kas spjaus ant ugnies, tas po mirties tas po mirties turės laižyti karštą plytą*[514] . Jokiu būdu negalima pilti ugnies nešvariu vandeniu, nes ji užpyks[515]. Kartais paaiškinama, kodėl tokiu atveju ugnis supyksta: *Nešvariu vandeniu ugnies gesyti negalima – ugniai akis užterši*[516] , *Ugnį gesinti nešvariu vandeniu negalima, nes ji gali supykti ir sukelti gaisrą*[517], *nes ji šventa.* Pasitaiko ir draudimas pilti ugnį drungnu vandeniu. Ypač buvo draudžiama šlapintis ant ugnies, nes už tai ji keršys: sudegins ar spuogais apibers[518] , nagus nuvarys[519] , lyties organai nuparks[520] . Ugnis galėjo būti užteršta ir ją mindžiojant: *Ugnies negalima kojomis spardyti arba su koja išlindusius iš pečiaus pagalius gilyn stumti – tada ugnis gali tą žmogų nubausti, katras jos nešeravoja*[521] . Negalima ir žengti per ugnį, nes apšaši[522] . Taip pat nevalia ugnies negražiais vardais vadinti[523]. Negalima ugnies ir pūsti, nes lūpos ištins[524] , ar naktį susišlapinsi[525] . Populiarūs buvo ir su prietarais sumišę draudimai vaikams žaisti su ugnimi. *Su ugnimi vaikai neturi žaisti – naktį į*

---

509 Aišku, tokie draudimai buvo ir tam tikra drausminamoji, auklėjamoji priemonė.

510 LTR 1351/200, 1280/183, LTR 187/3.

511 LTR 447/87, 1582/60, 2338/43, 2363/46, 143/58 ir kt.

512 LTR 2363/277.

513 LTR 2363/44, 14/360.

514 LTR 147/98, 1433/32, 451/98, 1433/ 32,451/393, 1560/17, 1582/60 ir kt.

515 LTR 1555/134, 2337/150, 2307/4, 1312/59 ir kt.

516 LTR 1665/29.

517 LTR 2340/ 17, 2338/25, 2338/28 ir kt.

518 LTR 549/174.

519 LTR 1310/310.

520 LTR 2338/37, 2338/14, 2338/42 ir kt.

521 LTR 2019/196.

522 LTR 2308/15.

523 LTR 369/141.

524 LTR 1659/5.

525 LTR 440/168, 369/142.

lovą prisišlapins[526]. Apskritai su ugnimi nedera niekam išdykauti, nes galima naktį lovoje susišlapyti[527]. Sakoma: *Ugnis yra gyvas padaras. Reikia su ja gražiai ir atsargiai elgtis*[528], *Ugnis yra gyva, dėl to ji pavojinga ir ją keravoti reikia, saugoti. Priliks anglis, ir gali namas užsidegti*[529].

Blogai užlaikoma ugnis žada kerštauti ir „eiti pasivaikščioti" – t. y. sudeginti savo šeimininko namus arba bent jį pabauginti. Atsitinką, kad staiga krosnyje išgęstančios visos žarijos, o ugnis kamuoliu išeinanti į trobą ir vaikščiojanti. Tada reikią svarbiausia ramiai užsilaikyti, nejudėti, ypač saugotis nesušukti, tai ugnis pavaikščios po gryčią ir vėl sugrįš į krosnį; o jei sušuksi, tai ugnis išsigąs, ugnies kamuolys subyrės ir uždegs trobą. Išėjusi pasivaikščioti ugnis gali sau vėl kuo ramiausiai sugrįžti į krosnį arba gali ir uždegti šeimininko namus. Tai sieta su tuo, kaip šeimininkas prižiūri ugnį, ar pakankamai ją gerbia: *Kartais išeina ugnies kamuolys iš pečiaus pasivaikščioti. Jei geruoju, tai apeina apie trobą ar taip pavaikščioja, ir vėl sugrįžta į pečių, o jei piktuoju, tai jama ir uždega trobas*[530].

Ugnis „išeina pasivaikščioti" užmiršus ją peržegnoti[531], kūrenant ugnį per sumą[532], gesinant ugnį pamazgomis[533], nešvariu vandeniu[534], kepant iš eilės septynis penktadienius duoną[535]. *Viena gaspadinė ugnį visada gesydavusi myžalais ir srutomis. Kartą jai bekūrenant pečių ugnis iššoko iš pečiaus ir sudegino namus*[536]. Ugnis eina pasivaikščioti ir tada, kai per daug karšta: *Kai per daug karšta, ugnis išeina pasivaikščioti, mat karštis dusina ugnį*[537].

Kad ugnis būtų tinkamai prižiūrima, išsaugotų savo pirmapradį švarumą, reikėjo su ja tinkamai apsieiti. Svarbu buvo ugnį nuolatos „maitinti" – tai, be abejo, siejosi su aukojimu ugniai, taip pat užtikrino ugnies degimo palaikymą[538]. Galima rasti tekstų, tiesa, ne iš Lietuvos, kuriuose žodžiai „ugnies maistas" turi ir tiesioginę prasmę: tikėta, kad ugnis maitinasi it gyva būtybė. G. Bašliaras citavo vieną XVI a. autorių, kuris atkreipė dėmesį, kad *Egiptiečiai ją (ugnį) laikė plėšriu ir nepasotinamu žvėrimi, ryjančiu visa, kas gimsta ir auga, galiausiai ir patį save, kai gerai „prisiganęs" ir prisiėdęs, neberanda kito pašaro bei maisto; ka-*

---

526 LTR 4550/173, 2323/274.
527 LTR 746/48, 2338/26.
528 LTR 1508/220.
529 LTR 4638/49.
530 LTR 2376/18.
531 LTR 2412/13, 5001/55, 1252/149 ir kt.
532 LTR 1796/53.
533 LTR 1994/23.
534 LTR 1912/11.
535 LTR 4232/46.
536 LTR 1882/159.
537 LTR 3978/133.
538 Žr. skyrelį „Tarpininkavimo funkcija".

dangi skleisdamas karštį ir būdamas judrus, jis negali apsieiti be maisto ir oro, kad kvėpuotų[539] .

Taip pat namų židinio ugnį reikėjo „maudyti": *Kiti taip šėravodavo ugnį: kai įkaista žarijas duobėn, pastato katiliuką čysto vandenio, sako: Ugnele, pasmaudyk, atilsėk. Tų namų nigdi griaudimas nedaužo ir ugnis nedegina*[540] . Ugnies maitinime dar būtų galima įžiūrėti komunikaciją su kitomis būtybėmis ar dievybėmis, o ugnies „maudymas" – jau grynai su pačia ugnimi susijusi apeiga, su apeiginei ugniai keltu idealaus „švarumo" reikalavimu.

Visoje Lietuvoje buvo žinomas paprotys prieš įkuriant ugnį peržegnoti, o baigus kūrenti gražiai sukaupti žarijas bei pelenus ir peržegnoti. Tai buvo vadinama „patalo ugniai klojimu". *Pakloti ugniai patalą reiškia peržegnoti ir tris „Sveika Marija" sukalbėti*[541] . Buvo tikima, kad peržegnota ugnis per daug neįsiliepsnoja ir malkos nespragsi, taip pat pašalinamas gaisro pavojus. Jei taip nedaroma, ugnis išeinanti „pasivaikščioti" ir sudeginanti namus. *Einant gulti reik užžarstyti ugnelę, peržegnoti ir sakyti: Šventa Gabija, būk rami ant vietos. Jei taip padarysi, tai ugnelė neišeis*[542] . Apskritai tikėta, kad peržegnojus kokį daiktą, pvz. duonkepę[543] , ar pirkią[544] , kilus gaisrui tas daiktas nesudegs. Tiesa, kryžiaus ženklo apsauga labai siejasi jau su krikščioniška tradicija.

Klojant ugniai patalą, drauge buvo kalbamos ir maldos. Jose prašoma, kad ugnis būtų rami, nevaikščiotų ir nesukeltų gaisro. Įžiebę ugnį sakydavo: *Švinta Gabija, švinta Gabieta, neik iš vietos, būk ant šios vietos*[545] . Kitur į ugnį kreipdavosi: *Šv. Gabija, stovėk ant vietos*[546] , *Ugnele, brungele, dek savo vietoj, kur tau dievas pavalijo būti*[547] , *Šv. Gabieta, gyvenk spakainiai*[548] , *Ugnele Gabijonėle, nekurstoma nedek, užklostoma miegok ir nevaikščiok po šios namelius*[549] , *Šv. Gabieta, gyvenk su mumis labą naktį*"[550] , *Šv. Gabieta, gyvenk savo vietoj*[551] , *Šv. Tamuonija, tamavokis unt vietos*[552] . Dauguma šių maldelių yra susipynusios su krikščionybe. Žmonės, kreipdamiesi į ugnį, į Gabiją, pridurdavo dar ir Šv. Agotą

539 Bachelard, 1993, p. 60.
540 Balys, 1944, p. 48.
541 LTR 3247/27, 2337/109, 2387/151, 2338/53 ir kt.
542 LP, I, p. 131, Nr. 10.
543 LTR 2750/569.
544 LTR 3204/145.
545 LTR 1665/30.
546 LTR 600/18, 1338/89.
547 LTR 1445/8.
548 LTR 2267/38.
549 LTR 2348.
550 LTR 2336/54.
551 LTR 2346/22.
552 LTR 1478/42.

ar kitas šventąsias. Kai kada tokiu atveju buvo kalbamos ir krikščioniškos maldelės: *Ugnį kurdama gaspadinė kalba tris sveika Marija prie šv. Agotos ir šv. Matildos, po to tam peržegnoja*[553] , *Kai užkuri ugnį, reikia sakyti „Garbė Jėzui Kristui"*[554] , *Ugnį kurdami žegnija ir sukalba vieną poterį prie šv. Lauryno.* Apskritai *Kai tik pamatai ugnį, visada „pagarbintų" reikia sakyti, nes kitaip ugnelė pyksta*[555] , reikia daryti kryžiaus ženklą, *kas reiškia, kad ji laimingai degtų ir nepadarytų jokios žalos*[556] .

Apie maldas ugniai išliko šiek tiek žinių ir istoriniuose šaltiniuose. J. Lasickis XVI a. knygelėje apie žemaičių dievus, pateikė seniausią žinomą maldelę ugniai: *Gabie deuaite, pokielki garu nuleiski kirbixtu*[557] . J. Balio teigimu, Lietuvoje iš viso žinomos 45 maldelės ugniai[558] .

Ne tik židinio ugnį reikia „sutvarkyti". Laukuose taip pat negalima palikti išsklaidytos ugnies, reikia žarijas sustumti į krūvą, aprėžti lazdele aplink ir nueinant peržegnoti. Jei taip nepadarai, tai ten ateinąs velnias, kepąs sau bulves arba varles, žodžiu skriaudžiąs ugnį, kuri paskui kerštaujanti[559] . *Kai piemenys kūrena ugnį, tai gerieji visados vakare užlieja, užtaiso. Jei palieka degančią, tai naktį ateinąs velnias. Ugnis velnio labai bijanti, bet negalinti pabėgti. Ir velnias ją per naktį labai išblaškąs. Jei kuris piemuo vakare paliekąs degančią ugnį, tai jam tą metą nebesiseką kurti ugnį, nes ugnis pykstanti ant jo ir bijanti, kad jos vėl vakare nepaliktų degančios ir kad velnias vėl jos neblaškytų*[560] . Prie neperžegnotos ugnies ateina velnias ir tiesiog pasišildyti[561] .

Buvo tikima, kad ugnį galima ne tik užteršti, bet ir ji pati, degdama ilgesnį laiką, galėdavo užsiteršti. Sakoma, kad ir mylima ugnelė „čystu" vandeniu liejama išeina „prasivėdinti", „pasiulioti" dvidešimtais metais[562] , bet tada ji, nieko bloga nepadariusi, *vėl sueina pečiun*[563] . Taip vaikščiojančiai ugniai žmonės sakydavę: *Gabija, eik gulti*"(Šilalė), *Ugnyte, grįžk atgal* (Smalvos), *Ugnele, Gabija, neik paskui mane* (Darbėnai) – ir ugnis paklausydavusi[564] . Arba reikią sakyti: *Šventa Gabieta gyvenk savo vietoj*[565] , tiesiog peržegnoti[566] . Be to, reikią pasi-

[553] LTR 1486/516.
[554] LTR 1403/22, 3325/128 ir kt.
[555] LTR 2363/72.
[556] LTR 2386/24.
[557] L, p. 24.
[558] Balys, 1944, p. 48.
[559] Balys, 1944, p. 48.
[560] LTR 1539/48.
[561] LTR 2106/35.
[562] LTR 1882/160, 1912/11.
[563] LTR 1912/11.
[564] Šie pvz. iš Balys, 1944, p. 52.
[565] LTR 23346/24.
[566] LTR 2307/9.

stengti tyliai uždaryti duris, kad ji laukan neišeitų, nes tada uždegs trobas"[567]. Tai paaiškinama labai praktiškai: durys uždaromos, kad nebūtų skersvėjo. *Žmonės, pamatę vaikščiojančią ugnį, žegnoja, kalba poterius, bijo, kad neuždegtų*[568]. *Reikia peržegnot vaikščiojančią ugnį, tada nieko*[569]. Galima vaikščiojančią ugnį suturėti ir žinant jos vardą: *Šventa Gabija ugnies vards. Kas žino ugnies vardą, tas neduok Dieve ugnelei pasikėlus gal suturėti*[570].

Analogiška (tikriausiai tik daug griežtesnė) elgesio reglamentacija greičiausiai buvo susijusi ir su tam tikru metu egzistavusia šventviečių ugnimi.

3. RITUALINĖS UGNIES FUNKCIJOS

KOSMOGONINĖ FUNKCIJA

Kosmogoninę ugnies reikšmę nulėmė ugnies, kaip vieno pagrindinio pasaulėrangos elemento, suvokimas[571]. Lietuvių tautosakinė tradicija fiksuoja svarbų ugnies vaidmenį pasaulio kūrimo procese. Kalbant apie žemės atsiradimą sakoma: *Ugnis iš pirmagalių buvo. Dievas pasėjo žemę ant ugnies. Pasidarė lyg pluta žemės ant ugnies*[572].

Ugnies reikšmę kosmogonijoje liudija ir lietuvių etiologinės sakmės apie angelų ir velnių atsiradimą. Dievas kurdamas pasaulį paliepia velniui nerti vandenų gelmėn atnešti žemių ir akmenų; iš atneštų žemių jis sukuria sausumą, o iš akmenukų „pritrina" angelų[573]. Kiek kibirkščių išlekia, tiek stojasi angelų[574].

Į tai, kad ugnis yra vienas išskirtinių lietuvių kalendorinių dainų įvaizdžių, atkreipė dėmesį N. Laurinkienė knygoje „Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose"[575]. Jai pritarė G. Beresnevičius straipsnyje „Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose"[576]. Pagal N. Laurinkienę, vienoje lietuvių kalendorinėje dainoje – būtent dainoje apie žydinčią „grūšelę" – užfiksuotas pagrindinis

[567] Balys, 1944, p. 28.
[568] LTR 2367/18.
[569] LTR 2760/416.
[570] LTR 1208B/1499.
[571] Apie tai buvo kalbėta skyriuje „Ugnis mitopoetiniame pasaulėvaizdyje".
[572] LTR 3164/376. Tiesa, lietuvių sakmėse kaip pirmapradis elementas, buvęs iki visatos sukūrimo, dažniau minimas vanduo. Išsamiai vandens reikšmę mitiniame pasaulio pradžios ir pabaigos kontekste nagrinėjo L. Balčiūtė-Būgienė – Balčiūtė-Būgienė, 1999.
[573] ŠLSA, p. 118.
[574] BGLVV, p. 280.
[575] Laurinkienė, 1990, p. 95-97.
[576] Beresnevičius, 1998, p. 25.

kosmogoninio mito motyvas. Tai teigti esą leidžia *kosmogoninė dainos tematika, pėdsakus kūrinyje palikęs mitinis mąstymas bei dainos kompozicija, atitinkanti kosmogoninio pasakojimo schemą*[577] . Kosmoso formavimasis dainoje vaizduojamas kaip trijų konstrukcinių mitinio pasaulio elementų – žemės, vandens ir ugnies – sąveikos procesas. Šiuos tris sudedamuosius visatos elementus sujungia pasaulio medis – grūšelė[578] :

Vidury lauko
Stovi grūšelė,
Kalėda!

Toje grūšelėj
Žvakelė dega,
Kalėda!

Oi ir iškrito
Trys kibirkštėlės,
Kalėda!

Ir pasidarė
Dideli dyvai,
Kalėda!

Dideli dyvai:
Marios mėlynos,
Kalėda!

Aščinčiuose,
Padarunkuose,
Kalėda!

Tose marėse
Laivelis pluko,
Kalėda!

Tame laively
Bernelis sėdi,
Kalėda!

Bernelis sėdi,
Strielbeles drožia
Kalėda!

Strielbeles drožia,
Anteles šauda,
Kalėda!

Anteles šauda,
Mergelei siunčia,
Kalėda!

B. Kerbelytės nuomone, kriaušėje deganti žvakė šioje dainoje simbolizuoja gyvenimiškąją pradžią (kaip ir kibirkštis)[579] , o pasaulio medis – vaisingumą[580] .

---

577 Laurinkienė, 1990, p. 42.
578 LTR 205 /647
579 Кербелите, 1996, p. 348.
580 Кербелите, 1996, p. 330-354.

Ugnies įvaizdis žinomas ir kitose kalendorinėse dainose. Pasak N. Laurinkienės, ugnies semantika būdinga kai kuriems kalendorinių dainų priedainiams (pvz., refrenams „Kalėda", „leliumai" ir kt.)[581] .

Ypač aiškiai kosmogoninė funkcija buvo susijusi su amžinąja, pastoviai kūrenama ugnimi. Amžinosios ugnies kūrenimas tarsi palaikė „amžinąją" pasaulio egzistenciją. Kol ši ugnis kūrenosi, tol tikėta, kad pasauliui niekas negresia. Dėl to taip vengta, kad ši ugnis užgestų. Analogišką pasaulio egzistencijos palaikymo reikšmę turėjo ir apeigų metu naujai sukuriama ugnis.

Pasak M. Eliadės, šventasis laikas pačia savo prigimtimi visada yra grįžtamas, mitinis laikas paverčiamas esamuoju laiku[582] . Šventės metu, tikėta, pasaulis atsinaujina, atgauna savo pradinį „šventumą", sukuriamas iš naujo[583] . Naujieji metai sutampa su pirmąja pasaulio kūrimo diena, jų metu atliekamas ritualas atkartoja kosmogoniją[584] , todėl kosmogoninė ugnies funkcija gerai matyti metinių švenčių apeigose.

Vienu svarbiausiu pradžių pradžios atkūrimo ritualų archainėse visuomenėse kaip tik ir buvo naujos ugnies uždegimo apeigos. Tik naujai užkurta ugnis buvo laikoma ypatingai sakralia. Būtinumą laikas nuo laiko atnaujinti ugnį, iš naujo ją įkurti, grindė daug tradicinių tikėjimų[585] . Nauja ugnis buvo išgaunama specialiu būdu – trinant medį ar skeliant akmeniu (tai susiję su tikėjimais pirmaprade ugnies kilme ir pirmine jos buvimo vieta)[586] . Lietuvoje dar ir XX a. pradžioje tik tokia ugnis buvo laikoma „švaria" ir „šventa[587] .

Uždegant naują ugnį pirmiausia reikėjo užgesinti seną. Lietuvių mitologinės sakmės teigia, kad dvi ugnys vienoje vietoje neapsikenčia, kivirčijasi ir keršTauja šeimininkui. J. Balys nurodė tikėjimą, užrašytą Gudeliuose, kad kai krosnyje yra ugnies, tai norint užsidegti lempą ar kur nors kitur ugnį įkurti, negalima degti degtuko, nes krosnyje esančios žarijos keršTauja naujai ugniai ir padega namus[588] .

Mus pasiekę XIX – XX a. pradžios duomenys rodo, kad nauja ugnis namų židiniuose buvo įkuriama kartą metuose, o šią pašventintą ugnį stengdavosi išlaikyti kiek galima ilgiau. Dauguma išlikusių duomenų rodo, kad židinio ugnis Lie-

---

[581] Laurinkienė, 1990, p. 162-168.
[582] Eliade, 1997, p. 48.
[583] Eliade, 1997, p. 53, 74.
[584] Eliade, 1997, p. 74.
[585] Žr. skyrelį „Elgesio su ugnimi reglamentacija".
[586] Žr. skyrelį „Vidinė ugnis".
[587] Labai svarbus tokios ugnies, vadintos „gyvąja ugnimi" (*живой огонь*), vaidmuo fiksuojamas daugybėje slavų ritualų.
[588] Balys, 1998, p. 11.

tuvoje buvo atnaujinama Didįjį šeštadienį prieš Velykas[589]. Tą dieną visose bažnyčiose buvo šventinama ugnis. Žmonės nešdavosi jos į namus, kur senovišku papročiu gesindavo senąją ugnį ir kurdavo naują: *Didįjį šeštadienį ugnį reikia parsinešti į namus ir tik tada galima kurti ugnį*[590]. Tą ugnį žmonės stengdavosi išlaikyti visus metus, t. y. iki kitų Velykų (kol ugnis vėl bus pašventinta ir atnaujinta)[591]. Vėliau šis terminas ėmė trumpėti: velykinę ugnį reikia išlaikyti iki Sekminių[592], pagaliau bent iki pirmos Velykų dienos ryto.

Neaišku, ar iki krikščionybės įvedimo Lietuvoje ugnis buvo šventinama būtent apie Velykų metą, ar kurią nors kitą dieną, tik ilgainiui, krikščionybės veikiamas naujos ugnies šventinimas sutapatintas su Velykomis. Gali būti, kad „nauja" ugnis buvo uždegama senosios pavasario šventės metu, kurios papročių dalis ilgainiui persipynė su krikščioniškomis Velykomis. Šią pavasario šventę A. J. Greimas, remdamasis G. Diumezilio agrarinėms šventėms pritaikyta sistema (pagal kurią to paties tipo šventės pasikartoja metų cikle), bandė gretinti su Užgavėnėmis[593]. Pačias Užgavėnes mokslininkas bandė sieti su pavasario lygiadienį švęsta švente, artima dabar beveik jau išnykusiai šventei Blovieščiams. Su Užgavėnėmis sietiną archaišką ugnies pagerbimo tikimybę, pasak A. J. Greimo, patvirtintų Užgavėnių metu pasirodanti Gavėno figūra[594]. Šios šventės rudeninis atitikmuo pagal A. J. Greimą būtų istorinių šaltinių plačiai minima rudens šventė (dažniausiai švęsta spalio pradžioje), kurios metu svarbią vietą užėmė ir ugnies gerbimas[595]. Be to, kita diena po Užgavėnių yra vadinama Pelenų diena (Papelenius, Papielčius, Pelenė, Pelenija), kurios papročiai siejasi su ugnimi. Pasak P. Dundulienės, tą dieną senovėje atlikdavo apeigas prie namų židinio, o paskui tais pelenais barstė dirvas, gyvulius, žmones ir kt.[596] Ilgainiui ši tradicija persipynė su

---

[589] Didįjį šeštadienį bažnyčiose ugnis šventinama ne tik Lietuvoje. Nors krikščionių bažnyčia trintinės ugnies deginimo paprotį smerkė dar 742 m., bet paskui ir pati ėmė šventinti skiltuvu įskeltą Velykų ugnį (Prancūzijoje VIII a. vidury, Vokietijoje XI a.). - Balys, 1993, p. 29. Velykų išvakarėse visose katalikiškose šalyse priimta užgesinti bažnyčiose šviesas, o vėliau uždegti naują ugnį (kartais tai daroma naudojant titnagą ar lęšį). Šia ugnimi uždegama Velykinė žvakė, kuri naudota iš naujo uždegti bažnyčiose visas užgesusias šviesas. Daugelyje Vokietijos vietovių (galbūt ir kitur) netoli bažnyčių buvo kuriami ir laužai. Jie būdavo pašventinami, todėl žmonės turėdavo specialias lazdas ir jomis parsinešdavo ugnies į namus. Tokiu būdu kiekvienas namas gaudavo „naują ugnį" - Frazer, 1993, p. 353.

[590] LTR 2338/272, 2347/16, 2308/151, 2338/261 ir kt.

[591] LTR 2363/246, 2338/256, 2338/257, 23338/254 ir kt.

[592] LTR 2317/119, 2314/134, 2308/140 ir kt.

[593] Greimas, 1990, p. 299.

[594] Žr. skyrių „Ugnies dievybių įvaizdžiai".

[595] Greimas, 1990, p. 295-299.

[596] Dundulienė, 1991, p. 81. Pasak mokslininkės, tą dieną buvo žinomas paprotys persirengti seniu ar dėde „Peleniumi", kuris sutiktuosius apiberdavo pelenais. – Dundulienė, 1991, p. 82.

krikščionybe: Pelenų dieną žmonės parsinešdavo iš bažnyčios pelenų ir jais pabarstydavo namie pasilikusiems galvas.

Yra duomenų ir apie tai, kad namų židinių ugnis buvo gesinama šv. Jono išvakarėse, o nauja ugnis buvo parsinešama nuo Joninių laužų[597] .

Ritualinės ugnies liekanų galima įžiūrėti ir žiemos saulėgrąžos šventės metu. Šios šventės metu įvairiose tautose galima sutikti specifinę ritualinės ugnies rūšį – kalėdinę pliauską. Tai storas rąstas, neretai degęs židinyje pradedant nuo Kalėdų visas likusias 12 dienų ir naktų iki Trijų Karalių[598] . Apie kalėdinę ugnį Lietuvoje taip pat yra kelios žinios[599] . Pavyzdžiui, paprotys užrašytas Kaltinėnų apylinkėje: *Iš vakaro (t. y., per Kūčiose) į krosnį yra įdedama išdžiūvusi beržo medžio pintis. Ilgai ji dega ir kartais Kalėdų rytą teberandama nesudegusi. Tai daroma tam, kad kiekvienuose namuose būtų kalėdinės šventos ugnies. Ši ugnis vaidino svarbų vaidmenį namų palaimos atžvilgiu.* Kalėdų šventės metu žinomas ir trinkos (kaladės, blukio, tabalo) sudeginimo paprotys, simbolizavęs sezonų kaitą. Kai kur Žemaitijoje susirinkęs jaunimas Naujųjų metų naktį degindavo kūlį - Senuosius metus[600] . Ant Kalėdinės eglutės uždegamos žvakutės taip pat simboliškai labai primena kosmogoninio ritualo atkartojimą. Tiesa, etnologai nurodo, kad Lietuvoje šis paprotys sietinas tik su XX a. pr. Tačiau neatmestina galimybė, kad tai yra transformuotas senos tradicijos variantas.

Gali būti, kad nauja ugnis buvo įkuriama ne vieną kartą per metus. Archainiais laikais per metus (dabartiniu supratimu) galėjo būti išskiriamos kelios ribos, nuo kurių prasidėdavo naujas etapas. Nauja ugnis galėjo būti įkuriama pažymint kiekvieno naujo etapo, naujo sezono pradžią – Naujus metus (ne veltui naujos ugnies įkūrimo diena apskritai kai kur, kaip jau minėta, vadinama „nauja diena")[601] . Greičiausiai naujos ugnies uždegimo (ugnies atnaujinimo) apeigos galėjo vykti pavasario (veikiant krikščionybei – Velykų išvakarėse) bei atitinkamai

[597] Balys, 1999, p. 219.

[598] Kelmą, rąstigalį, pliauską per Kalėdas degindavo italai, prancūzai, ispanai, portugalai, belgai, šveicarai, rumunai ir kitos Europos tautos. - Календарные обычай..., 1983, p. 21-22, 38, 58, 75, 185, 290 ir kt.

[599] Balys, 1944, p. 42.

[600] Lietuvių etnografijos bruožai, 1964, p. 538.

[601] Įsigalėjus tradicijai švęsti naujo etapo pažymėjimą kartą metuose, ugnis imta „atnaujinti" irgi kartą per metus – per Naujuosius. Dažniausiai įvairiose kultūrose Nauji metai buvo švenčiami per Kalėdas arba pavasario lygiadienio metu. Keltai Naujuosius metus šventė gegužės 1-ąją, vėliau - lapkričio 1-ąją. Tuose kraštuose tuomet ir buvo įkuriama nauja ugnis. Senovės Romoje, Vestos šventykloje, šventa ugnis kasmet buvo uždegama kovo pirmąją dieną, kurią romėnai laikė naujų metų pradžia. Rusijoje kai kur naują ugnį įkurdavo rugsėjo pirmą dieną. Zoroastristų ugnies šventė (pažodžiui iš persų kalbos – „nauja diena") buvo švenčiama pavasario lygiadienio metu. - Бойс, 1987, p. 45. Švenčiant Naujuosius metus naują ugnį įkurdavo Peru inkai, meksikiečiai, daugelis Afrikos tautų ir kt. - Frazer, 1993, p. 353.

rudens šventės metu. Taip pat nauja ugnis galėjo būti įkuriama vasaros ir žiemos saulėgrįžų metu (per Jonines ir Kalėdas).

Pasiekę duomenys liudija namų židinio ugnies atnaujinimą. Tačiau greičiausiai analogiškai buvo atnaujinama ir amžinoji ugnis, kūrenta šventvietėse. Tam tikru metu ji turėjo būti gesinama, o jos vietoje vėl būdavo įdegama „švari", nauja ugnis.

Kai kuriais atvejais „nauja" ugnis greičiausiai turėdavo būti kuriama nelaukiant jos atnaujinimo specialių švenčių metu. Nelaimių metu „užsiteršusios" ugnys išimties tvarka buvo gesinamos ir naujai ritualiniu būdu uždegamos[602].

Kadangi ugnis dalyvauja pasaulio kūrimo procese, kibirkštys, pasak tautosakos, įžiebia gyvybę pasaulyje, jos svarba kulte nepaprasta. Mitologiškai tai, kas buvo „pradžių pradžioje", atsikartoja ir pabaigoje. Ugnis įgauna tarsi mediatorės tarp pasaulio pradžios ir pabaigos funkciją.

Ugnies sąsajas su pasaulio pabaiga (tiesa, individualiame lygmenyje) liudytų tikėjimai, kad žmogus gyvas tol, kol jame „dega" ugnis[603]. Juos buvus rodytų mirties palyginimai su ugnies užgesimu. Lietuvoje sakoma *užgeso kaip žvakė* (t. y. mirė). Apeigose ir tikėjimuose žvakė apskritai tapo gyvenimo simboliu. Legendose ir pasakose (ypač slavų kraštuose) žmogus, patekęs į svečius pas dievą ar velnią, mato daugybę degančių žvakelių, kurių ilgis rodo likusį laiką vienam ar kitam žmogui gyventi. To paties tikėjimo atspindį galime matyti ir paprotyje leisti upe vainikus su uždegta žvakele. Kieno vainiko ugnis užgęsta greičiau, tas anksčiau mirs[604]. Apie vos gyvą žmogų Lietuvoje sakoma: *Jame ugnies kibirkštėlė vos ne vos išlaikoma*[605]. *Nueiti paskui Gabiją* reiškia mirti[606]. Laumės lemia, kad naujagimis tol bus gyvas, *kol šita krūvutė malkų nesudegs*[607], kol *meduogalėliai susikūrens*[608]. Be to, kartais žmogus girdėdavo lėmimą, kad naujagimis tol gyvens, kol sudegs malkos[609].

Iš žvakės degimo apie būsimą gyvenimą spėta vestuvių ir sunkios ligos metu[610]. M. Pretorijus minėjo, kad žemaičiai tarp kitų burtininkų turėję *žvakonis* ir *dūmonis*, kurie spėdavę ateitį iš degančios žvakės arba dūmų[611]. Deganti žvakė

---

602 Daugelyje kraštų (ypač Afrikoje) visos ugnys taip pat buvo gesinamos mirus valdovui, o iš naujo rituališkai įkuriamos paskelbus naują. - Campbell, 1991, p. 168.

603 Apie ugnies buvimą žmogaus organizme kalbėta skyrelyje „Vidinė ugnis".

604 Календарные обычай..., 1983, p. 141.

605 LKŽ, V, p. 727.

606 Мифы народов мира, 1994, I, p. 260.

607 LPY, IV, p. 115.

608 ŠLSA, p. 133.

609 LTR 4541/14.

610 Balys, 1944, p. 43; t.p. prisimintinas Jeronimo Prahiškio pasakojimas apie būrimą iš ugnies degimo (BRMŠ, I, p. 594).

611 M, p. 550.

padedanti surasti ir skenduolį: padeda ją lėkštėje ir paleidžia ant vandens – kur ji sustoja, ten ieško skenduolio. Senesnė šio tikėjimo forma: kur žvakė užgęsta, ten bus lavonas, nes kur yra mirtis, ten gęsta šviesa[612].

Šiais laikais daugelis žmonių žino prietarą, kad nuo žvakės negalima prisidegti cigaretės. Į klausimą, kodėl to negalima daryti, daugelis atsako: *Nežinau*, arba *Todėl, kad tai yra negalima*, *Tai yra blogai*. Tik keli žmonės atsakė konkrečiau: *Jūreivis nuskęs* (Kaunas), *Taip darydamas savo gyvenimą trumpini* (Vilnius). Tiesa, šį prietarą galima sieti ir su naujos ugnies įkūrimo papročiu ritualuose (kuomet prieš uždegant ugnį reikėdavo gesinti senąją, nes dvi ugnys negali vienoje vietoje „sugyventi") arba laikyti jį seno tikėjimo, kad negalima deginti balanos iš abiejų galų (t. y. vieną kartą jau degintos balanos nereikia degti kito galo), modifikacija[613].

Ugnis, veikianti kaip pasaulio pabaigos stichija, matyti ir mirusiųjų deginimo rituale. Mirusiųjų deginimą Lietuvoje, minėta, paliudija daug istorinių šaltinių, patvirtina archeologiniai duomenys. Ugnis padeda pasiekti mirusiesiems pomirtinį pasaulį[614]. Mirusiųjų deginimas grindžiamas idėja, kad išlaisvintas nuo materialaus pavidalo, mirusysis lengviau pasieks „kitą", pomirtinį, pasaulį. Pasak G. Beresnevičiaus, mirusiojo sudeginimas tarsi užbaigia kosmogoniją: galbūt užtikrina mirusiojo atgimimą – mirusysis patenka į patį kosmogonijos procesą, mirusiojo atgimimas vyksta amžinajai ugniai tarpininkaujant[615].

Mitologijos tyrinėtojai neretai daro prielaidą, kad pirmosios mirusiųjų deginimo bangos idėjinis pagrindas yra Sovijaus mitas, įterptas į 1261 metų slaviškąją Malalos kronikos redakciją. Pagal V. Toporovo rekonstrukciją, Sovijus – Šovėjas – šventikas, žynys, svarbiausias laidojimo ritualo asmuo, kuris pašauna lavoną į ugnį, ant laidotuvių laužo. V. Toporovas atkreipė dėmesį ir į galimą paralelę tarp mirusio žmogaus ir duonos, „kišamų į ugnį": Mirusysis deginamas ir duona aukojama (deginama) siekiant naujo gyvenimo, vaisingumo bei vitališko atgimimo[616].

Ugnies panaudojimą laidotuvių rituale galima matyti ne tik mirusiųjų deginimo tradicijoje. Kai kada apeigų su ugnimi pėdsakų randama ir nedegintinių

---

[612] Balys, 1944, p. 43.

[613] Tokias balanas renka velniai bei raganos ir naudoja jas savo reikalams; tokia balana yra velniui raktas visur prieiti, aitvarai jomis suardo ant grūdų padarytus kryžius ir gali juos išnešti, tokiomis balanomis velniai pragare svilina nusidėjėlius ir kt. - Balys, 1944, p. 42-43.

[614] Ugnies sąsajos su mirusiųjų pasauliu labai akivaizdžiai matyti Rigvedoje. Ten, teigiama, kad *Agni* nuves mirusįjį ten, kur jis galės matyti savo tėvą ir motiną (R I 35).

[615] Beresnevičius, 1998, p. 33.

[616] Toporov, 2000, p. 213-215.

mirusiųjų kapuose[617]. Gali būti, kad anglys kapuose – tai tarsi tarpinė grandis tarp mirusiojo ir šeimos židinio, nuo kurio jį atitraukė mirtis. Galbūt anglių ir pelenų paimdavo iš namų židinio ir atnešdavo į kapus.

Kosmogoninė ugnies funkcija siejasi ir su „pasaulio centro“ idėja. Ugnis kulte neretai yra apeigų, o drauge ir simbolinis visatos centras, sujungiantis skirtingas pasaulio sferas, pradžios ir pabaigos laiką.

Ugnį galima traktuoti ir kaip bendruomenę vienijantį centrą: ugnis aplink save suburia tam tikrą žmonių kolektyvą, kurį ji vienija tiek tiesiogiai fizine prasme, tiek dvasiniame lygmenyje. Kulto veiksmuose, apeigose gali dalyvauti tik tam tikros konkrečios bendruomenės narys. Su skyrimu „mūsų" ugnis (sava ugnis) ir „ne mūsų" ugnis (svetima ugnis) buvo susijęs paprotys atlikti specialias apeigas įvedant naują narį į bendruomenę, susibūrusią aplink tam tikrą ugnį (plg. „šeimos židinys"). Pavyzdžiui, beveik visose indoeuropiečių tautose žinomas paprotys, kad iš savo namų išlydima nuotaka turėdavo eiti aplink židinį, kas reikšdavo iškilmingą atsisveikinimą su „sava“ ugnimi. Toks paprotys buvo žinomas ir Lietuvoje. Į marčias vežama nuotaka verkaudama atsisveikindavo su gimtųjų namų židiniu[618]. Vėlesniais laikais židinį šiuo atveju pakeitė stalas[619]. Įvedama į „naują“ (vyro) bendruomenę nuotaka taip pat turėjo atlikti specialias apeigas, susijusias su tų namų („svetima“) ugnimi, kad ši taptų „sava“. Pavyzdžiui, anytos namuose pirmaryčiais (Dzūkijoje dar XIX a. – XX a. pr.) marčiai būdavo įteikiamas dubuo su žarijomis[620]. XVI a. lietuvių vestuvėse vyro namuose jaunoji buvo raginama būti ugnelės saugotoja[621]. Marčios įvedimą į naują bendruomenę reikšdavo ir apeiginis jos šokdinimas, kurio metu buvo deginamos žvakės[622].

Taigi, ugnies kaip mediatorės tarp pasaulio pradžios ir pabaigos funkcija išryškėja ugnies panaudojimo atvejuose visuose perėjimo ritualuose (tiek metiniuose, pereinant iš vieno sezono į kitą, tiek pažymint svarbesnius žmogaus gyvenimo etapus). Ši kosmogoninė ugnies funkcija išsiskleidžia ir kitose ritualinėse funkcijose – tarpininkavimo tarp žmogaus ir dievų, apvalymo funkcijose.

---

[617] Pavyzdžiui, Lietuvoje tyrinėtuose senojo geležies amžiaus nedegintų mirusiųjų kapuose neretai pastebėti apeigų su ugnimi pėdsakai. Matyt, prieš laidodami pilkapiui skirtoje vietoje pildavo žarijų, kartais būsimojo kapo vietoje kūrendavo ugnį. Beje, dalis ugnies pėdsakų gali būti ir per šermenis kūrentų laužų liekanos. Apeigų su ugnimi pėdsakų pastebėta ne tik baltų, bet ir daugelio to meto Vidurio, Šiaurės ir Rytų Europos genčių teritorijoje. - Michelbertas, 1986, p. 227.

[618] Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė, 1995, p. 334-335; anksčiausiai - XVI a. - toks paprotys paminėtas vadinamojoje „Sūduvių knygelėje".

[619] Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė, 1995, p. 335.

[620] Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė, 1995, p. 353-354.

[621] Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė, 1995, p. 353-354.

[622] Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė, 1995, p. 369-370.

TARPININKAVIMO FUNKCIJA

Būdama stichija, persmelkianti visą pasaulį, ugnis buvo ne tik mediatorė tarp pasaulio pradžios ir pabaigos, praeities ir ateities, bet ir tarpininkavo tarp šio ir anapusinio pasaulio, tarp žmonių ir dievų ritualų metu. Ši tarpininkavimo funkcija bene labiausiai matyti aukojimo sudeginant metu. Tiesa, šią funkciją nuo ankstesnės galima atskirti tik sąlyginai, nes jos labai glaudžiai susijusios.

Aukojimo kilmė ir jo reikšmė religijoje aiškinama įvairiai, tačiau aukojant visada vienaip ar kitaip buvo siekiama paveikti dievybę ar užmegzti su ja ryšį. Vienas iš charakteringesnių aukojimo ritualo atvejų – deginamosios aukos. Dievams skirta auka būdavo sudeginama, kad kartu su dūmais pakiltų į dangų. Ugnis, kurios dūmai kyla aukštyn, labiausiai tiko būti mediatore tarp aukotojo ir dangaus sferos dievybių. Jau vienas animistinės teorijos kūrėjų – E. B. Tailoras – pastebėjo, kad dvasios buvo suvokiamos kaip esančios panašios pagal savo empirinę išorę į dūmus ir garus, todėl esą ir aukos, paverstos į tokią būseną, gali būti pasiekiamos dvasioms[623].

Deginamosios aukos paplitusios įvairiuose kraštuose. Ugnies kaip tarpininkės funkcija labai ryški Rigvedoje. *Agni* yra kultinė dievybė, be kurios neįmanomas joks šventas veiksmas[624]. Kaip aukotojas *Agni* vadinamas ***hotaru***, t. y. vyriausiuoju aukojimo žyniu[625] – toks epitetas Rigvedoje *Agni* suteikiamas apie 140 kartų. Kaip hotaras – aukojimo žynys – *Agni* ne vien aukoja dievams ir gieda jiems himnus, bet ir pats kuria, yra poetas[626]. Šiuo atžvilgiu į *Agni* labai panašus *Sraosa* Avestoje, kuris, taip pat kaip dievų pasiuntinys, rengia auką arba jau surengtą auką atiduoda dievams[627], bei universaliosios babiloniečių ugnies dievas *Gibil*, be kurio taip pat negalima aukoti dievams jokios aukos, kuris nugabena

[623] Тайлор, 1989, p. 470.

[624] *Agni* - žinianešys tarp dievų ir žmonių (R II 6, II 9, IV 2 ir kt.) Jis keliauja tarp dievų ir žmonių pasaulio draugiškai nusiteikęs (R II 6), praneša dievams apie jiems surengtą auką (R I 44), nuneša aukojimo gėrimą (R III 7, III 15, III 23 ir kt.). *Agni* valios klauso abu pasauliai (R III 13), jis sukviečia dievus atvykti į jiems surengtą puotą geriau negu kas nors kitas (R III 4). Jis gerai pažįsta tiek dievų, tiek žmonių giminę (R I 70). *Agni* nuneša auką dievams (R I 12, I 44, I 45, I 67 ir kt.) ir tik ta auka, kurią jis apglėbia iš visų pusių, eina dievams (R II 2). *Agni* prašymu į surengtą aukojimą atvežami dievai (R I 13, I 14, I 44, III 6, III 25, IV 8 ir kt.) bei dievų žmonos (R III 3). Jis vadinamas geriausiu vežėju (R IV 1), aukos ir aukotojo dievu (R I 1), geriausiuoju aukotoju (R I 36, IV 19) ir t. t. Tokiu būdu *Agni* yra vadinamas ir *duta* - t. y. „žinnešiu" tarp žmonių ir dievų (R I 36, I 44, II 6 ir kt.).

[625] R I 1, I 12, I 36, I 44, I 58, I 60, I 69, I 128, III 4, ir kt. Jis dievas tarp dievų, paskirtas tvarkyti apeigas (R III 10, IV 2, IV 3 ir kt.) Kartais jis įvardijamas ir kitomis žynių rūšimis: ***neštaru***, ***prašastaru***, ***brahmanu***, namų šeimininku (R II 1).

[626] R I 12, I 13, I 76, I 128 ir kt. Apie dvigubą „kūrimo" prasmę buvo kalbėta skyrelyje „Vidinė ugnis".

[627] Chantepie de la Saussage, 1914, p. 692.

jiems aukojimo maistą ir sušvelnina jų rūstybę[628]. Įvairių deginamųjų aukojimų rūšys yra užfiksuotos ir Biblijoje. Kunigų knygose aprašytos deginamosios gyvulių, duonos, taukų aukos[629].

Istoriniai šaltiniai dažnai minėjo degintines aukas buvus ir baltų kraštuose[630]. Pasak jų, aukota norint padėkoti dievams, pažeidus tabu, gresiant įvairioms nelaimėms ar tam tikrais nustatytais atvejais švenčių metu. XIII – XIV a. šaltiniuose dažniausiai nurodoma, kad aukota grobio dalis, žirgai, gyvuliai ir kt. Pranešama ir apie belaisvių deginimą, jų paaukojimą dievams[631]. XIII a. popiežiaus Grigaliaus IX enciklininiame laiške Bohemijos valdovams apie Prūsijos padėtį nurodoma, kad *merginas, gėlėmis vainikuotas, aukoja demonams sudegindami*[632]. Istoriniuose šaltiniuose pateikiama informacija ir apie tai, kad kai kada ugnies prižiūrėtojai už blogą amžinosios ugnies priežiūrą būdavo patys ugnyje paaukojami. Kai kada užsimenama ir apie tai, kad tam tikrais atvejais patys kulto tarnai (ar kiti asmenys) savanoriškai galėdavo ugnyje pasiaukoti susidegindami.

Vėlesniuose istoriniuose šaltiniuose dažniausiai nurodoma, kad ugnyje buvo aukojami įvairūs maisto produktai (pienas, alus, medus ir kt.), pirmojo derliaus vaisiai[633]. Nurodoma, kad ugnies dievybėms buvo aukojamas gaidys (kai kada višta) arba pirmas duonos kepalėlis[634].

Degintinių aukų klausimas turi vieną problematišką aspektą: sunku atskirti, kada šios aukos yra skirtos „nugabenti" dievams, o kada yra skirtos pačiai ugniai „pamaloninti". Kai kuriais atvejais susiduriame su vienu, kitais – su kitu reiškiniu. Nors *Agni* Rigvedoje labai dažnai įvardijamas kaip tarpininkas tarp žmonių ir dievų pasaulių, tačiau taip pat gerai paliudyta ir tai, kad pats *Agni* irgi gaudavo aukų[635]. Zoroastristai aukojo ugniai (kaip ir vandeniui) sausas malkas, lapus, žoles bei nedidelį kiekį gyvulinių riebalų (pastaroji auka buvo laikoma ypatinga)[636].

---

[628] Chantepie de la Saussage, 1914, p. 241.

[629] Biblijos enciklopedija, p. 127-128.

[630] Žr. skyrelį „Istorinių šaltinių informacija apie ugnį ir su ja susijusius ritualus".

[631] Ar tokios aukos Lietuvos teritorijoje buvo paplitę, nėra aišku. Kaip pastebėjo G. Beresnevičius, belaisvių deginimas Lietuvoje greičiausiai gali būti tik karo papročių dalis, o religinė tokio aukojimo prasmė - antrinė. - Beresnevičius, 1997, p. 185. Tačiau skitų kraštuose belaisvių aukojimas, skirtas karo dievui *Arėjui*, buvo paplitęs - Бессонова, 1983, p. 46. Žmonių aukojimas dievams žinotas ir Kijevo Rusioje. - Боровский, 1982, p. 30.

[632] BRMŠ, I, p. 228.

[633] Žr. skyrelį „Istorinių šaltinių informacija apie ugnį ir su ja susijusius ritualus".

[634] Žr. skyrių „Ugnies dievybių įvaizdžiai".

[635] Jam nešamos malkos, aukojama kiekvienos mėnulio fazės pasikeitimo metu (R I 94), žmonės jam) nulieja riebalus (R I 36, I 121, I 72 ir kt.), aukoja stiprinančiuosius gėrimus (R I 58, I 71 ir kt.), telyčias, jaučius bei veršingas karves (R II 7), ryžių paplotėlį (R III 28). Maistas šio dievo garbei ruošiamas triskart per dieną (R IV 12).

[636] Бойс, 1987, p. 11.

Su aukomis pačiai ugniai pamaloninti galbūt galima sieti lietuvių papročiuose, pasiekusiuose net XX a. pradžią, gerai paliudytą namų židinio ugnies „maitinimą". Bet namų židinio ugniai aukotos aukos (jas rodytų apeigose likęs paprotys nupilti gėrimų ir nuberti maisto į ugnį) leistų spėti, kad seniau tai galėjo būti ir aukos ne tik pačiai ugniai (ar ten gyvenančioms dvasioms), bet ir įvairioms dievybėms. Taigi galima kalbėti apie paraleles tarp aukojimo (aukų perdavimo ugnimi dievams) ir ugnies maitinimo papročio.

Nuolatiniai aukojimai ugniai daugeliu atveju turėjo ir praktinę reikšmę: padėdavo palaikyti ugnį. Bet ne visi. Kiekvieną dieną šeimininkės, virdamos valgį ir berdamos į jį druskos, stengdavosi jos truputį užberti ant ugnies, kad ši visada būtų soti. J. Balys rašė[637] : *Kaip viralas nusilieja ant ugnelės ar druska iš netyčių ant jos nubyra ir ima spragsėti, reikia sakyti: ‚Šventa Gobija, būk pasotinta". Tėveliai liepė nesigailėti pasotinti ugnelę, sakydami: „Nesigailėkit, būsit nuo ugnelės ramūs" [...]. Kai ant vietvirio užkaistas švarus vanduo ir da jame nieko nėra įmaišyta, tai labai sergsti, kad jis neužvirtų, nes tada iš tos trobos turėsianti būti paaukota žmogaus gyvybė gaisro nelaimės metu. Todėl užkaisdami švarų vandenį visada įdeda truputį druskos, tada užvirimas nieko nepakenkiąs.* Taigi druską galima laikyti lyg ir specifine auka, berta į ugnį[638] .

Specifine ugnies dievybei skirta auka Lietuvoje A. J. Greimas manė esant gaidį. Gaidžio auka pagal jį esą yra vienas iš autonomiškų Gabjaujos šventės elementų ir yra galutinai nustatytas faktas[639] . Dar XX a. pradžią pasiekusiuose papročiuose galima matyti gaidžio aukos liekaną kūlės pabaigtuvėse: *Baigus kulti buvo daromos šventės. Tai šventei būtinai pjaudavo gaidį, – todėl, kad gaidys daugiau negiedotų ir leistų ramiai miegoti*[640] . Latvių etnografinėje tradicijoje ilgai buvo populiarus paprotys per Mykolines pjauti gaidį ir jo kraują varvinti į avižas, kuriomis šeriami arkliai, kad šie būtų gražūs ir išnašūs kaip gaidžiai[641] .

Kokiems dievams Lietuvoje ugnis gabeno aukas taip pat nėra visai aišku. Lyginant senąją lietuvių religiją su vedine tradicija, galima daryti prielaidą, kad aukojimo ugnis teikė galimybę „bendrauti" su įvairiais dievais. Tiesa, istoriniai

---

[637] Balys, 1944, p. 26.

[638] Išsamiai mitinį druskos ir ugnies santykį aptarė D. Vaitkevičienė. – Vaitkevičienė, 2001, p. 77-81.

[639] Pasak A. J. Greimo, gaidys nėra tik banalus dievui skirtos aukos objektas, jis kartu yra lyg ir Gabjaujo metonimas, jo laikinis įsikūnijimas. Gaidžio, kaip ugnies dievo metonimo, rolė gana aiški: Gabjaujis yra „apgaubtos" ugnies dievas, ir gaidžio gaubimas su puodu ir vaizduoja ugnies ramią būseną kūlės metu. Jai pasibaigus, gaidys - ugnis išvaduojami, nes jų globos ir santūrumo jau nebereikia. Apie gaidžio ir ugnies ryšį taip pat buvo užsiminta ir skyrelyje „Atmosferos ir dangaus ugnis". Žr. t.p. skyrių „Ugnies dievybių įvaizdžiai".

[640] Balys, 1986, p. 200.

[641] Latvių mitologija, 1999, p. 207.

šaltiniai dažniausiai teigė, kad amžinoji ugnis buvo skirta Perkūno garbei. Taip pat liudijama, kad ugnyje buvo aukojama dievo Kurko garbei.

Degintinės aukos dievams nebuvo vienintelė aukojimo rūšis (aukas kartais skandindavo, kartais kasdavo į žemę ir kt.). Dievams skirtų aukų deginimas populiaresnis greičiausiai tapdavo įsigalint dangaus dievybėms, sustiprėjant „dangiškajai" religijai: ugnis, minėta, padeda aukoms pasiekti būtent dangaus sferos dievybes.

APVALYMO FUNKCIJA

Dar viena svarbi ugnies funkcija ritualinėje praktikoje yra apvalymo funkcija. Apvalymas visų pirma asocijuojasi su vandeniu – būtent vanduo gali nuplauti, nuvalyti, taigi pašalinti bet kokio pobūdžio nešvarumus ir blogį. Tačiau ir ugniai skiriama apvalymo funkcija savo šaknimis siejasi su realiomis fizinėmis ugnies savybėmis. Visa, kas patenka į ugnį, sudega ir išnyksta. Ugnį „perėjęs" objektas pakinta, „išgrynėja", tampa vienalytis (pvz., tai akivaizdžiai matyti tokioje ugnies panaudojimo srityje kaip rūdų lydymas ir kalimas). Transformuojančios ugnies ir dūmų savybės, pastebėtos praktikoje, perkeltos į antgamtinę sferą. Iš čia įsitikinimas, kad ugnis gali sunaikinti bet kokį blogį, apsaugoti nuo raganų, kerų, nešvarių jėgų, apvalyti žmogų nuo nešvarumo, nuodėmės. Tikėjimas valomąja ugnies jėga perėjo ir į analogiškų galių suteikimą dūmams, anglims, pelenams, nuodėguliams.

Taigi ir ugnis, ir vanduo – dvi labiausiai paplitę universalaus ritualinio apsivalymo priemonės.

Apvalanti ugnies funkcija matoma beveik visais apeiginės ugnies panaudojimo atvejais, kad ir kokie skirtingi iš pirmo žvilgsnio jie būtų. Vienokios ar kitokios apvalymo apeigos įvairiuose kraštuose buvo atliekamos prieš svarbesnius metinio ciklo pokyčius, naujo sezono pradžią, ypatingesniais žmogaus gyvenimo ciklo atvejais. Buvo atliekamas apsivalymas tiesiogine prasme – žmonės prausėsi, valė namus, rengėsi švariais rūbais, su šiais veiksmais drauge buvo apsivaloma ir dvasiškai[642] . Apvalymo apeigos buvo praktikuojamos ne vien profilaktiškai, bet jau ir žmogui „susitepus" (t. y. pažeidus kokį nors religinį draudimą), gresiant ligoms ar jau susirgus, gresiant pavojingiems gamtos reiškiniams, nelaimėms ar jų metu, išvarant nuodėmę arba piktąją dvasią malda ar ritualiniais veiksmais ir kt.

Apie šio pobūdžio apeigas įvairių kraštų etnografiniuose veikaluose surinkta gausios medžiagos. Viena iš labiausiai paplitusių apeiginės ugnies rūšių – laužai. Galimas dalykas, kad laužai kaip tik ir kurti norint apvalyti, „apšvarinti",

[642] Календарные обычаи..., 1983, p. 125.

pašalinti nešvarumus, drauge ir blogį (pvz., laužų kūrimas nelaimių atvejais) ir panašiais atvejais. Daugelyje Europos tautų žmonės tikėjo, kad apeiginių laužų kūrenimas – patikima priemonė atbaidyti raganas ir kitas nešvarias jėgas, kurių veikla ypač smarkiai suaktyvėja kalendorinių švenčių metu: lauže sudeganti ragana, „miško žmogus" ir kt.

Daug kur stengtasi, kad apeiginiai laužai skleistų kuo daugiau dūmų – jie turėjo dar geriau išvaikyti piktąsias dvasias (dėl to į ugnį mesdavo šiaudų, dengė laužus žole ar žaliomis šakomis). Tokie laužai Europoje kūrenti Užgavėnių, Velykų, Gegužės 1-osios, šv. Jono, Visų Šventųjų, Kalėdų išvakarėse[643] . Lietuvoje, kaip minėta, apeiginių laužų kūrenimas (ir kitos apeiginės ugnies formos) ypač buvo paplitęs šv. Jono išvakarėse[644] . Joninių ugnių deginimui buvo būdingas stengimasis kurti ugnis aukštose vietose, ant kalnų, arba bent dirbtinu būdu deginamą daiktą aukščiau iškelti. K. Henenbergeris dar XVI a. teigė, kad žmonės tikėjo ypatinga apsaugine Joninių ugnių galia[645] . Kad nekristų kruša ir netrenktų žaibai, į degančią ugnį per Jonines mesdavo kiaušinių[646] . Prūsų Lietuvoje Joninių vakare degino šiaudines lėles. Šį paprotį vadino „raganų deginimu"[647] .

Labai būdingas Joninių paprotys – šokinėti per degantį laužą[648] . Tai, taip pat, labai daug kur tikėta, apsaugo nuo įvairaus blogio[649] . Kai kur žmonės ne tik patys šokinėjo per laužus, bet ir vertė šokinėti gyvulius.

---

[643] Frazer, 1993, p. 350-369.

[644] Žr. skyrelius „Istorinių šaltinių informacija apie ugnį ir su ja susijusius ritualus" ir „Kosmogoninė funkcija". T.p. žr. Joninių ugnių aprašymai - Balys, 1993, p. 212-219. Plačiai Joninės buvo švenčiamos Latvijoje. Didelė reikšmė čia teikta ne tik visoms Joninių ugnims, bet ir Joninių laužų pelenams. Tikėta, kad jie teikia žemei derlingumo, o žmonėms – perteklių. Latvių liaudies tai išreikšta metaforiškai: *Į ugniakuro pelenus Dievulis pinigų priberia.* - Latvių mitologija, 1999, p. 207. Vasaros saulėgrąžos (birželio 23-24 nakties) laužai ar kitos ugnies formos žinomi visoje Europoje ir net musulmonų kraštuose, Š. Afrikoje, ypač Maroke ir Alžyre (nors musulmonai naudojosi Mėnulio kalendoriumi ir šiaip jau nekreipė dėmesio į kitus saulės metų fiksuotus momentus). Vasaros saulėgrąžos laužai nežinomi tik keltų kraštuose. Svarbiausios ugnies šventės čia yra Visų Šventųjų dienos išvakarės (spalio 31 d.) ir Beltano diena (gegužės 1 d.). Gegužės šventės laužai labai populiarūs ir Švedijoje bei dalyje Vokietijos. - Frazer, 1993, p. 361. Prancūzijoje Joninių ugnys taip pat randamos tik kai kuriose vietovėse, ten vyrauja Užgavėnių ugnių deginimo paprotys. Žinių apie Joninių ugnis Vokietijoje yra pradedant XII a., tačiau ne visoj šalyje, o tik kalnuotoje vidurinėje dalyje, susidaro tarsi juosta, nuo kurios į pietus vyrauja Užgavėnių, o į šiaurę - gegužės ir Velykų ugnys. – Balys, 1993, p. 265-266.

[645] BRMŠ, II, p. 342.

[646] Balys, 1993, p. 217. Kiaušinis galbūt buvo transformuota gaidžio auka – žr. skyrių „Ugnies dievybių įvaizdžiai".

[647] Balys, 1993, p. 219.

[648] Balys, 1993, p. 218-219.

[649] Prancūzijoje ir kitur norintieji išsivaduoti nuo visokio blogio laužuose degindavo rupūžes, įvairius vabalus ir kt. Kartais čia degindavo ir pajuokos ar bausmės nusipelniusio žmogaus iškamšą. Šitaip tikėtasi apsivalyti nuo blogio, nešvarumo, nuodėmės. Panašių pavyzdžių būtų galima rasti labai daug. - Frazer, 1993, p. 350-369;

Tiesa, gali būti, kad šokinėjimas per laužus ir atvaizdų deginimas nėra susijęs vien su apvalymo funkcija. Šis paprotys gali būti ir senojo žmonių aukojimo, tik jau įgavusio simbolinę prasmę (tikėta, kad tokiu būdu dievas jau „gavo savo") liekana. Tam tikrų simbolinių atvaizdų deginimas laužuose Lietuvoje žinomas per Užgavėnes ir Kalėdas. Užgavėnių metu laužus kurdavo tam, kad juose sudegintų Užgavėnių pamėklę, per Kalėdas – kad sudegintų kaladę, greičiausiai simbolizavusią chtoniškąją būtybę.

Apvalančią ugnies funkciją galima matyti daugelyje kitų papročių ir tikėjimų. Populiaria apsisaugojimo priemone nuo piktųjų dvasių visuose katalikiškuose kraštuose, tarp jų ir Lietuvoje, buvo laikoma Grabnyčiose (vasario 2 d.) pašventinta žvakė[650]. Ji buvo deginama žmogui mirštant, rečiau – gimstant ir per vestuves, audros metu nuo griausmo trenkimo[651]. Grabnyčių graudulinės žvakės galiuką meistrai dėdavo į statomo gyvenamojo namo pirmojo sienojų vainiko kampų sankirtas ar bent ties būsimos krikštasuolės vieta (irgi namams apsaugoti). Archeologinių tyrimų duomenys liudija, kad ši tradicija siekia bent jau XIV a.[662]. Grabnyčių žvakė padėdavo apsaugoti tvartus „nuo raganų"[653].

Apsauginė ugnies funkcija matoma ir smilkymo tradicijoje. Kad kas gyvulio nenužiūrėtų, išleidžiant juos laukan rūkė šventomis žolelėmis (arba verba)[654], devyndrekiu[655]. Profilaktiškai gyvuliai buvo smilkomi per Jurgines[656]. Besiartinant audrai namus smilkė verbomis ir per Žolinę pašventintomis žolėmis, dėjo į kertes velykinės ugnies anglių, grabnyčios ir šv. Agotos duonos gabalėlių[657]. Ugnį nešdavo ir aplink savo trobesius – kad jie iki kitų metų nesudegtų[658]. Taigi ugnis gelbėjo ir nuo gaisro pavojaus[659]. Apsauginė ugnies funkcija matyti ir vestuvinėse[660], gimtuvių, laidotuvių apeigose. Pavyzdžiui, Vakarų Lietuvoje buvo

---

[650] Gali būti, kad šios tradicijos šaknys – ikikrikščioniškos. Pasak P. Dundulienės, iki krikščionybės, maždaug Grabnyčių metu, buvo ypač garbinamas dievas Perkūnas, ugnis, o pačias Grabnyčias esą vadino Perkūno diena. – Dundulienė, 1991, p. 86.

[651] Balys, 1944, p. 42. Apskritai tikėta, kad raganos (kaip ir kitos blogio jėgos) bijo ugnies. Kad jos pieno neatimtų ir gyvulių nepagadintų, pirmą kartą genami galvijai buvo parūkomi devyndrekiu, šventomis žolelėmis arba verbomis (LTR 311/2). Kad raganos avių nekirptų, taip pat reikėjo šventomis žolelėmis parūkyti ar prieš Gandrines nunešti į gurbą žvakę (LTR 1681/313). Nuo raganų apsaugo tvartus ir šv. Agotos duona (LTR 796/48).

[652] Juknevičius, 1995, p. 12-13.

[653] LTR 374/2355, LTR 455/171, LTR 780/145 ir kt.

[654] LTR 611/58.

[655] LTR 600/107.

[656] Balys, 1993, p. 178.

[657] Balys, 1944, p. 43.

[658] LTR 1299/50.

[659] Apie priemones gaisrui išvengti, besiartinančio gaisro ženklus, kas darytina pamačius gaisrą ir kt. – žr., Balys, 1944, p. 43-45.

[660] Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė, 1995, p. 342-343.

paprotys sukurti ugnį ant kelio arba kiemo vartuose, per kur turi pervažiuoti vestuvininkų vežimas. Senoji šio papročio prasmė – nubaidyti raganas ir piktas dvasias, kurios nori jaunai porai pakenkti. Kartais tai buvo vadinama „raganų deginimu"[661] . Vėliau tokios ugnys imtos laikyti paprastu vestuvininkų pagerbimu ar net trukdymu pravažiuoti, kad gautų iš vestuvininkų dovanų[662].

Lietuvoje juokaujant sakoma: *Saugok, pečiau* (ko nors nenorint) arba *Apsaugok, pečiau* (nusistebint). Pvz., *Apsaugok, pečiau, – papuoliau į tokią peklą*. Gali būti, kad tai į juokavimų formą perėjęs dalykas (o „pečius", kaip žinia, yra neatsiejamas nuo ugnies). Tiesa, tai galima paaiškinti ir savų „namų saugumu".

Senajame Testamente taip pat paliudyta, kad ugnis padeda apvalyti. Ji „apvalo" grobį, paimtą mūšio metu[663]. Simboliškas Izaoko lūpų nuvalymas yra palydimas ugnies[664]. Daiktai, kurie buvo pašventinti, bet nenaudoti, yra sudeginami, kad neprarastų savo šventumo. Ta pati apvalymo idėja susijusi ir su kulto indų ir svetimų kraštų dievų atvaizdų sudeginimu[665]. Tiesa, liturginis ugnies naudojimas ir jos simbolizmas šiek tiek kitoks: ugnis čia nėra vien tiktai ritualinio bendruomenės apvalymo priemonė nuo bjaurios, baisios moralinės gėdos, bet ir Dievo bausmės elementas – būtent ugnyje Jahvė sunaikina tai, kas yra nuodėminga: Sodomą ir Gomorą[666] , izraelitus[667], Izraelio priešus[668] ir kt. Ji (t. y. ugnis) taip pat pasirodo eschatologiniame teisme[669] . Naujajame Testamente ši ugnies funkcija taip pat egzistuoja. Ugnis yra Dievo bausmės, paskelbtos Jono Krikštytojo[670], agentas. Panašias ekspresijas naudoja ir Jėzus[671] bei apaštalai[672]. Ugnis yra eschatologinis ženklas ir Dievo bausmė Apokalipsėje[673]. Šv. Petras yra vienintelis Naujojo Testamento autorius, aprašantis eschatologinę ugnį kaip universalų pasaulio pabaigos gaisrą (visais kitais atvejais ugnis suprantama kaip Dievo baus-

---

[661] Balys, 1993, p. 50.

[662] Balys, 1993, p. 31; Galima prisiminti, kad analogiškus papročius mini ir istoriniai šaltiniai. – žr. skyrelį „Istorinių šaltinių informacija apie ugnį ir su ja susijusius ritualus".

[663] B Sk 31:32.

[664] B Iz 6:6.

[665] B 2K 23:4, 6, 11.

[666] B Pr 19:24.

[667] B Sk 11:1.

[668] B Am 1:4.

[669] B Is 66:15; Jl 3:3; Mal 3:19 ir kt.

[670] B Mt 3:10; Lk 3:9; 3:17.

[671] B Mt 7:19; 13:40; Lk 17:29; Jn 15:6.

[672] B Lk 9:54.

[673] B Apr 8:7; 8:8 (liepsnojantis kalnas); 9:17 (ugnis eina iš keturių angelų burnų); 11:5 (ugnis iš alyvmedžio).

mė). *Agni* Rigvedoje labai dažnai vadinamas valančiuoju[674]. Su blogio įveikimu, pašalinimu susijusi ir *Agni* kaip saugotojo funkcija[675].

Ugnis, tikėta, gali apsaugoti ir nuo ligų, o drauge ir jas įveikti. Kai kuriuose kraštuose pasitaiko, kad ugnies dievas drauge yra ir dievas – gydytojas. Toks yra babiloniečių *Gibil*, apsaugantis žmones nuo ligų[676]. Hefaistas Lemno saloje, be kitų savo funkcijų, dar ir gydė: apsaugodavo nuo beprotystės, kraujo išsiliejimo bei gyvatės įkandimo[677]. *Agni* Rigvedoje laikomas išvaikančiu ligas[678], pašalinančiu skausmą[679].

Apie tai, kad ir Lietuvoje ugnis sieta su gydymu, žinių pateikia jau istoriniai šaltiniai. Jeronimas Prahiškis pasakojo, kad Lietuvoje šventikai, saugantys amžinąją ugnį, atsakydavo klausiantiems ir dėl jų sveikatos. Naktį stebėję ugnį, ryte jie pasakydavo – išgis ligonis ar mirs[680]. Kad šventosios ugnies pelenais buvo gydoma, nurodė S. Grunau[681], apie tikėjimą kūrenamų ąžuolinių malkų gydomuoju poveikiu liudijo M. Pretorijus[682]. XIX – XX a. taip pat buvo žinomi spėjimai iš žvakės degimo. Pavyzdžiui, atvežus kunigą prie ligonio ir jam atlikus religinius patarnavimus, būdavo užpučiamos žvakės ir žiūrima, į kur eina dūmai: jei kyla į viršų – ligonis pasveiks, jei driekiasi durų link – ligonis mirs[683].

---

[674] R III 10, III 17, III 25 ir kt. *Agni* užkerta kelią blogiui (R I 127), išgelbsti nuo nesėkmės, intrigų, nuo priešiškų kalbų (R I 128), nuo Varūnos priešiškumo (R I 128), nuo bedievių apgavystės (R I 36), apgina nuo kenkiančiojo ar norinčiojo nužudyti, pašalina neapykantos apreiškimus (R III 16), sudegina tuos, kurie kenkia (R I 12), gina nuo piktavalių (R I 27), pašalina prakeikimus (R III 3), gina nuo priešų (R I 36), išblaško priešiškas mintis (R III 24), atleidžia nusidėjimus (R I 31), padeda įveikti visus sunkumus (R I 189, III 20 ir kt.). Į jį kreipiantis užkeikiama: tekrenta visi tie, kurie mums grasina, toli ar arti jie būtų (R I 36). Rigvedoje sakoma, kad *Agni* yra *rakšasų* žudikas, jų nugalėtojas. Jo prašoma apsaugoti nuo rakšaso (R I 36), sudeginti visus rakšasus (R I 76, I 79, IV 3 ir kt.) ir panašius į juos, visokius kerėtojus ir visus *atrinus* (R I 36).

[675] *Agni* maldaujama apsaugoti (R I 95, I 189 ir kt.), būti aukotojų saugotoju nuo prakeikimų (R I 76). *Agni* vadinamas dosniųjų saugotoju (R I 95), aukotojų saugotoju (R I 76). Jo prašoma suteikti apsaugą nuo viso to, kas gali pakenkti arba apšmeižti, nes *Agni* yra dievas, kuris saugo nuo intrigų (R I 189). Jis vadinamas ir įžadų saugotoju (R I 31). *Agni* saugo galvijus (R R I 67, I 172 ir kt.), taip pat kitą kilnojamąjį turtą (R I 72). Sakoma, kad jis saugo iš visų pusių tarytum skydas (R I 31). Jis - gynėjas tų, kurie jį gerbia (R II 1), jis gina žmones nuo užpuolimo (R II 1). Jo prašoma apsaugoti, apginti nuo dievų ir mirtingųjų nemalonės ir neapykantos (R II 1). *Agni* vadinamas tuo, kuris saugo žmones ir iš tolo (R II 9). Jo prašoma tapti saugotoju, gynėju (R R II 9), nukreipti dievo Varūnos įnirtį (R IV 10), atleisti nuodėmes (R III 7), apsaugoti nuo perkūnijos trenksmo (R IV 3).

[676] Chantepie de la Saussage, 1914, p. 241.

[677] Veličkienė, 1995, p. 130.

[678] R I 12, I 189, III 2 ir kt.

[679] R III 16.

[680] M, p. 13.

[681] BRMŠ, II, p. 108.

[682] BRMŠ, III, p. 243.

[683] Balys, 1944, p. 42.

XVIIIa. pab. C. Lukausko lietuviškame pamoksle apie apsisaugojimą nuo užkrečiamų ligų teigiama[684], kad *Ne stowiety tarp ugnies yr Ligonia, nes ugnis prisimetunti ora nuog Ligonia ing sawi traukdama, labay pigiey widuriey stowinti gale uzkriesty Ligu.*

Lietuvoje tikėta, kad ugnies dūmai gali nuvaryti cholerą, marą. Jais buvo gydomas ir išgąstis, nužiūrėjimas ir pan. Ilgai pūliuojančios žaizdos dar XX a. buvo prideginamos balanos liepsna (Pasak R.Keturakio (Kaunas), jo motina, kilusi iš zanavykų krašto, taip gydė žaizdas dar XX a. 4-ame dešimtmetyje). Ugnimi gydė ir įvairias vaikų ligas[685]. O kai kurios ligos, minėta, neretai buvo laikomos bausme už nepagarbą ugniai[686].

Gydomosios-profilaktinės savybės ugniai teiktos įvairiuose Europos kraštuose[687]. Tikėta ir gydomuoju-profilaktiniu ugnies poveikiu gyvuliams[688]. Tačiau ne bet kokiai ugniai buvo teikiamos gydomosios savybės, o neretai tik švariai, naujai, gautai trinant ar skeliant, arba, paveikus krikščionybei, pašventintai bažnyčioje[689].

Jau kalbėta, kad ir patys išoriniai ligos požymiai kartais gali būti panašūs į ugnį. Sergantis žmogus „karščiuoja" (t. y. turi per daug ugnies viduje, ji nėra švari). Todėl kai kuriuose gydymo užkalbėjimuose ugnis minima tapatinant ją su kai kuriomis ligomis (panašaus gydymo panašiu principas). Be to, „tinkami" santykiai su ugnimi buvo atstatomi ir liaudiškais termoterapijos būdais (gydant pirtyse, statant taures, peršalusiam dedant prie kojų karštą plytą, mirkant kojas karštame vandenyje, įbėrus į jį pelenų ir druskos). Jeigu žmogus turėdavo daug karščio, jį stengdavosi sumažinti ligonį atšaldant – pavyzdžiui, prie galvos dėdavo ledo[690].

Ugniai skiriamose apvalymo ir tarpininkavimo funkcijose iš pirmo žvilgsnio tarsi glūdi tam tikras prieštaringumas. Ugnis – ir tarpininkė tarp šio ir kito pasaulio, nugabenanti aukas dievams, drauge ir apvalanti stichija, sunaikinanti visa, kas yra jos paveikiama.

Kaip jau buvo minėta, ugniai skiriama tarpininkavimo funkcija greičiausiai plito religijoje su „dangiškosios" religijos sustiprėjimu, galbūt ir mirusiųjų deginimo papročio plitimu. Gal tai susiję su „baltų religinėmis reformomis": „žemes-

---

684 LLK, p. 50.

685 Balys, 1944, p. 42, Dundulienė, 1985, p. 55.

686 Žr. skyrelį „Elgesio su ugnimi reglamentacija".

687 Daug kur ligoniai būdavo vedami prie apeiginių laužų. Prancūzijoje (ir kitur) šv. Jono išvakarėse supdavo virš laužo vaikus, kad jie nesirgtų užkrečiamomis ligomis, o didesnius dėl tos pačios priežasties vertė šokinėti per laužą. Per laužus šokdavo ir merginos, kad javapjūtės metu neskaudėtų strėnų. Manyta, kad ugnis gali apsaugoti ir nuo akių ligų ir kt. - Frazer, 1993, p. 350-369.

688 Frazer, 1993, p. 350-369.

689 Токарев, 1990 p. 472.

690 Dundulienė, 1982, p. 217.

nioji" religija išlaikydavo apvalančiąją ugnies funkciją, susijusią su žemės religija, net aukštesniems sluoksniams įvedant dangiškąją religiją, kuri ugniai teikė tarpininkavimo funkciją.

Egzistavo ir funkcinis ugnies rūšių pasiskirstymas. Tarpininkavimo funkciją atliko aukojimo ugnis, o apvalymo funkcija teikta apeiginėms švenčių ugnims (visų pirma laužams) – jomis buvo apvaloma profilaktiškai, ir ugnims, kuriamoms specialiomis progomis – „nelaimės ugnims".

Nelaimės ugnys – tai ugnys, kuriamos apsisaugojimo tikslu gresiant realiam pavojui (siaučiant epidemijoms, užėjus gyvulių kritimui ir panašiais atvejais)[691]. Anglų kalboje tokios ugnys yra vadinamos *need-fire*, rusų kalboje – *огни бедствие*. Kartais ugnis, kad būtų atskirta nuo ugnies, įkurtos paprastu būdu, buvo vadinama *laukine ugnimi*[692], o slavai ją vadino ir *gyvąja ugnimi*.

Būdinga tai, kad šias ugnis visada kurdavo specialiai tai progai (nebuvo galima naudoti ugnies iš anksčiau užkurtų ugnių) pirminiu būdu – trinant ar skeliant. Neretai egzistavo įvairios taisyklės, kas gali uždegti tokios ugnies laužus[693]. Tokios ugnys buvo kuriamos įvairiuose kraštuose, taip pat ir Lietuvoje[694]. Pavyzdžiui, Aukštadvario apylinkėse užrašyta tokia žinia: *Žmonės, norėdami gauti ugnies, kad galėtų nuvaryti cholerą, trindavo uosio medžio pagaliukus vienas į kitą, kol užsidegdavo. Sako, kad tos ugnies dūmai nuvarydavę cholerą iš tos vietos*[695]. J. Basanavičius irgi panašiai rašė[696]: *Imdavo vytį iš dviejų jaunų ąžuolaičių (kitur sako – uoselių) ir storoką virbalą traukydavo tarpe jų, taip ilgai bružindami, kolei ugnis pasirodė. Uždegtą tokiu būdu ugnelę įdėdavo į keturkampę duobę ir sunešdavo čia visokius šiaudagalius, o pavėjui einančiais dūmais rūkydavosi, ypačiai maro laike. Tokią ugnį sukurdavo galisodėje, čia susirinkdavo ir gelbėdavosi nuo maro. Ožkabaliuos tokia ugnis paskutinį kartą įkurta tapo 1837m. dėl galvijų.*

Ir su apvalymo (ugnis ne tik naikina blogį, bet drauge teikia ir gėrį), ir su tarpininkavimo funkcijomis galima sieti produkuojančią, derlingumą, vaisingu-

[691] J. Balio nuomone, šios nelaimių ugnys yra azijietiškos kilmės: piemenų tautos, kylant gyvulių ligoms, iš tiesų uždega stepes, kad sudegtų ten besiveisią vabzdžių debesys. Kartu su gyvulių augintojų gentimis jos pasiekė Europą ir buvo toliau įpročio keliu palaikomos, nors naujomis sąlygomis jos ir neteko praktiškos reikšmės. – Balys, 1944, p. 42.

[692] Frazer, 1993, p. 365.

[693] Frazer, 1993, p. 350-369. Dažniausiai tai buvo patikima jauniems žmonėms, neretai - broliams. Serbų nelaimių ugnis įdegdavo paauglys berniukas ar mergaitė, būdami visai nuogi tamsiame kambaryje, kartais - taip pat tamsoje - senukas ar senutė. Bulgarijoje įžiebdami ugnį taip pat visai nusirengdavo. Jeigu po ilgo darbo ugnis neužsidegdavo, manydavo, kad kažkur kaime buvo palikta deganti ugnis. Įvairiuose kraštuose nuo tokių laužų buvo įkuriama namų židinių ugnis, jai teiktos profilaktinės-gydomosios savybės.

[694] Balys, 1944, p. 30.

[695] Balys, 1944, p. 30.

[696] Balys, 1944, p. 30.

mą skatinančią ugnies funkciją. Su tarpininkavimo funkcija ją sieja tai, kad aukodami žmonės tikėdavosi gauti iš dievų įvairių malonių, o ugnis tam tarpininkavo. Ši funkcija gerai matyti vedinio *Agni* paveiksle[697] . Su vaisingumo funkcija *Agni* galbūt sieja ir tai, kad jis dažnai vadinamas jaučiu[698] , o jautis – populiarus universalus vaisingumo simbolis. Su jaučiu ar karve yra sulyginama ugnis ir lietuvių tautosakoje. Pavyzdžiui, *Žala karvė dangų laižo. (Ugnis krosnyje)*[699] . *Šėmas jautis dangų laižo. (Dūmai)*[700] .

Daugelyje Europos kraštų tikėta, kad pavasario laužų prasmė – sušildyti žemę, paruošti ją naujiems agrariniams metams, padaryti ją vaisingą[701] . Produkuojanti ugnies funkcija skirta ugniai ir Lietuvoje. Pavyzdžiui, M. Pretorijus teigė, kad į ugnies dievybę Gabjaują buvo kreipiamasi su prašymu palaiminti šeimą, vaikus, gyvulius, namus, duoną[702] . Lietuvoje tikėta, kad šokinėjimas per Joninių laužus didina linų derlių[703] . Šventinio Joninių laužo pelenai buvo išbarstomi laukuose, kad derlius būtų geras.

---

697 *Agni* Rigvedoje neretai vadinamas gėrybių šeimininku (R I 60, I 72, II 9 ir kt.). Sakoma, kad jis laiko gėrybes dešinėje rankoje (R I 128). *Agni* vadinamas turtų globėju žemėje (R I 70), turtų globėju tiek žemėje, tiek danguje (R R IV 5). Į jį dažnai kreipiamasi su prašymu atvežti žmonėms turtų (R I 12, I 37, I 68, I 79, I 189, II 7 ir kt.), lobių (R I 58, II 7). Sakoma, kad jis dalija turtus (R I 95). Dažnas *Agni* epitetas – dosnus (R I 27, I 58, II 7 ir kt.). Kartais jis vadinamas gėrybių dovanotoju (R I 95). *Agni* apdovanoja tuos žmones, kurie jam aukoja. Taip ir sakoma: jis gauna dovanas tam, kad duotų turtus (R I 68), III 19). Dažnai gėrybės, kurių nori gauti aukotojai, tai galvijai (R II 1, 119, III 16 ir kt.). Taip pat jo prašoma suteikti garbę (R III 16). Dažnas prašymas - duoti aukotojams palikuonių (R II 2, II 9, III 16, III 10 ir kt.), puikių vyrų (R II 2, III 10, III 16 ir kt.), sūnų (R III 1, III 5, III 7, III 15, III 23 ir kt.), sustiprinti gyvybinę jėgą (R I 31, I 71, I 73 ir kt.), prailginti gyvenimą (R I 23, I 96 ir kt.), suteikti žmonėms gėrį (R III 13), jėgos (R III 1), padaryti juos laimingesnius (R IV 2), suteikti sėkmę (R III 16), padėti įveikti priešus (R III 16), atsiųsti lietaus iš dangaus (R II 6)

698 R I 31, I 58, I 140, I 149, II 9, II 15, III 2 ir kt.

699 LT, V, p. 466.

700 LT, V, p. 467.

701 Tikėjimu produkuojančiomis, vaisingumą skatinančiomis ugnies savybėmis dažniausiai remiasi tokie veiksmai papročiuose kaip šokinėjimas per laužą, šokiai aplink jį. Pavyzdžiui, Prancūzijoje tikėta, kad kuo greičiau, gyviau šokama apie pavasario ir vasaros švenčių laužus, tuo geresnis, gausesnis bus derlius. Šių ratelių dainos panašios į užkeikimus: *Lauže, lauže, tiek vaisių, kiek lapų* ir pan. Lenkijoje ir kitur į laužus stengėsi dėti šiaudus kuo ilgesniais stiebais: tai turėjo paveikti linų ilgumą. Dėl to neretai buvo ir šokinėjama per laužą ar šokama šalia jo: kuo aukščiau pašoksi, tuo aukštesnės bus kanapės. Prancūzijoje (ir kituose kraštuose) merginos ir vaikinai drauge šoko per laužą, kad sustiprintų būsimą savo santuoką. Vieni šokdavo, kad tais metais susituoktų, kiti, jau vedę, kad neliktų be vaikų. Kai kada dėl šios priežasties apeiginius laužus kurdavo būtent jaunavedžiai. Panašią reikšmę turinčių papročių yra labai daug. - Frazer, 1993, p. 350-369.

702 M, p. 574.

703 Balys, 1993, p. 218-219.

Taigi, apvalančioje ugnies funkcijoje išryškėja keletas smulkesnių tarpusavyje glaudžiai persipynusių funkcijų: apvalymo (nuo susitepimo, blogio, kerų, nešvaros ir kt.), apsaugojimo (blogio atbaidymo – įvairių piktųjų dvasių, jų galios, dar „nesusitepus", bet iš anksto, profilaktiškai jam gresiant), gydomoji (t. y. apvalymo nuo ligų, kurios taip pat yra viena blogio jėgų reiškimosi forma), produkuojanti.

III. UGNIES DIEVYBIŲ ĮVAIZDŽIAI

Ugnies dievybių vardai istoriniuose šaltiniuose pasirodo palyginti vėlai – tik XVIa., neatsižvelgiant į XVa. J. Dlugošo teiginį, kad ugnyje buvo garbinamas dievas Vulkanas.

Ugnies teonimų formos šaltiniuose gana įvairios. Varijuoja ir tų vardų giminės forma: kartais galima spėti, kad minima dievybė yra vyriškos lyties, kartais atrodo, kad kalbama apie moteriškos lyties ugnies dievybę. Neretai sunku atskirti ir tai, ar istoriniuose šaltiniuose kalbama apie ugnies ar tik su ugnimi susijusią dievybę. Kai kuriais atvejais minėdami tą patį teonimą šaltiniai pateikia prieštaringą informaciją: vienur teigiama, kad tai ugnies dievybė, kitur nurodomos visai kitos tos pačios dievybės funkcijos. Skaitant šaltinius neaiškus ir minimų dievybių rangas: ar iš tikro čia kalbama apie ugnies dievybes, ar tik apie mitines būtybes, ugnies globėjus ir ugnies dvasias. Norint išvengti painiavos, šiame skyriuje sąlyginai vartojamas terminas „ugnies dievybės", kaip kad teigiama pačiuose istoriniuose šaltiniuose.

Istorinių šaltinių informaciją papildo XIXa. pabaigoje – XXa. pradžioje užrašyti tikėjimai, taip pat nurodantys skirtingus ugnies vardus ir ugnies globėjus.

1. UGNIES TEONIMAI ISTORINIUOSE ŠALTINIUOSE

TEONIMAI SU ŠAKNIMI „GAB-"

Gabie

Seniausias rašytinis šaltinis, minintis *Gabie deuaite*, yra 1580 metų J. Lasickio rašinys „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus". Jame rašoma: *Kadangi dėl vasaros trumpumo nupjautų javų nespėja visiškai išdžiovinti, tą darbą užbaigia pastogėse prie ugnies. Tada jie turi maldauti dievą Gabie šitokiais žodžiais: „Gabie deuaite, pokielki garunuleiski kirbixtu" (Gabija dievaite, pakelki liepsnas ir neleiski kristi žiežirboms)*[704].

Tradiciškai *Gabie* perskaitoma kaip *Gabija*. Ugnies vardas *Gabija* žinomas visoje Lietuvos teritorijoje, jis gerai paliudytas tautosakoje[705]. Žinomos įvairios

[704] L, p. 24.

[705] LTR 600/18, LTR 1338/89, LTR 1208/1449 ir kt.

išvestinės šio vardo formos – *Gobija*, *Gabieta*, *Gabėja* ir kt., kurias paliudija XIX – XX a. pr. fiksuota tautosakinė medžiaga: į ugnį, įžiebus ją krosnyje, buvo kreipiamasi – Gabija[706], Gabieta[707], Gabijonėle[708] ir pan. Rečiau pasitaiko vyriška šios dievybės hipostazė – *Gabis*, *Gabys*[709]. Galimas dalykas, kad ir J. Lasickio minimą *Gabi* reiktų transkribuoti *Gabiu*, o ne *Gabija*, kaip kad yra priimta.

Apie tai, kad *Gabie* yra ugnies dievybė, minėtoje J. Lasickio citatoje galime spręsti tik iš konteksto: į *Gabie* kreipiamasi prašant pakelti garą ir neleisti kibirkščių. Taigi iš šios citatos sužinome keletą dalykų – kur, kada ir kokiu tikslu kreipiamasi į *Gabie*:

1. *Gabie* turi galią valdyti liepsną.
2. Į *Gabie* kreipiamasi pastogėse prie ugnies[710].
3. Malda, kuriama kreipiamasi į *Gabie*, kalbama baigiant džiovinti javus pastogėse (t. y. galimas laikas, kada kreiptasi į *Gabie,* yra rudens mėnesiai).

Didžioji dauguma tyrinėtojų neabejojo, kad ši dievybė – Gabija – buvo ugnies dievybė[711]. Tiesa, pasitaikė ir šiek tiek kitokių interpretacijų. Pavyzdžiui, I. J. Hanušas rašė, kad *Gabie Diewaita* vardu kreiptasi į *Aušvę* aukščiausio saulės pakilimo šventės metu, kad tasai, ypač jeigu javų pasėliai saulei aukštai pakilus atrodydavo išdžiūvę, kreiptųsi į derlingumo dievus ir paprašytų geresnio derliaus[712]. J. Jaroševičius teigė, kad *Gabija* (*Gabie*) buvo vadinamas *Sutvara*s, saulės gaivalo dievybė – ugnies šaltinis[713]. *Gabija* (*Gabie*) lietuvių mitologijoje, pasak jo, savo ypatybėmis esą atitinka ir T. Narbuto minimą *Praurimę*, dar vadintą *Polengabia* ir *Matergabia.*

Kaip pastebėjo V. Toporovas ir V. Ivanovas, lietuvių deivė *Gabija* buvo labai artima prūsų mitologizuotam ugnies įvaizdžiui – šv. *Ponikei*[714]. Ši greičiausiai turėjo vyrišką ir moterišką formas. Jos vardas kildintinas iš prūsų kalbos žodžio *panu* – t. y. ugnis[715]. Tiesa, M. Pretorijus buvo nurodęs, kad ugnį šventos *Ponikės* vardu vadino ir nadruvių moterys – lietuvės[716].

---

[706] LTR 1665/30, 600/18, 1338/89 ir kt.
[707] LTR 2267/38, 2336/54, 2346/22 ir kt.
[708] LTR 2348.
[709] Мифы народов мира, 1994, I, p. 260.
[710] Pastogės, kuriose kūrendavo ugnį ir džiovindavo javus, buvo kluonai. Juose buvo įrengtos iš molio drėbtos kūrenamos jaujos su ardais javams džiovinti prieš kūlimą. Be to, senuosiuose kluonuose buvo ir javams kulti skirtoje kluono dalyje specialiai įtaisyta vieta, kur kūrentos malkos, tokiu būdu patalpą apšviečiant. – Vyšniauskaitė, 1983, p. 138.
[711] Gabiją buvus ugnies dievybe manė A. J. Greimas, M. Gimbutienė ir kiti. J. Balys spėjo, kad Gabija tebuvo speciali kiekvienos besikūrenančios ugnies dvasia.
[712] Lietuvių mitologija, 1995, p. 118.
[713] Lietuvių mitologija, 1995, p. 127.
[714] Мифы народов мира, 1994, I, p. 260.
[715] Мифы народов мира, 1994, II, p. 282.
[716] BRMŠ, III, p. 262.

Gabjauja. Gabjaujis

Tas pats M. Pretorijus nadruvių, skalvių, žemaičių bei lietuvių dievų sąraše minėjo ir *Gabjaują* (*Gabjauga*)[717] . Kitoje savo veikalo vietoje „Prūsijos įdomybių" autorius, greičiausiai kalbėdamas apie tą pačią dievybę, tik įvardindamas ją kaip *Gabjava*, nurodė, kad ji yra grūdų bei jų pastatų dievas, kurio garbei reikia pjauti gaidį[718] .

Dviejose savo darbo vietose istorikas kalbėjo ir apie Gabjaujos šventę. Vienoje vietoje jis rašė, kad Gabjaujos (*Gabjauga*) švente buvo vadinama Patrimpo (*Padrymbo*) arba Kurko (*Gurcho*) garbinimo šventė[719] . Jos metu jaujose, naudojant ąžuolo arba skroblo malkas, buvo kuriama ugnis. Drauge su ugnimi žmonės aukodavo ir degindavo pirmuosius naujo derliaus vaisius ir visokius valgius bei gėrimus. Remdamasis amžininkais, M. Pretorijus spėjo, kad buvo deginami grūdai, žuvis, midus, pienas arba alus, taip pat medus[720] .

Penktoje „Prūsijos įdomybių" knygoje, skirtoje senovės prūsų šventėms, M. Pretorijus atskirame skyriuje išsamiai aprašė Gabjaujos (*Gabjaugis*) šventę, nurodydamas, kad tai yra tarsi jaujų šventė, keliama dievui Gabjaujui (*Gabjaugia*), kuris yra jaujos, javų ir ugnies dievas[721] :

Kai jau visi javai iškulti, šeimininkas padaro alaus, o šeimininkė iškepa pyrago ir duonos. Šeimininkas parenka gaidį – geriausiai visiškai juodą arba visiškai baltą, jei tokio nėra – margą, bet niekad ne raudoną /.../. Tą gaidį jis aukoja Gabjaujui (Gabjaugiai), paprastai jį užmuša brūkliu, kuriuo grūdami kiaulės taukai. Gaidį užmušant, suaugusieji vyriškos lyties asmenys dalyvaują apeigose, rankas ir akis pakelia aukštyn ir kalba: „Gabjauji (Gabjauga), būk linksmas ir mums maloningas" ir pan.

Paskui šeimininkas duoda gaidį šeimininkei arba savo vaikams, kad nuplikytų ir išdarytų. Po to šeimininkas pats deda jį į puodą ir kaičia ant ugnies, įdeda prieskonių ir druskos, kiek jam atrodo reikalinga, ir verda. Jei jam atsitinka išeiti, tai pristato sūnų, o jei jo neturi – berną samdininką (mat būtinai turi būti vyras) saugoti, kad nė viena moteriškė ar kas svetimas neparagautų nei mėsos, nei sriubos. Tuo tarpu šeimininkas vidury gryčios apvožia pūrą, šeimininkė jį užtiesia balta staltiese ir padeda duonos.

Po to šeimininkė turi išeiti, o šeimininkas su sūnumis ir bernais (čia turi būti vieni vyrai) susiburia apie pūrą, ant kurio namų galva atneša išvirusį gaidį ir paliepia sūnums bei šeimynos vyrams valgyti. Bet iš pradžių, paėmęs į rankas alaus pripiltą pašventintą kaušelį (Kauszelen), pradeda maždaug taip melstis „Wieszpatie Diewe Gabjaugia, mes taw padekavojom, iog galeiom tawo Szittos gerrus dowanus gerrai

---

[717] BRMŠ, III, p. 256.
[718] BRMŠ, III, p. 260.
[719] BRMŠ, III, p. 253
[720] BRMŠ, III, p. 253
[721] BRMŠ, III, p. 295-297.

iszdirpti" ir pan. „Viešpatie Dieve Gabjauji (Gabjaugia), šitas geras dovanas garbė Dievui iškūlėme, tu suteikei mums jėgų tai padaryti. Tu apsaugojai mūsų namus nuo daugelio pavojų, ypač kad ugnis bėdos mums nepadarytų. Meldžiame tave, ateinančiais metais duok mums daugiau, ne mažiau, geriau, ne prasčiau", dar paveda save ir saviškius Dievui. /.../ Tokią maldą sukalbėjus, šeimininkas sėdasi. Tačiau, prieš gerdamas iš pirmojo kaušelio (Kauszelo), nulieja ant žemės truputį alaus Žemynėlei (Zemynelen) tardamas: „Zemynele, buk linksma ir Zydek mussu Ruggeis" /.../ Po to nugeria kiek iš kaušelio (Kauszel) ir palabina (palabinkt) alų, t.y. laimina jį šiais žodžiais: „Diekui mielam Diewui usz tus gerrus dowanus, duck mums kitta meta tolaus tawo gerybe, iszlaikik pri gerros Sweikatos" /.../ Po to jis išgeria ir užgeria savo sūnų arba berną, kuris turi paimti iš šeimininko kaušelį (Kauszel) abiem rankom ir taip pat nulieti Žemynėlei (Zemynelen) ir, kaip ir jis, palabinti (palabinkt), tik tos ilgos maldos jis neturi kartoti. Taip toliau daro ir visi kiti, kurie sėdi prie apversto pūro. Savo palabinime (Palabinkem) vaikai, šeimynykščiai ir t.t. paprastai pamini tėvus, šeimininkus ir kt. maždaug šitaip: „Mielas Dieve, dėkoju tau už tavo malones; taip pat dėkoju mūsų mielam tėtei, mamai, šeimininkui, šeimininkei, vaikams, kad jie gražiai surengė šią šventę, teik jiems, Dieve, gerą sveikatą, laimink jų darbus, kad jų šeimyna ir gyvuliai gerai tarptų visų džiaugsmui ir pasitenkinimui" ir t.t. Po to jam vėl įpilama, ir jis išgeria. Kai pašventintasis kaušelis (Kauszel) apeina aplinkui, šeimininkas, o juo sekdami ir kiti, pradeda valgyti. Pavalgęs jis ima kaušelį (Kauszel) ir meldžiasi, po maldos gieda giesmes ir iš kaušelio (Kauszel) geria ratu.

Po šito jau leidžiama įeiti ir moteriškėms, tik jos gali gerti ne iš pašventinto kaušelio (Kauszel), o iš kito indo, ir tai trunka tol, kol šeimininkui to norisi ir kol ateina metas gulti. /.../ Kiekvienas turi gauti ir gaidienos, kad ir po mažų mažiausiai. Kitokios mėsos gali prisivalgyti sočiai. Kai jau visi prisisotina, labai paisoma, kad jokios mėsos neparagautų nė viena moteris, jei kiek lieka, atiduoda šuniui arba užkasa. Pavalgę ir išgėrę ratu, stojasi.

Šeimininkas šventę paprastai užbaigia su kaušeliu (Kauszel) rankoje šiais žodžiais: „Mielas dieve Gabjauji, mes tavo šventę gerai atšventėm, būk linksmas ir palaimink mus. Saugok mus, mūsų šeimyną, namus ir ūkį, gyvulius" ir t.t. /.../.

Taigi, pasak šio šaltinio:

1. *Gabjaujis* yra jaujos, javų ir ugnies dievybė.

2. Ji garbinta kūlės pabaigtuvėse (taigi panašiai tuo pat metu kaip ir J. Lasickio minima *Gabie*), kada švenčiama to paties pavadinimo – *Gabjaujo* – šventė. Kūlės metas, kuliant spragilais, buvo rugsėjo – lapkričio mėnesiai, vidutiniškai kūlimui buvo sugaištamos kelios savaitės[722] .

3. Pagrindinėse šventės apeigose dalyvaudavo tik vyriškos lyties asmenys. Joms vadovavo namų šeimininkas.

4. Gabjaujo garbei aukotas gaidys (vienspalvis ar raibas, bet jokiu būdu

[722] Lietuvių etnografijos bruožai, 1964, p. 81-82.

ne raudonas), kuris valgyti buvo pateikiamas ant apversto pūro. Jį virdavo pats šeimininkas.

5. Gabjaujo garbei kalbėtos padėkos maldos.
6. Ritualiniu būdu palabinant iš kaušelio ratu buvo geriamas alus.
7. Šventė pasibaigdavo vaišėmis (šiose jau galėjo dalyvauti ir moterys).

M. Pretorijaus ir J. Lasickio tekstuose matyti tam tikrų panašumų, tik žinios apie Gabjaujui skirtas apeigas yra žymiai išsamesnės. Greičiausiai galima daryti prielaidą, kad viename ir kitame tekste kalbama apie tą pačią dievybę.

Neaišku, kaip reikėtų tiksliai transkribuoti dievybės vardą: *Gabjauja* ar *Gabjaujis*. Vienose šaltinio vietose atrodytų, kad galūnė turėtų būti *-a*, kitose, kad *-is*. Vertimuose taip pat galime matyti pateiktas skirtingas šio vardo formas. Vis dėlto pagal M. Pretorijų galima suprasti, kad tai buvo vyriškos lyties dievybė. J. Lasickio *Gabie* taip pat greičiausiai turi būti skaitytinas kaip vyriškos lyties dievaitis. Šią interpretaciją apsunkina *Gabie* gretinimas su etnografinių duomenų, tautosakos paliudytu moteriškos namų židinio ugnies vardu Gabija. Tačiau juk tiek J. Lasickis, tiek M. Pretorijus kalbėjo apie kluonuose garbintas dievybes, M. Pretorijus netgi pateikdamas duomenų, kad tose apeigose dalyvavo vieni vyrai.

1673 m. *Gabjaujį* pristatė ir T. Šulcas, apibūdindamas kaip *deus horreorum*[723]. Galimas dalykas, kad žodis *horreorum* verstinas kaip *kluonas*[724]. XVIII amžiuje *Gabjaują* minėjo P. Ruigys „Lietuvių kalbos, kilmės ir savybių tyrinėjime" (1745)[725] bei J. Brodovskis „Vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų žodyne"[726]. Jie Gabjaują laikė turto deive.

Kaip matyti, Gabie, Gabjauja, Gabjaujis semantiškai siejasi ne tik su ugnimi, bet ir su kluonu, javais. Įtikėtina, kad ši dievybė visų pirma galėjo sietis su javais ir derlingumu, o jos sąsajos su ugnimi, galimas dalykas, atsirado dėl gaisro pavojaus kluonuose kūrenant jaujas. *Gabijauja* lietuvių kalboje buvo vadinama ir paskutinė jauja (kulti ar minti)[727]. *Gabjaujos* vardu lietuvių kalboje taip pat galėjo būti vadinama ir piktoji dvasia, nelabasis (pvz., prakeiksmai *tegu tave gabjauja, kad tave pagautų gabjauja*)[728]. Greičiausiai demoniškų bruožų dievybė įgavo senajam tikėjimui nykstant, o krikščionybei įsigalint.

Etimologiškai artimas aptartam teonimui, ko gero, yra ir mitinės būtybės *Gabikio* vardas. Lietuvių kalbos žodynas apibūdina *gabikį* kaip piktąją dvasią,

[723] M, p. 514.
[724] Greimas, 1990, p. 216.
[725] M, p. 611.
[726] M, p. 611.
[727] LKŽ, III, p. 6.
[728] LKŽ, III, p. 6.

nelabąjį, velnią (*Kur tave gabikis nešioja?*, *Neik nakčia pro pirtį, gabikį pamatysi*)[729]. V. Toporovas Gabikį laikė su vandeniu, pelke susijusia esybe, vardą kildindamas iš *gab-*, vandenis, drėgnas vietas pažymінčios šaknies. Mokslininko įsitikinimu, Gabikis, Gabija ir panašūs vardai susiję ir su ugnimi, kaitra, ir su vandeniu, drėgme[730].

Tam tikrų keblumų interpretuojant aptartą dievybę (Gabie/Gabjaują) sudaro ir tai, kad, kaip minėta, M. Pretorijus Gabjaujos šventę vienoje savo veikalo vietoje sugretino su Pergrubijaus ar Kurkos garbinimo švente[731]. Tačiau kažin, ar būtų galima Kurką, Pergrubijų ir Gabjaują laikyti viena dievybe. Greičiausiai Gabjauja tik sugretinta su kitomis derlingumo, javų dievybėmis (tokiu dažniausiai laikomas Pergrubijus): nebūtų keista, kad tada, kai buvo atliekamos javų sėjos ir jų derliaus nuėmimo apeigos, būtų prisimenama ir dievybė Gabjauja, taip pat smarkiai susijusi su javais[732].

Jagaubis

XVIII a. šaltiniuose sutinkamas ir *Jagaubio* vardas. Jį pamini P. Ruigys „Lietuvių kalbos, kilmės ir savybių tyrinėjime" bei J. Brodovskis „Vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų žodyne". P. Ruigys apibūdino Jagaubį kaip pagonių Vulkaną[733]. J. Brodovskis taip pat vertė jį kaip Vulkaną[734]. Tai patvirtina ir 1880m. K. G. Milkaus „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynas", kuriame *Jagaubis* pristatomas kaip „pagonių ugnies dievas" (*der Gott der Feuers der Heyden*)[735].

K. Būgos tvirtinimu[736], Gabjauja ir Jagaubis yra dvi to paties vardo formos, priklausančios nuo sudarymo būdo (*Gab-jaujis*, *Jau-gabis*; vėliau taip padarytas sudėtinis žodis metatezės keliu virto iš *Jau-gabis* į *Ja-gaubis*), ir reiškia *„jaujos gabija"*. Tokiam aiškinimui pritarė ir vėlesni tyrinėtojai (V. Toporovas, A. J. Greimas ir kt.).

---

[729] LKŽ, III, p. 6.
[730] Beresnevičius, 2001, p. 88.
[731] BRMŠ, III, p. 255.
[732] Istoriniuose šaltiniuose („Sūduvių knygelėje", J. Meleckio, J. Lasickio rašiniuose) nurodyta, kad Pergrubijui skirtos apeigos buvo atliekamos per Jurgines bei rugpjūčio mėnesio pabaigoje: taigi sutapo su pavasarinių javų sėjos, taip pat su rugiapjūtės metu.
[733] M, p. 611.
[734] M, p. 611.
[735] Lietuvių mitologija, 1995, p. 494.
[736] Būga, 1958, p. 210-211.

Gavėnas

Su aptarta dievybe galbūt galima gretinti ir *Gavėną*. A. J. Greimas spėjo, kad Gavėnas nėra tiesioginis darinys pagal *gavėnią*, bet yra *gavėnios* kontaminuoto autentiško dievo vardo *Gabėnas* iškraipymas[737]. Taigi, šio teonimo šaknis taip pat būtų *gab-*. Pirmąkart Gavėnas pasirodo tik A. Kosarževskio (*Ambrozij Kossarzewski*) sudarytame dievybių sąraše „Lietuvių namų dievai“ („Bostwa domowe Litwinów”)[738] – taigi tik XIX a. Pagal A. Kosarževskį, *Gawenas*, žmonių laikomas „dvasia ar genijumi”, pavasarį apie antrą ar trečią valandą po pietų ima pro langą švytėti[739].

Lietuvių kalbos žodynas pateikia tokias Gavėno reikšmes[740]:

1. Pasakų būtybė, gyvenanti jaujoj, paprastai gavėnios metu (*Nevalgyk gavėnioj mėsos - išneš gavėnas, Pelenijoj išveja lašinską, prieš Velykas – gavėną*).
2. Per Užgavėnes daroma baidyklė.
3. Juodas, apsileidęs žmogus.
4. Saulės atspindys nuo veidrodžio, kiškutis.
5. Stulpas, šulas (*Int kelių gavėnų jūsų kaimas?*).
6. Sija (klojimo).

Kaip matyti, pirmoji ir šeštoji šio žodžio reikšmės taip pat liudija Gavėno sąsajas su kluonu.

Remiantis tautosaka, Gavėnas yra prie krosnies gyvenanti dvasia: apie juodą nešvarų žmogų sakoma *Tai tikras gavėnas* (Gudžiūnai, Kėdainių raj.), *Visas išsipaišinęs juodas kaip gavėnas* (Pagiriai, Kėdainių raj.). Gavėnas taip pat tampriai susijęs su ugnimi ir jos skleidžiama šviesa: *Gavėnas akis gadina*, sakoma Utenoje, kalbant apie saulės atspindį nuo veidrodžio[741].

A. J Greimo pastebėjimu Gavėnas (Gabėnas) laikytinas mitine būtybe, priklausančia ugnies dievybių sferai, savo gyvenviete pasirinkusia jaują ir sukeliančia žmogaus dėmesį gavėnios metu (t. y. pavasarį)[742]. Tuo tarpu *Gabie* ir *Gabjaujai* ypatingas dėmesys teikiamas rudenį, kūlimo metu. Tačiau šį nesutapimą A. J. Greimas gana paprastai išsprendžia, remdamasis G. Diumezilio sistema, kuri leidžia tapatinti Gavėną (artėjančio pavasario švenčių dievybę) su rudens švenčių dievu Gabjauju-Jagaubiu, ne tik pagal vardo panašumą: jaujos ugnies pagerbimo ritualai galėjo būti atliekami ne tik rudenį, bet ir pavasarį[743]. Semantiniu požiū-

[737] Greimas, 1990, p. 306-307.
[738] Basanavičius, 1970, p. 119.
[739] TD, III, p. 127.
[740] LKŽ, III, p. 187.
[741] Visi pvz. iš LKŽ, III, p. 187.
[742] Greimas, 1990, p. 306.
[743] Pavyzdžiui, romėnų mitologijos židinių ir krosnių, skirtų javams džiovinti, dievybei *Fornax* skirta šventė kaip tik buvo švenčiama vasario mėnesį. - Мифы народов мира, 1994, II, p. 571.

riu, pasak A. J. Greimo, Gavėno ir Gabjaujo esminiai bruožai esą tie patys, su jais susiję ritualai ir papročiai panašūs arba vienas kitam neprieštaraujantys. Taigi gali būti, kad tai yra vienos ir tos pačios dievybės vardai, tik šiek tiek skirtinga forma. Niekas netrukdo Gavėną laikyti dievo Gabjaujo krikščioniškuoju pravardiniu[744] .

Gavėnas, paveiktas krikščionybės, galėjo būti susietas su Gavėnia ir jos metu privalomu pasninku. *Jei kas su mėsa valgo, tai tam Gavėnas peilį galanda*[745] , *Per gavėnią reikia pasninkauti, nes kitaip mirus Gavėnas prapjauna pilvą*[746] , *Jei gavėnioj su mėsa valgysi, tai per Velykas Gavėnas nupjaus liežuvį*[747].

Kai praeina pusė gavėnios, būdavo sakoma: *Gavėnas pervirto per žardį*. Pusiaugavėny kas nuvykdavo miestelin, parnešdavo vaikams lauktuvių – „Gavėno pyrago". Lauktuves duodami sako: *Šekit, vaikai, valgykit, – Gavėnas kluone pervirto per žardį, pribarstė, – aš radau, susirinkau ir parsinešiau*[748] . Aukštaitijoje pusiaugavėny po kaimą triukšmingai vežiodavo Gavėno pamėklę[749] . Neatmestina ir galimybė, jog Gavėnas gali būti ir to meto periodo personifikacija.

Polengabija. Matergabija

Dar pora ugnies (ar su ja sietinų) vardų, kurių viena sudėtinių dalių turi šaknį „*gab-*", pateikiama jau minėtame J. Lasickio rašinyje: *Polengabia* ir *Matergabia*.

Polengabija (*Polengabia*) J. Lasickio rašinyje pristatoma kaip dievaitė, kuriai pavedamas užkurtas židinys: *Polengabia diua eſt, cui foci lucentis adminiſtratio creditur*[750] . *Matergabia* apibūdinta kaip dievybė, kuriai aukojamas tas kepalėlis, kuris pirmiausia išimamas iš duonkubilio ir, pirštu pažymėtas, šaunamas į krosnį. Šitą kepalėlį, jam iškepus, valgo ne kas kitas, kaip tik šeimos tėvas arba jo pati: *Matergabiae deae offertur a foemina ea placenta, quae prima č mastra ſumta digitoque notata, in furno coquitur, hanc pņſt, non alius quąm paterfamiliąs, vel eius coniux comedit*[751].

Taigi J. Lasickio rašinys pateikia šią informaciją:

1. Pelengabijai (*Polengabia*) pavedamas užkurtas namo židinys.
2. *Matergabiai* aukojamas pirmas išimtas iš duonkubilio ir pirštu pažy-

[744] Greimas, 1990, p. 301-306.
[745] LTR 70/1055.
[746] LTR 716/217.
[747] LTR 710/898.
[748] Balys, 1993, p. 108.
[749] Balys, 1993, p. 108.
[750] L, p. 42.
[751] L, p. 42.

mėtas duonos kepalėlis. Šį duonos kepalėlį gali valgyti ne bet kas, o šeimos tėvas ar jo pati.

Greičiausiai *Matergabia* ir *Polengabia* yra du tos pačios namų židinio ugnies dievybės vardai. Skirtingai nei anksčiau aptarti *Gabie*, *Gabjauja (-is)* ir *Jagaubis* (bei aptartos jų gretoms skiriamos būtybės), *Polengabia* bei *Matergabia* pagerbiamos ne kluonuose su jauja, bet namuose. Jomis rūpinasi ne vyrai (jaujų priežiūra, ugnies kūrenimas jose bei javų kūlimas buvo vyrų kompetencija), bet moterys (jos kūrė namų židinį ir kepė duoną).

Taigi rašytiniai šaltiniai pateikia šias ugnies dievybes, kurių vardo šaknis yra „*gab-*“: *Gabie*, *Gabjauja*, *Gabjaujis*, *Jagaubis*, *Gavėnas (Gabėnas)*, *Matergabia*, *Polengabia*. Gabie, Gabjauja (-is), Gavėnas semantiškai siejasi ne tik su ugnimi, bet ir su kluonu, javais, Matergabia ir Polengabia minimos kalbant apie gyvenamojo namo aplinką.

Tyrinėtojai yra pateikę kelias šio teonimo su šaknimi „*gab-*“ interpretacijas. A. Briukneris (*Aleksander Brückner*) aiškino, kad *Gabija* esanti kilusi iš „*Agafijos*”, rusiško šv. Agotos – krikščioniškos ugnies globėjos vardo[752] . I. J. Kraševskis *Gabiją* (*Gabie*) kildino iš žodžio *gabenu*, t. y. nešu, keliu[753] . A. Šleicheris straipsnyje „Lietuvių dievų vardai” (1853 m.) *Gabjaujos* vardą taip pat kildino iš žodžio *gabenu*, *gabenti*, t. y. atnešti, o „gaba“ – tai našta, glėbys[754] . Daugiausia šalininkų sulaukė K. Būgos aiškinimas, jog šis teonimas yra kilęs iš žodžio *gaubti* arba *gobti*[755] : *Gabija* reiškia židinyje sugobtą ugnį (plg. maldelę *sugobta gobėk*). Galbūt šį dievybės vardą būtų galima sieti ir su žodžiu *gabana* (t. y. šieno, šiaudų ir kt. glėbys, kuokštas), *gabužas, gabužis* (tarm.) (t. y. šieno, šiaudų ir kt. gniužulas, gabana)[756] . Šią interpretaciją liudytų ir glaudus *Gabie*, *Gabjaujos* ryšys su kluonu bei javais. Bet pats šis žodis ir šiuo atveju greičiausiai yra kilęs iš pamatinio žodžio *gobti*[757] . *Gabjauja* (*Gabjaujis, Jagaubis*) beveik sutartinai laikomas sudurtiniu žodžiu iš „*gab-*“, ir *jaujos*.

Polengabijos vardą J. I. Kraševskis kildino iš žodžių *puolis* ir *gabenu*, t. y. traukiu, pakeliu iš nuopuolio (ją laikė namų židinio deive, saugančia namus nuo gaisro). Tačiau žymiai labiau įtikinamas atrodo lenkų filologų A. Mieržinskio (*Antoni Mierzyński*) ir A. Briuknerio aiškinimas, kad *Polengabi*a yra klaidingai užrašytas žodis, kurį reikia skaityti „Pelengabija“. Šis esą sudarytas iš dviejų

---

752 Brückner, 1904, p. 47.

753 Lietuvių mitologija, 1995, p. 207.

754 Lietuvių mitologija, 1995, p. 232.

755 Būga, 1958, p. 210.

756 DLKŽ, p. 157.

757 Deginamųjų aukų kontekste atrodo įtikinamas ir Kraševskio bei Šleicherio aiškinimas. Tačiau ugnis, gabendama auką dievams apgobia (apgaubia) ją liepsnomis: taigi pamatinis žodis taip pat sietųsi su žodžiais *gobti, gaubti*.

žodžių: *pelenė*, *pelenas* – židinys ir *gabija* – ugnis[758]. *Matergabiją* T. Narbutas[759] interpretavo kaip *Moterų gabiją*. Žodis *mater* lotynų kalboje reiškia „motina". Galbūt galima *Matergabia* suprasti kaip „motina gabia". Įvairiose religijose gerai žinomas reiškinys, kai įvairios dievybės, į jas kreipiantis, pavadinamos „motinomis" ar „tėvais".

KITI UGNIES TEONIMAI

Tratitas Kirbixtu

Ugnies dievybėms gali būti priskiriamas J. Lasickio minimas *Tratitas Kirbixtu*, pristatomas kaip dievukas, blėsinąs pirkelėje žiežirbas: *Deaster est, qui scintillas tugurii restinguit*[760].

Apie *Tratitą Kirbixtu* pateikiama informacija liudija:

1. Savo funkcijas jis atlieka pirkelėje – t. y. gyvenamajame pastate.
2. Jo funkcija – blėsinti žiežirbas.

Kibirkščių Tarėją (*Tartois Kibirktztu*) minėjo ir M. Pretorijus, nurodydamas, kad šį dievuką J. Lasickis esą buvo iškreiptai užrašęs[761]. M. Pretorijus nurodė, kad jis esą buvo žiežirbų užkalbėtojas, dievas, kuris saugo nuo ugnies.

Tyrinėtojai vieningai sutaria dėl žodžio *kirbixtu* interpretacijos. Jie linkę šį žodį laikyti blogai užrašyto žodžio *kibirkštys* daugiskaitos kilmininku. Daugiau problemų sudaro kito žodžio – *Tratitas* – aiškinimai. Kai kurie tyrinėtojai siūlė į jį žiūrėti kaip į lietuviškojo slavizmo *trotytojas* deformaciją[762]. A. J. Greimas spėjo[763], kad J. Lasickis padarė paprastą korektūros klaidą, sumaišydamas raides *t* ir *k*, dėl ko *Tratitas* reikėtų skaityti kaip *Tratikas*. Žodžio *trat-ikas* šaknis esą būtų lengvai suprantama: ji randama kituose tos pačios šeimos žodžiuose, pvz., *trat*-inti, *trat*-ėti – t.y. „sproginėti deginant". *Tratiką* A. J. Greimas aiškino kaip „kibirkščių sprogdintoją". Teonimą sudarančių dviejų žodžių kombinaciją mokslininkas taip pat manė esant komplementarine: lygiai kaip perkūnijoje, pvz., galima atskirti griausmą kaip jos garsinį aspektą, ir žaibą kaip šviesos poreiškį, taip ir tratėjimas yra to paties reiškinio garsinis, o kibirkščiavimas – šviesos efektai. Šie du efektai nesutampa laike, bet vienas kitą seka laiko linijoje: pirmiausia pasiro-

---

[758] M, p. 371-372.
[759] Narbutas, 1992, p. 85.
[760] L, p. 42.
[761] BRMŠ, III, p. 261.
[762] Balys, 1948, p. 32.
[763] Greimas, 1990, p. 337-338.

do kibirkštis, o paskui ji sustabdoma nelauktu sprogimu. Tai, pasak A. J. Greimo, visiškai atitinka „dievuko, pirkelėje žiežirbas išblėsinančio", definiciją. *Tratiko*, kaip lokalinio pobūdžio dievybės, reikalingumą, tyrinėtojas laikė visai suprantamu: jis, kaip kibirkščių sprogdintojas, sustabdo jas laiku, neleisdamas joms pasiekti šiaudinį stogą ir sukelti gaisrą.

Nepaisant to, kad daugumos tyrinėtojų nuomone *Tratitas Kirbixtu* buvo savarankiška dievybė, naikinanti kibirkštis, neleidžianti kilti gaisrui[764] , iki galo neatmestina ir prielaida, kad jis apskritai nebuvo jokia dievybė (ar mitinė būtybė), o tik viena iš ugnies dievybės funkcijų.

Dimstipatis

Ugnies dievybių gretas galbūt gali papildyti ir *Dimstipatis*, XVI a. Jėzuitų ataskaitoje pristatomas kaip dūmų ir ugnies valdovas: *Larem pagani Dimstipam vernis suis dictum, fumi fosique dominum colebant*[765] . Šiam dievui, sukvietus gimines ir kaimynus, buvo aukojamos dvi vištos. Dvidešimčia metų vėlesniame (1604 m.) aprašyme sakoma[766] : *Kai kurie žmonės, šalia dangaus dievo, turi dar ir namų dievus, kuriems nustatytu metų laiku turi įprotį aukoti įvairias aukas. Toks vienas jų namų dievas yra tas, kurį jie savo kalba vadina „Dimstapatis"; apie jį yra įvairių nuomonių: vieni sako, kad jis esąs ugnies dievas, kuris saugoja namus nuo ugnies; jam jie aukoja gaidį, kurį išvirę patys suvalgo, o kaulus sumeta į židinį; kiti sako, kad jis esąs šeimininkių dievas; jam pačios šeimininkės aukoja kiaulytę, kurią laiko moterys, stovėdamos ratu, o paskerdžia vyriausioji metais; jos ir mėsą suvalgo. Berniukai ir mergaitės prie tokių apeigų neprileidžiami...* 1605 m. Jėzuitų kronikoje rašoma[767] : *Kai kurie garbina dievą „Dimstipatį"; kaip tą dievą garbina, nors tėvas ir norėjo sužinoti, jie visai nereiškė noro ką nors pasakyti.*

Pagal šių šaltinių duomenis Dimstipatis:

1. Yra ugnies dievas, kuris saugoja namus nuo ugnies.
2. Priklauso namų dievams.
3. Jam aukojamas gaidys, vištos arba paršelis (šį esą aukoja šeimininkės, sustoję ratu, o paskerdžia vyriausioji metais; jos ir mėsą suvalgo)[768] .

---

[764] Beresnevičius, 2001, p. 182.

[765] M, p. 435.

[766] LLK, p. 205.

[767] LLK, p. 206.

[768] G. Beresnevičius šiame kontekste prisimena I a. pabaigos Tacito liudijimą, kuriame teigiama, kad aisčiai garbinę Dievų Motiną, kaip savo tikėjimo ženklą nešiojo šernų atvaizdus; taigi čia esą matome religijų istorijoje neblogai žinomą deivės ir kiaulės (šerno) sąsajas – Beresnevičius, 2001, p. 82.

4. Berniukai ir mergaitės prie aukojimų šiam dievui neprileidžiami.
5. Ne visa informacija apie šį dievą prašalaičiui norima atskleisti.

Į akis krenta tai, kad informacija, pateikiama apie *Dimstipatį,* panaši į informaciją, pateikiamą apie Gabjaują. Ir *Dimstipatis*, ir *Gabjauja* vadinami ugnies dievais (tik vienas – namo židinio ugnies, kitas – jaujos dievas), minima, kad jiems abiem tam tikru metu aukojamas gaidys (Dimstipačiui skirtos šventės laiko mes taip ir nesužinome, o *Gabjaujos* šventė švenčiama rudenį).

Dimstis lietuvių kalboje reiškia[769] :

1. Kiemas, sodyba (*anksti rytą kėliau, dimsties vartus vėriau*).
2. Ūkis, dvaras (*nuėjo į kokią dimstį (dvarą) ir tapo ten užvaizdu*).
3. Prieangis.

A. J. Greimas spėjo[770] , kad tas „prieangis" galėjo būti viso gyvenamojo pastato centras, prie kurio ilgainiui prijungtos kitos patalpos: į vieną pusę „prastasis", į kitą – „gerasis" galai. Pasak A. J. Greimo, *Dimstipatis* yra visų pirma *dimsties* – „prieangio", o tik paskiau – kiemo („vietos prieš įeinamąją angą") ir pagaliau – visos sodybos dievas[771] .

Lotynų kalboje žodis „prieangis" – *vestibulum* – taip pat yra susijęs su namų židinio ir ugnies deivės Vestos vardu. Prancūzų kalboje *feu*(m) (ugnis) reiškia ir kiemą (kaimo sodybą). Galima prisiminti, kad ir Gabjaujis – lyg ir ugnies dievas, bet įvardijamas kaip sandėlių, kluonų dievas, taigi, jo įtakos teritorija išplėsta.

Latvių mitologijoje namų dievas, namų dvasia (atskiruose regionuose vadintas *Ciemnieks* („kiemininkas"), *Vecainis* („senolis"), *Belis*, *Ašgalvis* („gudriagalvis") kartais vadinamas ir Krosnies dievu. Pasak senųjų tikėjimų, jis gyvena gyvenamajame pastate ar netoli jo, turi genetinį ryšį su žemės dievu[772]. Jam skirtos apeigos sukoncentruotos gyvenamajame pastate, daugiausia – ties židiniu. Šiam dievui ir namų židinio ugniai šeimininkas aukodavo kiekvieno tais metais pirmąkart gaminamo valgio; į ugnį nuliedavo truputį viralo, taip pat ir šlakelį per šventes geriamo alaus[773].

Tai, kad ugnies dievybės funkcijos galėjo būti išplėstos iki namo, kiemo ar viso ūkio globėjo funkcijų, atrodo įtikinama. Atitinkamų pavyzdžių galima rasti įvairiose kultūrose. Galbūt Dimstipatį galima sieti ir su Volynės kronikoje mini-

---

[769] LKŽ, II, p. 558.
[770] Greimas, 1990, p. 442.
[771] Greimas, 1990, p. 445.
[772] Latvių mitologija, 1999, p. 209.
[773] Latvių mitologija, 1999, p. 209
[774] Nunadievo vardą A. Mieržinskis (BRMŠ, 1996, p. 141-142), V. Manhartas (M, p. 52), A. J. Greimas (Greimas, 1990, p. 389-390) kildino nuo blogai užrašytų žodžių *Namo dievas*. Galima prisiminti, kad Lietuvoje iki XVI-XVIII a., o Žemaitijoje netgi ilgiau, gyvenamajame būste (vadintame *namu, numu*), viduryje, buvo atvira ugniavietė, nuo kurios į viršų kilo ne tik dūmai, bet ir kibirkštys. Taigi, Dimstipačio ryšį su gyvenamo būsto ugniakuru galima aiškinti ir senovinio namo struktūra.

mu dievu *Nunadieviu*, jei šį vardą kildintume nuo žodžių „namo dievas"[774].

Dar vienu Dimstipačio vardu A. J. Greimas spėjo esant *Žemininką* ir *Žemėpatį*[775] . *Dimstipatis*, nebūdamas tiesiogiai ugnies dievas, o tik jos globėjas, esą buvo ir namo bei sodybos, pagaliau visos ūkininko valdomos „žemės" dievas, drauge erdvės atžvilgiu susijęs su šventąja židinio ugnimi Gabija, jos globėjas. Tokią identifikaciją A. J. Greimas patvirtino ir keliais apeiginiais paliudijimais:

1. Abiem dievams charakteringa auka – abiejų lyčių paukščių (višta, gaidys) pora.
2. Abiem apeigoms būtinas ritualinis valgis turi būti suvalgomas tuoj pat.
3. Visi aukai pašvęsto maisto likučiai turėjo būti sunaikinami ugnyje.

Tačiau panašios apeigos nebūtinai rodo dievybių tapatumą. Įtikinamiau Žemėpatį būtų sieti su deivės Žemynos sfera.

Užpelenė. Užpelenis

XVII a. sutinkamas dar vienas ugnies dievybės vardas. Kražių Jėzuitų kolegijos redaguotas 1611 m. kronikos tekstas mini[776] : *Jie garbino įvairius dievaičius, primenančius senovės prasimanymus: Žemėpatį (Zemopati), kurį galėtume pavadinti žemės Plutonu, jei persikeltume į senuosius laikus, Beaukurį (Bieaukuri) – vaisių saugotoją, Andeinį (Andeini) - Neptūną, Pagirnį – Cererą, Užpelenį (Vspeleni) - namų židinio dievą, lyg Vestą, ir kitus panašius.* Taigi šiame tekstelyje paminimas židinio dievas *Užpelenis*.Lietuvių kalboje *Užpelenė* reiškia vietą už peleno, židinio[777] .

Su šia jėzuitų ataskaitoje minima dievybe gali būti siejama J. Lasickio rašinyje minima *Aspelenie* – kampo deivė[778] , kurią galima laikyti netaisyklingai užrašyta „užpelene"[779] . Greičiausiai artima ar tapati šiai deivei būtų J. Lasickio minėta Pelengabija.

Taigi, be ugnies dievybių, kurių teonimo šaknyje yra „*gab*-", „*gabia*", istoriniuose šaltiniuose aptinkami dar trys su ugnimi siejami teonimai – Tratitas Kirbixtu, Dimstipatis bei Užpelenis (-ė).

---

[775] Greimas, 1990, p. 445.

[776] LLK, p. 208.

[777] DLKŽ, p. 895.

[778] L, p. 22.

[779] Narbutas šią dievybę laikė *Užsparine*, žemės ribų deive, globojančia kampinius kaupus arba saugančia sienų neliečiamumą. Jos atitikmuo romėnų mitologijoje esą buvęs dievaitis *Quadratus* arba *Terminus*, saugantis ribas, Manhartas bei Useneris teigė, kad Užpelenė galėjusi globoti kampą tarp židinio ir sienos. – Beresnevičius, 2001, p. 184.

Praurimė

Senosios lietuvių religijos ir mitologijos tyrinėtojai romantikai gana plačiai buvo aprašę ir lietuvių ugnies deivę Paraurimę, kurios, tiesa, nemini nė vienas mums žinomas istorinis šaltinis. Pirmasis paminėjo ir „išanalizavo" šią deivę T. Narbutas, o jo pavyzdžiu sekė ir kai kurie kiti autoriai (J. Jaroševičius, J. I. Kraševskis ir kt.).

T. Narbutas citavo nežinomą vyskupo Petro rankraštį: *Pas juos (lietuvius) gyvuoja netikros deivės, panašios į senovės Romos Vestą arba Cibelę, kultas; ją, vadinama Praurime, garbina su įvairiais prietarais. Žmonės [ją] vadina skaisčiausiaja mergele, ugnies saugotoja, gyvybės davėja. Jai taip pat aukoja ugnį, laikoma amžina, kadangi ji negesdama dega šventajame jos aukure. Tam skirtos ir mergelės, atliekančios žynių apeigas, jos vadinasi Praurme; griežta jų pareiga yra saugoti, kad toji ugnis neužgestų. Tos mergelės, kol gyvos, privalo laikytis skaistybės; ją praradusias įstatytmai baudžia žiauria mirtimi*[780] . Pats T. Narbutas teigė, kad menkai yra duomenų apie tą dievybę, tik latvių kalboje išliko artimas tos deivės pavadinimui žodis Praulis – *gaisras, visa naikinanti ugnis*[781] .

Lietuvių tautosakoje jokia būtybė panašiu vardu nėra minima. Lietuvių kalboje taip pat nėra duomenų, įgalinančių kaip nors interpretuoti šios neva buvusios deivės vardą.

2. UGNIES VARDAI IR GLOBĖJAI

Analizuojant XIX a. pab. – XX a. pradžios liudijimus galima matyti, kad informacijos pateikėjai skyrė ugnies vardus ir ugnies globėjų vardus[782] . Žmonės, nurodydami ugnies vardą, atskirai minėjo ir ugnies globėją.

Ugnies vardas dažniausiai minėtas norint sustabdyti gaisrą. Tikėta, kad atspėjus ugnies vardą, gaisras nebesiplės[783] . Be jau minėto visoje Lietuvoje paplitusio ugnies vardo *Gabija* ir jo išvestinių formų, žinoti ir tokie ugnies vardai: *Tamuonija*[784] , *Ugnija*[785] , *Zabielija*[786] , *Mitulys*[787] , *Ramutė*[788] .

---

[780] Narbutas, 1992, p. 79-80.
[781] Narbutas, 1992, p. 80.
[782] Individualius vardus neretai turi įvairūs dievai ir mitinės būtybės – Vėlius, 1977, p. 92; ugnies dievybės čia nebūtų išimtis.
[783] LTR 1208 B/1499, 2069/199, 2337/126 ir kt.
[784] LTR 1478/42, 2340/47.
[785] LTR 1471/97.
[786] LTR 2266/8.
[787] LTR 2338/75.
[788] LTR 2347/47.

3 pav. ***Šv. Agota***
Šaltinis: Nacionalinis M. K. Čiurlionio Dailės muziejus. Lv 2477. Karklėnų kaimas Plungės raj., medis, polichromija, h-33 cm.

Mitulys lietuvių kalboje reiškia vienerių metų gyvulį[789]. Mituliu buvo vadinamas ir pagalys ar kelmelis (dažniausiai – džiovinto alksnio), kuris kai kuriose Lietuvos vietose buvo dedamas į židinį su anglimis, kad ugnis ilgiau rusentų. Jis ten gulėdavo kelias paras. Rytą iškasdavo jį iš pelenų ir įpūsdavo ugnį[790]. Ugnies vardą *Tamuonija* galima kildinti iš žodžio *tamavoti*[791], kas reiškia *kišti, kimšti* arba *valdyti, laikyti. Ramutė* greičiausiai reiškia ne ką kitą, kaip ramią ugnį. Taigi visi šie ugnies vardai etimologiškai susiję su „suvaldyta", „sutvarkyta" ugnimi.

Ugnies globėjais tautosakos pateikėjai nurodė įvairius krikščioniškus šventuosius. Dažniausiai buvo minima šv. Agota[792], kuri veikiausiai pakeitė ugnies deivę Gabiją. Nurodoma svarbiausia šv. Agotos funkcija buvo apsauga nuo ugnies. Apie tai jau buvo užsiminęs dar J. Lasickis: *Ugnim paskirta rūpintis Agatai arba Vestai, karys Florionas, kaip pasakoja Bulingeris knygoje „Apie klaidos kilmę", gesinąs gaisrus*[793].

Krikščioniškoje tradicijoje šv. Agota yra šventoji kankinė, nukankinta III – IV amžiuje, globojanti Maltos riterių ordiną ir varpų liejikus, sauganti nuo ugnies. Ji vaizduojama su palme, replėmis, raktais ar degančiais namais rankose[794]. Lietuvių tradicijoje ji dažniausiai vaizduojama su duonos kepalėliu ran-

[789] DLKŽ, p. 406.
[790] TŽ, IV, p. 39.
[791] LKŽ, XV, p. 773.
[792] Balys, 1944, p. 44-45.
[793] L, p. 25.
[794] Lietuvių enciklopedija, 1953, p. 49.

koje[795], jos skulptūrėlės Lietuvoje buvo labai pouliarios. Neretai jos buvo statomos kaimo pakraštyje, tarsi žiūrinčios į priešingą pusę nuo kaimo, nes turėdavo išvilioti iš kaimo ugnį. Dažnai šv. Agota buvo statoma sodybų koplytėlėse ir saugodavo šeimininko namus nuo gaisro.

4 pav. ***Šv. Florijonas***
Šaltinis: Nacionalinis M. K. Čiurlionio Dailės muziejus. Lv 2532. 1864 m. Kretingos aps., Salantų vls., Žudgalio k., h-48 cm.

Krikščioniškame kalendoriuje šv. Agotai paskirta diena – vasario 5-oji. Tą dieną žmonės iš bažnyčios parsinešdavo pašventintos duonos tikėdami, kad ji turi padėti apsaugoti pastatus nuo gaisrų[796].

Lietuvoje kaip ugnies globėjas taip pat dažnai buvo minimas ir šv. Laurynas[797]. Jam krikščioniškoje tradicijoje skirta rugpjūčio 10-oji diena.

Latvių tradicinėje kultūroje būtent šv. Laurynas buvo laikomas svarbiausiu ugnies patronu. Pirmos dešimt rugpjūčio mėnesio dienų Latvijoje buvo vadinamos „ugnies dienomis"[798]. Tomis dienomis buvo vengiama darbų, susijusių su ugnimi. Tą dieną troboje nekūrendavo jokios ugnies, ypač būdavo draudžiama kepti obuolius. Tikėta, jei šią dieną troboje kūrensi ugnį, tais metais kilsiąs gaisras[799].

P. Šmitas perpasakojo informaciją iš Vidžemės, kad ten XX a. pradžioje dar daugelyje kiemų per šv. Lauryną buvo atliekamos senovinės apeigos, skirtos apsaugoti trobas nuo gaisro[800]: iš ryto prieš saulėtekį šeimininkas, niekam nema-

---

[795] Šioje vaizdavimo tradicijoje matyti paralelės tarp šv. Agotos ir J. Lasickio minėtos Matergabijos, kuriai buvo aukojamas pirmasis duonos kepalėlis.
[796] Balys, 1998, p. 19-20.
[797] LTR 2340/102, 2309/15, 2308/137, 2308/140 ir kt.
[798] Šmits, 2003, p.69.
[799] Šmits, 2002, p. 29.
[800] Šmits, 2002, p. 29.

tant, eidavo į jaują, vienoje rankoje nešdamas indą su vandeniu, o kitoje – akmenį ir saują „geležinių dilgėlių"; vandenį pastatydavo jaujoje ant krosnies, o dilgėles su akmeniu po tam tikrų ceremonijų padėdavo ant lango.

Vienoje latvių liaudies dainoje Lauryno prašoma padėti jaują iškulti[801] :

Palīdzi, Labrenci, rijinu kult,
Cel augstu dūminus, zemu dzirkstelītes.
(Padėki, Laurynai, jaują iškulti,
Aukštai kelki dūmus, žemai kibirkštėles)

Tam tikri draudimai šv. Lauryno dieną buvo žinomi ir Lietuvoje. Pavyzdžiui, tikėta, kad tą dieną negalima vežti javų ar šieno, nes galima prisišaukti perkūniją. Taip pat tikėta, kad jei per Lauryną nelyja – tais metais kils daug gaisrų.

Be šv. Agotos ir šv. Lauryno, Lietuvoje minėti ir kiti ugnies globėjai: neretai - šv. Florijonas[802] , retkarčiais ir šv. Barbora[803] , šv. Benediktas[804] , šv. Bernarda[805] , šv. Liucija[806] , šv. Cecilija[807] . Retkarčiais paminimi ir šv. Mykolas[808] , šv. Morkus[809] , šv. Elijas[810] , šv. Ambraziejus[811] , šv. Magdalena[812] , šv. Pranciška[813] , šv. Kotryna[814] , šv. Darata[815] , šv. Uršulė[816] , šv. Teresėlė[817] .

---

801 Šmits, 2002, p. 29.
802 LTR 2314/176, 2340/102, 2309/15, 2308/1409, 2267/869, 2346/7, 2363/238 ir kt. Šv. Florijonas laikomas gaisrininkų globėju. Romėnų karys, atsivertęs į krikščionybę ir už tai nukankintas, garsėjo stebuklingai vienu kibiru vandens užgesinęs degantį namą. Lietuvių liaudies skulptūroje šv. Florijono atvaizdai buvo labai populiarūs. Skulptūrėlės neretai buvo statomos aukštai, dažniausiai ant stulpo, tikėta, kad jos saugo nuo gaisro.
803 LTR 2337/36, 2236/237, 2363/238 ir kt.
804 LTR 2347/150, 2308/137, 2267/86 ir kt.
805 LTR 2236/237, 2363/238 ir kt.
806 LTR 2340/104, 2308/139.
807 LTR 2340/104, 2308/139.
808 LTR 2314/122.
809 LTR 2314/122.
810 LTR 2314/176.
811 LTR 2340/102.
812 LTR 2314/12.
813 LTR 2386/333.
814 LTR 2267/85.
815 LTR 2346/66.
816 LTR 2346/66.
817 LTR 2314/123.

3. UGNIES DIEVYBĖS PROBLEMA

Remiantis istoriniais šaltiniais ir tautosaka, Lietuvoje žinomi šie ugnies dievybių vardai: Gabija (bei įvairios išvestinės šio vardo formos: Gabie, Gabieta, Gobija, Gabėja, Gabis, Gabėnas (Gavėnas), Gabikis ir kt.), sudurtiniai vardai su šaknimi *gab-* (Gabjauja, Gabjaujis, Jagaubis, Polengabia ir Matergabia), Tratitas Kibirxtu, Dimstipatis, Užpelenis, Tamuonija, Zabielija, Ramutė, Mitulys, Ugnija.

Dažnas ugnies dievybių minėjimas šaltiniuose, daug žinomų ugnies vardų, gerai patvirtintos apeigos su židinių ugnimi liudija, kad tam tikro rango židinio (tiek gyvenamojo pastato, tiek jaujos) ugnies dievybė Lietuvoje, be abejonės, turėjo būti.

Daugiau neaiškumų kelia tai, ar buvo žinoma viešosios ugnies (bendruomeninių kultų) dievybė. Lyginant lietuvių religiją su kitų indoeuropiečių religijomis matyti, kad Lietuvoje yra ryškūs dievai, kuriuos turi ir kiti indoeuropiečiai, kurie žinomi Rigvedoje: pvz., Perkūnas (plg. *Indra*), Velnias (plg. *Varuna*) ir kt., tačiau toks svarbus indoeuropiečių religijoje ugnies dievo kultas Lietuvoje, atrodytų, lyg ir nežinomas[818] .

Galimas dalykas, kad kultinė ugnis buvo vadinama tiesiog bendriniu realiją nusakančiu žodžiu – *Ugnimi* (plg. *Agni* Rigvedoje). Tai galbūt patvirtintų ir palyginti vėlyvi rašytiniai šaltiniai – jėzuitų kronikos, kuriose teigiama, kad lietuviai, be kitų dievų, garbinę ir *Ugnį*. 1711–1773 m. Vilniaus Jėzuitų Akademinės Kolegijos pastoracinės veiklos dienoraštyje ties 1718–1719 metų data rašoma, kad *Dar ligi šiol kaimiečių lūpos su pagarba taria penkių dievaičių vardus, būtent: Saulė, Mėnulis, Žaibas, Ugnis ir Duona; jie plačiai tamsių žmonių dievais (paprastai – dievaitiey) vadinami. Dar ir dabar ugniai prietaringu būdu teikiamos aukos*[819] . Ties 1725 m. data teigiama: *Keletoje kaimų žmonės buvo pripratę dievais laikyti saulę, žaibą, šviesą, ugnį ir t. t. /.../ Buvo įprotis nustatytais metų laikais ugniai daryti pagoniškus aukojimus*[820] .

Šaltiniai tokiu atveju pateikia tik atskirus ugnies vardus, o ne teonimą. Ugnies vardą galėjo keisti eufemizmai, vėlesniais laikais virtę ar palaikyti dievavardžiais. Tie vardai galėjo būti ir ne kas kita kaip „sudaiktavardėję" ugnies epitetai, nusakantys „sutvarkytą" ugnį (iš kurių populiariausi, kaip kalbėta, turi šaknį *gab*).

---

[818] Tiesa, pažymėtina, kad nepaisant didelės ugnies reikšmės, ugnies dievybė jokioje indoeuropiečių religijoje nėra panteono viršuje, nėra aukščiausioji dievybė. Aukšta ugnies padėtis (bendra visiems indoeuropiečiams) religinių įvaizdžių sistemoje gali būti paaiškinama ugnies kaip šventos stichijos gerbimu. Žr., tai pat - Senvaitytė, 1998, p. 109-132.

[819] LLK, p. 209.

[820] LLK, p. 212.

Kai kurie šių epitetų galėjo būti paplitę tik viename kuriame areale, vienoje tarmėje užfiksuoti, kiti galėjo būti plačiau žinomi. Todėl santykinė ugnies vardų gausa XVI – XVII a. šaltiniuose galėjo atsirasti dėl lokalinio eufemizmų pobūdžio ir neatrodo keista.

Skirtingi ugnies dievybės vardai vėlyvajame pagonybės etape, senajam tikėjimui jau nykstant, galėjo atsirasti ir skylant *Ugnies* funkcijoms į smulkesnes (nuo *Ugnies* galėjo atsiskirti namų židinio, jaujos ugnies dievybės): religiniai įvaizdžiai ir dievybių funkcijos neretai esti mobilūs[821] . Galimas ir atvirkščias variantas: Lietuvoje įsigalėjus krikščionybei, į paviršių iškilo „naminiai" dievukai, kurių gausa kaip tik ir matyti XVI – XVII a. šaltiniuose. Tada galėjo išryškėti ir ypač archaiškas namų židinio dievybės (ar židinio ugnies globėjos) kultas.

Aišku, galbūt tokia ryški savarankiška ugnies dievybė, kokia yra žinoma indų ar iraniečių kraštuose, senojoje lietuvių religinių įvaizdžių sistemoje nesusiformavo. Tačiau gali būti, kad panaši ugnies dievybės samprata ilgainiui pradėjo dubliuotis su ankstesnės židinio ugnies dievybės (ar globėjos) kultu. Taigi šią ugnies dievybių daugvardystės problemą būtų galima spręsti keletu būdų.

Tačiau lieka kita problema, kuri yra susijusi su ugnies dievybės lytimi. Žodis *ugnis* lietuvių kalboje yra moteriškos giminės[822] . Jis turi tiesioginių atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose, tačiau, kaip minėta, vienais atvejais ugnies dievybė pristatoma kaip esanti moteriškos, kitais atvejais – kaip vyriškos giminės. Lyg ir paradoksalu, tačiau „moteriškas" objektas kartais buvo vadinamas „vyrišku" vardu. Tas pats vardas, minėta, neretai turi ir vyriškos, ir moteriškos giminės formą (Gabjauja/Gabjaujis, Gabija/Gabis, Gabėta/Gabėnas(Gavėnas) ir kt.).

Įvairių kraštų mitologijose galima aptikti du ugnies dievybių tipus. Vienur aptinkamas vyriškas ugnies dievas ir drauge dažniausiai viešasis (ne pastatų židinių) ugnies kultas; „vyriški" ugnies dievai neretai pasireiškia ne kaip savarankiška jėga, o kaip aukščiausios dievybės simbolis. Kitur randamos moteriškos ugnies dievybės – ugnies šeimininkės (išimtinais atvejais – ugnies šeimininkai), siejamos visų pirma su namų židiniu. Kalbant apie šių dviejų tipų dievybių lokalizaciją Eurazijoje galima pasakyti, kad indoeuropiečių kraštuose vyrauja vyriški ugnies dievai. Ypač ryškiai jie yra likę užfiksuoti iraniečių bei indų kraštuose – *Agni* ir *Athar*. Europoje, greta vyriškų ugnies dievybių, svarbią (arba netgi vyraujančią) vietą užima moteriškos ugnies dievybės. Moteriškos, su židiniu susiju-

---

821 Pavyzdžiui, Indijoje ilgainiui namų židinio aukotojo ir namų globėjo funkcija atsiskyrė nuo *Agni* į atskiros dievybės – *Brichaspati* – kompetenciją. Jau Rigvedoje šiai dievybei paskirta vienuolika himnų.

822 Daugumos Europos tautų kalbose žodis *ugnis* yra vyriškos giminės daiktavardis: prancūzų *feu*, ispanų *fuego*, italų *fuoco*, lotynų *ignis*, lenkų *ogien*, rusų *огонь*, čekų *ohen*, suomių - *tuli*. Vokiečių kalboje ugnis - *Feuer* - yra neutralios giminės, anglų kalboje ugnis vadinama *fire* (daiktavardžiai į gimines čia apskritai neskirstomi).

sios, ugnies dievybės vyrauja ir tarp Sibiro tautelių. Jų netgi negalima vadinti dievybėmis – greičiau tai dvasios-globėjos, įvardijamos ugnies šeimininkėmis, ugnies „motinomis", židinio šeimininkėmis, „senutėmis" ir pan. Tos ugnies „šeimininkės" turi savo vardus. Neretai greta moteriškos ugnies globėjos ten yra žinomas ir vyriškas ugnies įsikūnijimas[823] . Iš visų Sibiro tautų tik jakutai ir buriatai neturi moteriško ugnies įsikūnijimo. Ugnis ten suvokiama kaip vyriškas „ugnies šeimininkas"[824] .

Senovės Graikijos mitologijoje sutinkamos dvi ugnies dievybės – moteriška *Hestija* ir vyriškas *Hefaistas*, senovės Romoje - moteriška *Vesta* ir vyriškas *Vulkanas*. Senovės slavų ugnies dievas *Svarožičius*, taip pat glaudžiai su ugnimi susijęs *Svarogas* – vyriškos giminės, kaip ir čekų *Rarogas*. Skitai turėjo *Tabiti* – moterišką ugnies dievybę (tačiau jos kultas labai visuomeniškas, artimas *Agni* kultui). Germanų kraštuose ryškesnės su ugnimi susijusios dievybės nėra (bent jau nėra nežinoma)[825] . Keltų mitologijoje su ugnimi labiausiai siejasi kontraversiškoji Brigita, ilgainiui, veikiama krikščionybės, sutapatinta su šv. Brigita. Ji sieta ne tik su ugnimi, bet ir laikyta gydymo, poezijos bei kalvystės globėja (šių veiklos sričių sąsajos su ugnimi neabejotinos).

Skirtingas lietuvių ugnies dievybės (*-ių*) giminės formas galbūt būtų galima aiškinti arba atsiradusias istoriškai, arba kaip dievybių poros koegzistenciją.

„Vyriškos" ugnies įvaizdis ir atitinkamos apeigos su ugnimi galėjo atsirasti įsigalint indoeuropietiškai tradicijai. Moteriškas ugnies dievybes galbūt galima sieti su ankstyvesne nei indoeuropietiška tradicija. S. A. Tokarevo nuomone[826] , moters-židinio globėjos įvaizdis siekia netgi paleolitą. Jis esą susijęs su matrilinijine-giminine santvarka. Tuo tarpu vyriškų ugnies dievybių apeigos savo kilme sietųsi su klajokliškų, gyvulių augintojų genčių religijomis.

Galima ir prielaida, kad vienu metu egzistavo dvi ambivalentiškos skirtingų lyčių dievybės. Religijų istorija žino tokias dieviškąsias poras, dievo ir deivės sąjungas[827] . Tačiau tokiu atveju dievybės neretai būna pasiskirsčiusios funkciš-

---

[823] Токарев С. А., 1990, p. 247.

[824] Токарев С. А., 1990, p. 560.

[825] Kai kurie tyrinėtojai bandė susieti su ugnimi germanų-skandinavų dievybę *Loki.* „Mažojoje Edoje" jo vardas (*Loki*) pagal liaudies etimologiją siejamas su *Logi* (t. y. ugnis). *Loki* ugnies dievu, panašiu į indų *Agni*, laikė J. Grimas, N. M. Petersenas, T. Virenas ir kiti. Kai kurie tyrinėtojai jį laikė ne tik ugnies demonu, bet ir jos gavėju, kultūriniu herojumi, panašiu į Prometėją. Dabar dauguma tyrinėtojų šias hipotezes laiko neteisingomis. *Loki* - ne ugnies dievas, o kosminė, demoniška figūra, neigiamas kultūrinio herojaus variantas (teigiamas - Odinas) - *Мифы народов мира*, II, p. 67-68.

[826] Токарев С. А., 1990, p. 561.

[827] Labai ryškus vyriškos ir moteriškos ugnies dievybių koegzistavimo pavyzdys, matomas senovės Graikijos ir Romos religinėje mitologinėje tradicijoje; namų židinio globėja ir globėjas žinomi Sibiro tautelėse.

kai. Tai reikštų, kad viena dievybė atlieka vieną, kita – kitą funkciją. Būtų galima spėti, kad namų židinio ugnies dievybė buvo moteriškos lyties, o jaujos židinio ugnies, taip pat galbūt ir viešosios kultinės ugnies dievybė – vyriškos lyties. Aišku, funkcinis ugnies dievybių pasiskirstymas taip pat gali būti istoriškos kultūrų konsolidacijos pasekmė. Vyriškas ir moteriškas to paties ugnies dievybės vardo pavidalas galėjo atsirasti ir išnykus senajai baltų kalbos neutraliosios giminės formai.

Apskritai lietuvių ugnies dievybių esmė iki galo nepaaiškinama nei lyginant su vediškąja tradicija (lyčių skirtumas), nei su Hestijos ar Vestos tipo dievybėmis (amžinosios ugnies kūrenimas). Ugnies dievybių esmė ir jų kultas visų pirma gali būti aiškinamas įvaizdžių, susijusių su ugnies ir židinio dievybėmis, kompleksu. Atkurti „idealų" dievybės įvaizdį neįmanoma, jis visada turės prieštarų, nulemtų ir skirtingo mus pasiekusių šaltinių pobūdžio, ir dieviškosios ambivalencijos, ir skirtingų laikotarpių įtakos.

PABAIGA

Ugnies suvokimo, mitologinio jos įprasminimo tema lietuvių tradicijoje yra labai plati. Ugnies neįmanoma traktuoti kaip vienareikšmio simbolio. Jame persipynę tiek universalūs, tiek skirtingų istorinių laikotarpių vaizdiniai. Nors kaip bet kurios mitologinės rekonstrukcijos, taip ir šios rezultatus derėtų vertinti kaip hipotetinius, tačiau manoma, kad pavyko taip sutvarkyti šaltinių medžiagą, kad išaiškėtų svarbiausi tradiciniai mitologiniai su ugnimi susiję dalykai, jų prasmė.

Mitopetiniame pasaulėvaizdyje ugnis traktuota kaip vienas svarbiausių pirminių pasaulėrangos elementų, vienijantis visas pasaulio dalis į vieningą visumą. Ugnis suvokta esanti skirtingose visatos sferose – po žeme, ant žemės, atmosferoje ir danguje. Požeminės ugnies sampratą lietuvių tradicijoje geriausiai reprezentuoja pragaro ugnies vaizdinys. Viršutinės pasaulio sferos ugnis aiškiausiai sutapusi su žaibo, Perkūno, saulės vaizdiniais. Lietuvių tautosakoje populiarios ugninės prigimties būtybės – aitvarai, žiburinai – glaudžiai susiję tiek su chtoniškąja, tiek su atmosferos ugnimi. Galima kalbėti ir apie mitopetiniame pasaulėvaizdyje egzistavusias pirminių pasaulio elementų – ugnies ir vandens – tarpusavio sąsajas. Ambivalentiški, tiek su ugnimi, tiek su vandeniu artimi įvairūs lietuvių mitiniai personažai, skirtingos dievybės.

Ugnis suvokta ne tik kaip jungianti skirtingas pasaulio sferas, bet ir atliekanti mediatorės funkciją tarp pasaulio pradžių pradžios, dabarties ir pabaigos.

Mitopoetinio pasaulėvaizdžio analizė rodo, kad ugnis buvo suprantama ir kaip glūdinti visuose pasaulio objektuose. Ypatingai daug ugnies, tikėta, yra degiuose, „karštuose" objektuose bei tokiuose, iš kurių galima išgauti ugnį.

Augalai, gyvūnai, žmonės gyvi todėl, kad juose yra ugnies. Vidinė ugnis užtikrina gyvų organizmų egzistenciją bei vitalinę energiją. Tačiau pernelyg didelis ugnies kiekis kelia disfunkciją – įvairias ligas, neigiamas emocines būsenas ir panašiai. Atitinkamas pasekmes gali sukelti ir netinkamas elgesys su ugnimi.

Mitopoetinė ugnies samprata paveikė ir ugnies panaudojimą ritualinėje praktikoje. Joje išryškėja kosmogoninė, tarpininkavimo bei apvalanti ugnies funkcijos.

Ne bet kokia ugnis, tikėta, turėjo ypatingą sakralinę galią. Šios ugnies galios palaikymą turėjo užtikrinti tam tikri ritualiniai veiksmai – visų pirma specifiniai aukojimai bei ritualinis ugnies atnaujinimas metinių švenčių laiku ar specialiomis progomis, ugniai užsiteršus. Drauge vengta tokių veiksmų, kurie galėjo pakenkti pirmapradžiam ugnies tyrumui.

Nagrinėta medžiaga neleidžia kategoriškai teigti, ar senojoje lietuvių

religijoje egzistavo pačios ugnies kultas, ar ugnis tebuvo svarbus kulte naudojamas elementas. Tačiau spėjama, kad kai kurios apeigos su namų, jaujos židiniu ir šventviečių ugnimi galėjo būti skirtos pačiai ugniai.

Dažnas ugnies dievybių minėjimas šaltiniuose, daug žinomų ugnies vardų, gerai paliudytos apeigos su gyvenamojo pastato bei jaujos židinių ugnimi žymi, kad tam tikra ugnies dievybė Lietuvoje, be abejonės, turėjo būti. Tačiau ankstyvojo ugnies teonimo problema liko galutinai neišspręsta. Galimas dalykas, kad ugnies dievybė buvo vadinama tiesiog *Ugnimi*. Istoriniuose šaltiniuose, rašytuose senajai religinei tradicijai nykstant, minimos įvairios ugnies dievybės, tačiau greičiausiai tai yra ne kas kita, kaip vardais tapę eufemistiniai ugnies pavadinimai. Neretai jie turi šaknį „gab", tačiau žinomi ir visai kitokie ugnies dievybės vardai. XIX a. pabaigos – XX a. pradžios duomenys atskleidžia, jog aiškiai skiriami ugnies vardai (vienaip ar kitaip apibūdinantys sutvarkytą, suvaldytą ugnį) bei ugnies globėjai, kuriais laikomi įvairūs krikščioniški šventieji (dažniausiai šv. Agota ir šv. Laurynas). Iki galo neįmanoma atakyti ir į klausimą, kodėl lietuvių tradicijoje žinomos skirtingos ugnies vardų giminės formos. Jas greičiausiai galima aiškinti arba atsiradusias istoriškai, arba kaip dievybių poros koegzistenciją, funkcinį ugnies dievybių pasiskirstymą.

ŠALTINIAI IR JŲ SANTRUMPOS

AT – The Types of Folktale: a Classification and Bibliography. Antti Aarnes Verzeichnis der Märchentypen, translated and enlarged by S. Thompson. Helsinki, 1964.

B - Šventasis raštas. Vilnius: Vaga. 1990-1992. T. 1-4.

BGLVV - Basanavičius J. *Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių*. Chicago. 1903.

BLMM - Balys J. *Liaudies magija ir medicina*. Bloomington. 1951.

BLMS - Balys J. *Lietuvių mitologiškos sakmės*. – London: Nidos Knygų klubas. 1956.

BLS - Lietuvių liaudies sakmės. *Lietuvių tautosaka*. Parengė J. Balys. Kaunas: Lituanistikos institutas. 1940.

BRMŠ - *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla. 1996, T. 1. 2001, T.2. 2003, T. 3.

D - *Dubingiai*. Vilnius: Vaga. 1971.

DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Atsakingas redaktorius J. Kruopas. Vilnius: Mintis. 1972.

FŽ – *Frazeologijos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 2001.

L – Lasickis J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus. Paruošė J. Jurginis. Vilnius: Vaga. 1969.

LKFŽ - Paulauskas J. *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Kaunas: Šviesa. 1977.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, 1968-1998. Vilnius: T. 1-6, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, T. 7-9, Mintis, T. 10-15, Mokslas, T. 16-18, Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

LLK - Lebedys J. *Lietuvių kalba XVII-XVIII a. viešajame gyvenime*. Vilnius: Mokslas. 1976.

LP - *Lietuviszkos pasakos*. Surinko J. Basanaviczius. Shenandoah, Pa. 1898-1902. T. 1-2.

LPY - *Lietuviškos pasakos yvairios*. Surinko J. Basanavičius. Chicago. 1904-1905. T. 1-4.

LT - *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mintis. 1967-1968. T. 4-5.

LTR - Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

M - Mannhardt W. *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga: Magazin der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. 1936.

MT - *Mūsų tautosaka*. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys. Kaunas. 1930-1935. T. 1-9.

PSO - *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko M. Davainis-Silvestraitis. Paruošė B. Kerbelytė ir K. Viščinis. Vilnius: Vaga. 1973.

R - ***Ригведа: изб. гимни*** / Пер., коммент. и вступит. статья Т. Я. Елизаренковой, отв. ред. Г. М. Бонгард-Лувин. Москва: Наука. 1972.

RŽ – *Religijotyros žodynas*. Vilnius: Mintis. 1991.

SŽ - Lyberis A. *Sinonimų žodynas*. Vilnius: Mokslas. 1980.

ŠLSA - *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko M. Slančiauskas. Parengė N. Vėlius ir A. Seselskytė. Vilnius: Vaga. 1975.

ŠLSP - *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*. Surinko M. Slančiauskas. Parengė N. Vėlius ir A. Seselskytė. Vilnius: Vaga. 1985.

TD – *Tautosakos darbai*. Lietuvių tautosakos archyvo leidinys, Kaunas. 1937. T. 3.

TŽ – *Tauta ir žodis*: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys. Kaunas. 1926. T.4.

LITERATŪRA

Augalai ir kosmetika, 1987. Vilnius: Mokslas.
Bachelard G., 1993. *Svajonių džiaugsmas: Ugnies psichoanalizė. Vanduo ir svajonės. Erdvės poetika*. Vilnius: Vaga.
Balčiūtė-Būgienė L. *Mitinis vandens įprasminimas lietuvių tautosakoje ir tikėjimuose*. Daktaro disertacija. Vilnius, 1999.
Balys J., 1944. Ugnis ir jos gerbimas: lietuvių liaudies tikėjimai ir papročiai. *Kūryba*. Nr. 1.
Balys J., 1948. *Lietuvių tautosakos skaitymai*. – Tübingen: Patria. T. 2.
Balys J., 1993. *Lietuvių kalendorinės šventės: tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis.
Balys J., 1998. *Raštai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. T. 1.
Basanavičius J., 1970. *Rinktiniai raštai*. Paruošė D. Krištopaitė. Vilnius: Vaga.
Beresnevičius G., 1995. *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura.
Beresnevičius G., 1995a. Sielos fenomenologijos įvadas. *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras. T. 1.
Beresnevičius G., 1997. *Religijotyros įvadas*. Vilnius: Aidai.
Beresnevičius G., 1998. Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose. *Darbai ir dienos*. Nr. 6 (15).
Beresnevičius G., 2001. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai.
Beresnevičius G., 2002. Šventosios ugnies chronologija: kulto steiginių atspindžiai dangaus kūnų mitologijose. *Tautosakos darbai*, Nr. 17 (24). P. 78-87.
Beresnevičius G., 2005. *Lietuvių religija ir mitologija*: sisteminė studija. Vilnius: Tyto alba.
Biblijos enciklopedija, 1992. Red. Pat Alexander. Vilnius: Alma litera.
Brückner A., 1904. *Starożytna Litwa*. Warszawa.
Būga K., 1958. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. T. 1.
Būga K., 1959. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. T. 2.
Buračas B., 1934. Perkūnas: Burtai ir prietarai. *Naujoji Romuva*. Nr. 180-1.
Buračas B., 1993. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Mintis.
Campbell J., 1991. *The Masks of God: Primitive Mythology*. Harmondsworth: Penguin books. T. 1.
Chantepie de la Saussage D. P., 1914. *Tikėjimų istorija.* Chicago: Turtu ir Spauda Lietuva.
Dundulienė P., 1964. Namų židinio kultas Lietuvoje. *Istorija*. Vilnius: Mokslų akademijos darbai. Nr. 6.
Dundulienė P., 1982. *Lietuvių etnografija*. Vilnius: Mokslas.
Dundulienė P., 1985. *Ugnis lietuvių liaudies pasaulėjautoje*. Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba.
Dundulienė P., 1989. *Pagonybė Lietuvoje: moteriškosios dievybės*. Vilnius: Mintis.
Dundulienė P., 1990. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius: Mokslas.
Dundulienė P., 1991. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis, 1991.
Eliade M., 1966. *Patterns in comparative religion*. New York: World.

Eliade M., 1974. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. Princeton: Princeton univ. press.
Eliade M., 1997. *Šventybė ir pasaulietiškumas*. Vilnius: Mintis.
Frazer J. G., 1993. *The Golden Bough*. New York: The Macmillan.
Gimbutienė M., 1985. *Baltai priešistoriniais laikais: Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*. Vilnius: Mokslas.
Gimbutienė M., 1989 a. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. Vilnius: Mintis.
Gimbutienė M., 1989. Baltų mitologija. *Mokslas ir gyvenimas*. Nr. 2-4.
Gimbutienė M., 2002. *Baltų mitologija. Senovės lietuvių deivės ir dievai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
Greimas A. J., 1990. *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones: lietuvių mitologijos studijos*. Vilnius: Mokslas.
Ivinskis Z., 1978. *Lietuvos istorija*. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.
Juknevičius A., 1995. Kėdainiai ir jų senamiestis. *Baltų archeologija*. Nr. 1(14).
Kerbelytė B., 1977. Ugnies kilmė. *Žmonės ir religija*. Vilnius: Vaga.
Kerbelytė B., 2002. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. T. 3.
Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A., 1995. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
Latvių mitologija, 1999. *Mitologijos enciklopedija: Pasaulio tautų mitologinės būtybės ir vaizdiniai*. Vilnius: Vaga. T. 2.
Laurinkienė N., 1990. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga.
Laurinkienė N., 1996. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
Levi-Strauss C., 1997. *Laukinis mąstymas*. Vilnius: Baltos lankos.
Lietuvių enciklopedija, 1953. Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla. 1953-1966. T. 1-35.
Lietuvių etnografijos bruožai, 1964. Redagavo A. Vyšniauskaitė. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
Lietuvių mitologija, 1995. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mintis. T. 1.
Lietuvių mitologija, 1997. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mintis. T. 2.
Lietuvių mitologija, 2004. Sudarė N. Vėlius ir G. Beresnevičius. T. 3.
Lietuvių mitologija ir religija, 1999. *Mitologijos enciklopedija: Pasaulio tautų mitologinės būtybės ir vaizdiniai*. Vilnius: Vaga.
Masani R., 1971. *Zoroastrianism: The Religion of the Good Life. New York: Macmillan.*
Michelbertas M., 1986. *Senasis geležies amžius Lietuvoje: I - IV amžius*. Vilnius: Mokslas.
Mitologijos enciklopedija. *Pasaulio tautų mitologinės būtybės ir vaizdiniai*, 1999. Vilnius: Vaga, T. 2.
Narbutas T., 1992. *Lietuvių tautos istorija*. Vilnius: Mintis. T 1.
Poška D., 1959. *Raštai*. Surinko V. Laurynaitis. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
Puhvel J., 2001. *Lyginamoji mitologija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
Razauskas D., 2000. Tapsmas „Nuo šilimos“: Viena lietuvių ir indų kosmologinė pralelė su atitinkamomis etimologinėmis užuominomis. *Acta Orientalia Vilnessia*: Vilniaus universiteto Orientalistikos centras. T. I.

Rimantienė R., 1984. *Akmens amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas.
Senvaitytė D., 1998. Ugnis lietuvių tradicijoje ir Agni Rigvedoje. *Darbai ir dienos*. Nr. 6 (15).
Senvaitytė-Kietienė D., 1998. Kalvio įvaizdis lietuvių pasakose ir sakmėse. *Liaudies kultūra*. Nr. 3.
Šmits P., 2002. Latvių mitologija. *Liaudies kultūra*. Nr.2
Smits P., 2003. Latvių mitologija. *Liaudies kultūra*. Nr. 1.
Toprov V., 2000. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai: Rinktinė*. Vilnius: Aidai.
Toporov V., 2002. Pirmykštis pasaulėvaizdis. *Liaudies kultūra*. Nr. 1.
Urbanavičius V., 1994. Lietuvių pagonybė ir jos reliktai XIII - XVII a. *Liaudies kultūra*. Nr. 3.
Vaitkevičienė D., 2001. *Ugnies metaforos: Lietuvių ir latvių mitologijos studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
Vaitkevičius V., 2003. *Alkai: Baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedžio leidykla.
Vanagas A., 1988. *Lietuvių vandenvardžiai*. Vilnius: Mokslas.
Veličkienė A., 1995. *Antikos mitologijos žinynas*. Kaunas: Šviesa.
Vėlius N., 1977. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: Laimės. Laumės. Aitvarai. Kaukai. Raganos. Burtininkai. Vilktakiai*. Vilnius: Mintis.
Vėlius N., 1983. *Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai*. Vilnius: Mintis.
Vėlius N., 1986. Senoji lietuvių religija ir pasaulėžiūra. *Krikščionybė ir jos socialinis vaidmuo Lietuvoje*. Vilnius: Mintis.
Vėlius N., 1987. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė*. Vilnius: Vaga.
Vydūnas, 1990. *Raštai*. Vilnius: Mintis. T. 1.
Vyšniauskaitė A., 1983. Lietuvių linininkystės papročiai. *Valstiečių verslai*. Vilnius: Mokslas.
Vyšniauskaitė A., 1994. *Lietuviai IX a. - XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R., 1995. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis.
Vyšniauskaitė A., 1999. *Lietuvio namai*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
Zavjalova M., 1998. Ugnies įvaizdis lietuvių ir rusų užkalbėjimuose. Liaudies kultūra. Nr. 1.
Бессонова С. С., 1983. *Религиозные представления скифов*. Киев: Наукова думка.
Бойс С. А., 1987. *Зороастрийцы: верование и обычаи*. Москва: Наука.
Боровский Я. Е., 1982. *Мифологический мир древних киевлян*. Киев: Наукова думка.
Дъяконов И. М., 1990. *Архайческие мифы востока и запада*. Москва: АН СССР, Исслед. по фольклору и мифологии востока.
Голан. А., 1993. *Миф и символ*. Москва.
Иванов В. В., Топоров В. А., 1974. *Исследование в области славянских древностей: лексические и фразеологические вопросы реконструкций текстов*. Москва: Наука.
Календарные обычай в странах зарубежной Европы, 1983. Отв. ред. С. А. Токарев. Москва: Наука. Т. 1.

Кербелите Б. П., 1996. Древо жизни: к вопросу о реконструкций фолклорных образов. *Секс и эротика в русской традиционной культуре*. Москва: Научно-издателский центр „Ладомир".

Мифы, культы, обряды народов зарубежной Азий: сбр. ст., 1986. Отв. ред. Н. Л. Жуковская. Москва: АН СССР, Ин-т эгнографий им. Н. Н. Миклухо-Маклая.

Мифы народов мира: *энциклопедия*, 1994. Гл. ред. С. А. Токарев. Москва: Россиская энциклопедия.

Поршнев Б. Ф., 1955. Первобытные способы добываний огня. *Советская эгнография*. Москва. Нр. 1.

Рагозина З. А., 1905. *История Индий времен Риг-веды*. Москва.

Славянская мифология, 1995. Москва: Эллис лак.

Тайлор Э. Б., 1989. *Первобытная культура*. Москва: Изд. политической литературы.

Токарев С. А., 1990. *Ранние формы религий*. Москва: Политиздąŋ.

FIRE IN THE ANCIENT LITHUANIAN TRADITION: THE MYTHOLOGICAL ASPECT

Summary

Fire – it's a fundamental element of the earth. Fire – it's a force that penetrates and links essential spheres of the world, the sky, earth, and underground. As such, fire assures the existence of the world.

Symbolism of fire in myths and customs of different countries in the world is broad and varied. Many of the symbols that are interlinked with fire are universal and archetypical. Nonetheless, the meanings, which are ascribed to various forms of fire, can be quite diverse. Specific symbols, understood by members of some certain culture, express mythical truths, which are considered universal. In Lithuanian mythical traditions, symbolism that involves fire has been most widespread. The purpose of this work is to overview expressions of mythical fire visualisation and symbolism of fire in Lithuanian traditions. Material relevant to fire is arranged in a manner, which will disclose the most important aspects of traditional mythology on fire and their meanings.

To reveal mythical meanings on fire, used were written historical resources, which provide testimony on Lithuanian pre-Christian religious beliefs and the significance of fire in such beliefs. The information from such writings is further compared with abundant material on folktales and ethnography in which remnants of archaic beliefs were documented as early as the start of the 20th century. It is beyond of breadth of this paper to describe all ethnographic facts relevant to empirical use of fire; these are plentiful. The effort was to review the mythological meaning regarding use of fire. Language data assisted in reconstructing certain aspects of world outlook. Etymologies of words and phraseology have retained considerable information on ancient mythology.

Combined methodology was employed to reconstruct mythology. The purpose of the work and different types of the material being analysed were conditional to the specific methodology employed. Comparative and structural typology methods were the primary combined types. Data from the material on Lithuania was compared with that from other countries. The comparative method assisted in discovering aspects that were not obvious at first glance and reconstructing mythical visualisations. This was especially important, because the resources on

ancient Lithuanian religion and mythology are lacking for detail. A comparison of the Lithuanian material with the Rig-Veda tradition in which a fully rounded image of fire is manifest in the picture of the fire god *Agni* served to discover a certain system and a certain structure in the abundance of gathered material. To aid the classification and systematisation of the material, the method of structural typology was employed. This method views myths as expressions of certain universal antitheses, and enables restoration of semantic links between the elements of myths. Furthermore, it permits application of the internal coherency principle and means for tracing correlation of object meanings.

The introduction of the study contains a comprehensive overview of written sources, which note worship or glorification of fire and elements involving fire. In addition, it contains an analysis of all studies to date, which are relevant in one way or another to the image of fire in Lithuanian religion and mythology.

The analysis of the mythical image of fire conditionally unfolds over three separate sections of this study.

In the first section of the study, the general meaning of the phenomenon of fire in the mythical worldview is discussed. Just as in other cultures, surviving data on Lithuanian traditions provide testimony that fire, being one of primary universal elements of the world, appears virtually everywhere. Fire is an important force, unifying separate parts of the world into a singular entity. It's possible to speak not only about fire on the ground, but also, fire underground, fire in the sky, fire in water, and fire in living beings.

The most popular image of underground fire is flaming hell, the caretaker of which is the devil. Irrespective that Christianity influences certain impressions of hell, the connection of fire and the underground probably dates significantly earlier in Lithuanian beliefs. Chthonic world interrelations with fire are very universal. The image of the devil substantiates the relation of the devil with fire, as much as does the place in which he appears on earth, and the craft of blacksmithery ascribed to him – the work of a blacksmith is inseparable from the use of fire. Etiological tales also testify that fire initially came to people from the world of the underground. It's often claimed that a bird brought it from there (usually a swallow).

A popular visualisation of fire in the sky is the sun. Various countries, including Lithuania, express comparisons of the sun with fire. The rooster is associated with fire on the ground, as much as with the sun, in Lithuanian beliefs. Certain riddles describe the sun as a red rooster. The red rooster is also synonymous with a fire, blazing uncontrollably. The same powers as ascribed to the

rooster as to fire deities. Additionally, sources provide solid witness that the rooster is a sacrifice for fire deities.

The mythological image of a bolt of lightening also relates to celestial fire. Many an etiological tale claims that fire came to people via lightening from the sky. Much data permits a discussion about the connection of *Perkūnas* 'Thunder God' and fire. *Perkūnas* is often ascribed various fiery attributes in folk stories. Historical sources document that the holy eternal fire was lit in honour of *Perkūnas*. The occasional assigning of blacksmith functions to *Perkūnas* (the same as to the devil) also attests to an interrelation of *Perkūnas* with fire.

Another fiery mythical being that carries wealth – the *aitvaras* – can also be associated with fire in the atmosphere. Still other specific Lithuanian mythical beings of a fiery nature – *žiburiniai* – are imagined to wander about at night in forms of tiny rays of light, spark of fire, and glimmers.

Fire is also interrelated with water in mythical thought. Although fire and water are two opposite elements, both are always interacting with cosmogony, and frequently, approached similarly in different faiths of the world. First, both often serve the same functions in rituals. Fire and water are as much related with life as with death, and as much with cleansing and healing functions as with ruinous and destructive forces. Certain Lithuanian (as well as other Indo-European) mythical personages, associated with water, are also associated with fire. Such associations are apparent in images of *laumės* (initially amongst positive female deities, and later, related to a witch-type character), snakes, and grass snakes.

Not only does fire lie in all spheres of the universe, it is also associated with the mythical creatures or deities from various spheres. Furthermore, it also lies in living beings – flora, fauna, and humans. It is the force that provides vital energy. An "inner heat" causes a person to be livelier, more enthusiastic, and more passionate; it even helps a person interact with godly beings. Nevertheless, too great an amount of heat (fire) in a living organism causes dysfunction – illnesses, negative emotions, and the like. It was further believed that unsuitable behaviour with fire could cause reciprocal consequences.

The second section of the book contains the deliberation of instances during which fire is employed in ritualistic practices, and an analysis of ritualistic functions of fire in mythological meaning. The analysis of the functions of fire in rituals links this section with the first in the study, because use of fire in rituals is inseparable from the general mythical image of fire. One of the most important ritualistic functions of fire is cosmic. Maintenance of the eternal fire – it must

burn constantly – most clearly illustrates this function. The ritualistic burning of fire, as an important cosmogonical element that participated in the creation of the world from the start, symbolically upholds the continuity of the world. It was as though the world were being "created" anew by the "new" blaze lit during the rituals, commemorating annual holidays.

Along with this function of fire, which links the very beginning of the beginning of the world with its present and future, there is the function of fire as an intermediary. Rites for burning sacrifices reveal such a mediating function most clearly. The sacrificial fire assists the sacrifice in reaching the intended recipient.

One of the most important functions of fire during holiday rites is the cleansing function. The belief is that the object, which "traverses" fire, changes, becomes more purified. Cleansing rituals with fire were performed as much for prophylactic purposes, as for a person, already "tainted" (by transgressing some religious prohibition). It was performed, when illness threatened or after a person was already sick, as well as when dangerous natural phenomena and misfortunes threatened, or at the time of their occurrences, and other similar instances. Cleansing rites not only aided an assurance of protection, but also, stimulated vital force.

In the third section of this study, the material shifts to analyses of specific fire deity images, described in named sources. All fire deities, noted in named sources, are discussed, and their traditional interpretations are freshly reviewed. That various fire theonyms in the sources used only appeared in the period of the demise of Paganism is provided attention here. An assumption is projected that such theonyms might simply be no more than euphemistic descriptions of fire, which had become names. It's quite possible that fire was simply referred to as *Ugnis* (the Lithuanian word for fire). Recreation of an image of an "ideal" deity is impossible. Such a deity will always contain antitheses, determined by the different types of surviving resources, godly ambivalence and the influence of differing time periods.

Translated by Vijolė ARBAS

MITOLOGINIŲ VARDŲ IR OBJEKTŲ RODYKLĖ

Senvaitytė, Dalia
Se92 Ugnis senojoje lietuvių tradicijoje. Mitologinis aspektas: monografija / Dalia Senvaitytė.
Kaunas: VDU leidykla, 2005. 122 p. – iliustr.

ISBN 9955-12-072-X

Monografijoje visapusiškai nagrinėjamas mitologinis ugnies vaizdinys senojoje lietuvių tradicijoje. Aptariama ugnies fenomeno reikšmė mitopoetiniame pasaulėvaizdyje, analizuojamos ugnies funkcijos ritualinėje praktikoje, sprendžiama senųjų lietuvių ugnies dievybių problema. Mitologinę ugnies reikšmę padeda atskleisti istorinių šaltinių, tautosakos analizė, lyginamoji medžiaga.Knyga skirta humanitarinių mokslų srities specialistams bei visiems, kuriuos domina senoji ikikrikščioniška lietuvių religija ir mitologija.

UDK 29(474.5)

Dalia SENVAITYTĖ

UGNIS SENOJOJE LIETUVIŲ TRADICIJOJE

MITOLOGINIS ASPEKTAS

Monografija

Redagavo Robertas KETURAKIS, Džiuginta VAITKEVIČIENĖ

Vertė į anglų kalbą Vijolė ARBAS

Viršelį kūrė, maketavo Rasa ŠVOBAITĖ

Pasirašyta spausdinti 2005 06 28. Tiražas 100 egz. Užsakymo Nr. 48
Išleido: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla,
Laisvės al. 53, LT-3000 Kaunas. Tel. 32 78 91
Sutartinė kaina

